

A. or.

4703

u

A. or.

4703^u

80.

Prayoga ratna

by Narayana

Iskath

N. 2991

A. or. 4703^u 8°

Nārāyaṇa Bhaṭṭa

früher Cod. Haug. Sanskrit n.º 299

(299. Dasselbe; lithographirt; ganz neu. 31 × 12¹/₂ Cm.
105 Bl. à 11 Z. Mit einem Index. 2 Bl.)

<36624712680011

<36624712680011

tsbibliothek

W. H. Gray

Poona 31 Aug. 1862

अथनारायणमद्वक्तप्रयोगरत्नःप्रारभ्यते. ७

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ श्रीवेदपुरुषायनमः॥ श्रीगुरुचरणाभ्यांनमः॥ श्रीरामं सपरीवारं गणेशं च सरस्वतीम्॥ आश्वला-
 यनतच्छिष्यान्प्रणम्य पितरं गुरुम्॥ १॥ भट्टरामेश्वरस्तनो भट्टनारायणः सखीः॥ प्रयोगरत्नं कुरुते काश्यां शिष्टेष्टतुष्टये॥ २॥ ग्रंथेस्मिन्गुण-
 गणवत्सु च्यते चैत्स्वं ग्रंथं गुणगणवंतमाहकोन॥ तत्संतः शिरसि कृतं जलिस्तया चेशोऽयं तत्सदसदिहोच्यते मया यत्॥ ३॥ ॥ अथ सं-
 स्काराः॥ ते चाष्टान् चत्वारिंशत्॥ तथा च गौतमः॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं जातकर्म नाम करणान् प्राशनं चैलोपनयनानि चत्वारि वेद-
 व्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणी संयोगः पंचानां यज्ञानां मनुष्यानमस्तृप्त्या चैत्रिआश्वयुजीति सप्तपाकसंस्थाः
 अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दशपिण्मासौ चातुर्मास्यान्याग्रयणेष्टिर्निरूढपशुबंधः सौत्रामणीति सप्तहविर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमो त्यग्निष्टोम उ-
 ष्थः षोडशी वाजपेयो तिरात्रोमोर्याम इति सप्तसोमयज्ञसंस्था इत्येते चत्वारिंशत्संस्काराः॥ अष्टावात्मगुणाश्च॥ दया सर्वभूतेषु क्षांतिरनु-
 सूया शौचमनालस्य मांगल्यमकार्पण्यमस्मृहेति यस्यैते चत्वारिंशत्संस्काराः अष्टावात्मगुणाश्च स ब्रह्मणा सायुज्यमाप्नोतीति॥ पार्वणः
 पार्वणस्थालीपाकः॥ आर्द्रममावास्यादि॥ आवणीतत्र कर्तव्यं श्रवणाकर्म॥ आग्रहायणी॥ तत्र कर्तव्यं प्रत्यवरोहणम्॥ चैत्री॥ तत्र कर्त-
 व्यः शूलगवः॥ आश्वयुजी॥ तत्र कर्तव्यमाश्वयुजीकर्म तिहरदन्नोव्याचरव्यो॥ अंगिरास्त॥ पंचविंशतिसंस्कारैः संस्कृताये द्विजातयः॥
 तेपवित्राश्च योग्यास्तुः श्रान्दादिषु स्कर्यं त्रिताः॥ आदिशब्दाद्याजनादौ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतो बलिरेव च॥ बलिर्विष्णुबलिः॥ जातक

त्यं नाम कर्म निष्क्रमोन्नाशनं परम् ॥ चैलकर्मोपनयनं तद्रतानां चतुष्टयम् ॥ तच्छब्देन प्रसिद्धत्वाद्देदग्रहणे तद्रतानां वेदव्रतानांमित्यर्थः ॥ स्वा-
नोद्वाहोचाग्रयणमष्टकाचयथातथम् ॥ आवण्यामाश्वयुज्यांच मार्गशीर्ष्यांच पावणम् ॥ उत्सर्गश्चाष्ट्युपाकर्म महायज्ञाश्च नित्यशः ॥ संस्का-
रानियताद्येते ब्राह्मणस्य विशेषत इति ॥ आवण्याश्च वणाकर्मोदीत्यादिपूर्ववद्धारव्येयम् ॥ नियतानित्याः ॥ एतेषां पंचविंशतीनां नैमित्तिक
वार्षिकमासिकनित्यभेदेन चातुर्विध्यमाहाश्वलायनः ॥ नैमित्तिकाः षोडशोक्ताः सप्तुद्वाहावसानकाः ॥ सप्तैवाग्रयणाद्याश्च संस्कारावार्षि-
काभक्ताः ॥ मासिकं पावणं प्रोक्तमशक्तानां तु वार्षिकम् ॥ महायज्ञास्तु नित्यास्तुः संध्यावच्चाग्निहोत्रवदिति ॥ अत्र गर्भाधानाद्या उपनय-
नां ता एव सर्वेषां नियताः ॥ न तु स्नानाद्याः ॥ तेन ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेदित्यादि न विरुध्यते ॥ एते च द्विजानां मेव समंत्रकाः ॥ तदा ह याज्ञवल्क्यः
ब्रह्मक्षत्रियविदुश्शूद्रावर्णास्त्वाद्यास्त्रयोद्विजाः ॥ निषेकाद्याः श्मशानां तास्तेषां वैमंत्रतः क्रिया इति ॥ वै एवार्थः ॥ अत्र तेषां मेव मंत्रतः क्रि-
या इति वदन् शूद्रस्यामंत्रकाः क्रिया इति सूचयति ॥ अत एव संस्कारानधिष्णुत्ययमः ॥ शूद्रो व्येवं विधः कार्यो विना मंत्रेण संस्कृत इति ॥
इति संस्काराः ॥ अथ स्वस्तिवाचनं ॥ तद्यत्र कर्तव्यं तदुच्यते ॥ व्यासः ॥ संपूज्य गंधमाल्याद्यैर्ब्राह्मणान् स्वस्तिवाचयेत् ॥ य-
मकर्मणि मांगल्ये संग्रामेऽनुत दर्शने ॥ अथ स्वस्तिवाचनमृद्धिपूर्तेषु ॥ ऋद्धिर्विवाहांता अपत्यसंस्काराः ॥ प्रतिष्ठा
द्यापने पूर्णतत्कर्मणश्चाद्यंतयोः कुर्यादिति ॥ आश्वलायनस्मृतिः ॥ वैदिकेतां त्रिकेचादी ततः पुण्याह इष्यते ॥ शीनकः ॥ पु-

ण्याहवाचनविधिवक्ष्यामोथयथाविधि॥ प्रयोक्तुः कर्मणामादावनेचोदयसिद्धयइति॥ तच्च प्रयोगांतर्गतमितिकेचित्॥ बहवस्तत्प्र-
 योगबहिर्भूतमिति॥ आद्यपक्षे कर्मप्रयोगसंकल्पं कृत्वा कार्यम्॥ द्वितीये तु तत्कृत्वा कर्मसंकल्पः॥ अथ प्रयोगः प्रयोगपारिजाता
 नुसारेणोच्यते॥ यजमानः कृताभ्यंगादिः स्वलंकृतो दर्भपाणिः शक्निर्भूत्वा मंगलसंभारसंभृत्य स्वलंकृतं गृहे गोमयोपलिसभूमौ सो-
 नरच्छदे भद्रासने उदङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणपार्श्वे संस्कार्यमुदङ्मुख वसुपवेश्य रंगवह्निं कायुक्ते भूतले प्रस्थपरिमितस्थाशक्त्या
 न्यूनस्य वाधान्यस्योपरि दक्षिणोत्तरयोः स्रवर्णरजतताम्रमृन्मयान्यतमकलशद्वयमव्रणं मनोहरमलंकृतं शकृदुपुण्यजलपूरितं स-
 पट्टवंसफलं निधाय सूत्रवेष्टितोत्तरकलशोपंचरत्नानि निक्षिप्य तदुपरि सिततंडुलापूरितं सफलं पात्रं निधाय तत्पश्चिमदेशे प्रशस्ता-
 न्यतिवचनसमर्थं स्तुतिवसे श्राद्धादिष्वभुक्तवतो निषिद्धप्रतिग्रहनिवृत्तान् शक्तीन् सोत्तरीयान् दर्भपत्रपाणीन्युग्मान् ब्राह्मणान् आङ्मुखवा-
 सनउपवेश्य गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य यथाचारम्॥ स्रमुखश्चेत्यादिभिर्गणपतिं स्मृत्वा षोडशोपचारैरभ्यर्च्य उत्तरकलशे देवता आवा-
 हयेत्॥ तद्यथा॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कंठेरुद्रः समाश्रितः॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्त-
 दीपा वसुंधरा॥ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदोत्थथर्वणः॥ अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः॥ पुष्टिः शान्तिश्च गायत्री सा वित्री-
 च सरस्वती॥ आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदानदाः॥ आयांतु मम शांत्यर्थं दुरितक्षयकारकाः॥ ए

वमेताः समावाह्य कलशे देवतास्ततः ॥ एतान्मंत्रं स्थितान्देवान् संपूज्य प्रार्थयेत्क्रमात् ॥ ततः ॥ सर्वेषु कालेषु समस्त देशेषु शेष कार्येषु तथैव
श्वरः ॥ सर्वैः स्वरूपैः स्तुतिमाननादिर्ममास्तु मांगल्यविष्टद्वये हरिः ॥ यत्र योगीश्वरः कृष्णः ॥ अनन्याश्चिंतयन्तीमां ॥ स्मृते सकल कल्याण ॥ सर्वे
स्वारब्ध कार्येषु ॥ सर्वमंगल मांगल्ये ॥ तदेवलग्नमिति यथाचारं पठित्वा ॥ लक्ष्मीनारायणं नत्वा ॐ दुर्गायै नम इति प्रणवादि चतुर्थ्यंत नमो तनाम
भिः दुर्गाक्षेत्रपालं वास्तु पुरुषं मातृः पितृनाचार्यानिष्टदेवताः कुलदेवताः ग्रामदेवताः सर्वादेवताः सर्वान् ब्राह्मणानिति सर्वान् प्रत्येकं नत्वा प्राणा
नायम्यदेशकालौ संकीर्त्या मुक्कर्मकर्तुमादौ शक्तिद्वयभ्युदयसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्राह्मणैः सह स्वस्तिपुण्याहवाचनं करिष्ये
इति संकल्पयेत् ॥ ततः सर्वे ब्राह्मणाः प्राङ्मुखं वास्तु ध्यायेत् ॥ तद्दक्षिणतः कर्त्तेत्तरकलशं बिभ्रद्दुदङ्मुखं वास्तु ध्यायेत् ॥ कर्त्तुं दक्षिणपाशैर्वसंस्का
र्य उदङ्मुखं वास्तु ध्यायेत् ॥ अथ कर्त्ता आपः सति त्विति विप्रान्वाचयित्वा गंधा इत्युक्त्वा स्रगांधाः पाल्तिवाचयित्वा स्रमनमइ
त्युक्त्वा सौमनस्यमस्त्विति वाचयित्वा अक्षतं इत्युक्त्वा अक्षतं चारिष्टं च स्त्विति वाचयित्वा दक्षिणा इत्युक्त्वा स्रगंधाः पाल्तिवाचयित्वा स्रमनमनः
स्त्विति वाचयित्वा तं कलशं पूर्ववन्निधाय दक्षिणं जानुभूमौ निपात्योदङ्मुखः अद्वयेत्यादि सूक्तं जपित्वा पुनस्तं कलशमादायो शायोदङ्मुखो मनः
समाधीयतामि त्युक्त्वा समाहितमनसः स्मरति ते रुक्ते प्रसीदंतु भवंत इत्युक्त्वा प्रसन्नास्मदिति ते रुक्ते सर्वैः सह शांतिरस्तु ॥ पुष्टिरस्तु ॥ तुष्टिरस्तु ॥ दृष्टिर
स्तु ॥ अविद्यमस्तु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ आरोग्यमस्तु ॥ स्वस्ति शिवं कर्मास्तु ॥ कर्मसमृद्धिरस्तु ॥ धर्मसमृद्धिरस्तु ॥ पुत्रसमृद्धिरस्तु ॥ वेदसमृद्धिरस्तु ॥ शा

स्त्रसमृद्धिरस्तु॥ धनधान्यसमृद्धिरस्तु॥ इष्टसंपदस्तु॥ इतिपंचदशवाक्यान्युक्तास्त्रयंकर्मदेवतात्मको भगवान्प्रजापतिः प्रीयतामित्युक्ता प्रीयता
 भगवान्कर्मदेवतात्मकः प्रजापतिरितिर्नैर्वाचयित्वा पुण्याहं वाचयिष्ये हमित्युक्ता वाच्यतामिति नैर्कृत्ते॥ उद्गातैर्वशकुने सामगायसीति ऋचं सर्वैः
 सहपठित्वा ॐ पुण्याहं भवतो ब्रुवंत्विति स्वयं मंद्रस्वरेणोक्ता ब्राह्मणे रोपुण्याहमिति तथोक्ते पुनरेवं मध्यमस्वरेणोक्ता तथैव तैरुक्ते पुनरेवमु-
 चस्वरेणोक्ता तथैव तैरुक्ते स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्च वा इत्युचं सर्वैः सहपठित्वा स्वस्ति भवतो ब्रुवंत्विति पूर्ववदुक्ता स्वस्तीति तथैव तैः प्रत्युक्ते स्व-
 स्यमुक्कर्मणे भवतो ब्रुवंत्विति करिष्यमाणकर्मणामपूर्ववदुक्ता अमुक्कर्मणे स्वस्तीति तैः पूर्ववदुक्ते ऋध्यामस्तोममित्युचं सर्वैः सहपठि-
 त्वा ऋद्धिं भवतो ब्रुवंत्विति पूर्ववदुक्ते ॐ ऋध्यतामिति तैस्तथैव प्रत्युक्ते सामात्यः प्राङ्मुख उपविशेत्॥ इदं शौनकमते॥ गृह्यपरिशिष्टे तु
 स्वस्त्यमुक्कर्मणा इत्युत्तरप्रत्युत्तरं नस्तः॥ ततो विप्राः प्राङ्मुख उपविश्य तद्दृक्कलशोदकं विशालेताम्रादिपात्रे निनीय यजमानं सामा-
 त्यं मंत्रैरभिषिच्येयुः॥ ते च मंत्राः॥ तत्सवितुर्विश्वमित्रः सविता गायत्री॥ आपो हि ष्वेति नवर्चस्यांबरीषः सिंधुर्द्वीप आपो गायत्री॥ पंचमी
 वर्धमाना समी प्रतिष्ठा अंत्ये ह्यनुष्टुभौ॥ आनो भद्रा इति दशर्चस्य राहूगणो गौतमो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् पंचाद्याः सप्तमी च जगत्यः
 षष्ठी विराट् स्थाना शिष्टास्त्रिष्टुभः॥ अपनः शोशक च दधमित्यष्टर्चस्य कुत्सो गिनर्गायत्री॥ एतो न्विद्रमिति तृचस्यांगिरसस्तिरश्चिरि-
 द्रोनुष्टुप्॥ स्वादिष्टयेति दशर्चस्य मधुच्छंदाः पवमानसोमो गायत्री॥ तरत्समं दीत्यृक्कुतुष्टयस्य अवत्सारः पवमानसोमो गायत्री॥ शक्र-

चीवो हव्येति मंत्रस्य वसिष्ठो मरुतस्त्रिष्टुप् ॥ यदंति यच्चेति वर्गद्वयस्या ॥ आद्यायावसिष्ठकपिः ॥ शिष्टानामेकादशानां पवित्रवसिष्ठाह-
वी ॥ पवमानसोमो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ यत्ते पवित्रमर्चिर्धीति हे अग्नि देवत्ये ॥ उभाभ्यां देवसवितरिति सवितृ देवत्या ॥ त्रिभिष्टुमि-
त्यग्नि सवितृ देवत्या ॥ पुनंतु मा मिति वैश्वदेवी ॥ आद्यायस्वेति पुरउष्णिक् ॥ पुनंतु मा मिति ॥ यः पावमानो रिति ॥ पावमानो र्यो अर्धे
तीति चानुष्टुभः ॥ अग्निः शतचिब्रततम इति विरूपो ग्निर्गायत्री ॥ समुद्रज्येष्ठा इति चतसृणां वसिष्ठ आपस्त्रिष्टुप् ॥ आयंता मिति तृ-
चस्य समस ऋषयो विश्वे देवा अनुष्टुप् ॥ इमा आपः शिवतमा इत्यनेन तृचने देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरित्येताभिश्च व्याहृति
भिः कुशाग्रैः सपद्मैर्वैरभिषिंचेयुः ॥ ततः सुवासिनीभिर्नीराजनं कार्यं यथा चारम् ॥ ततो ब्राह्मणानां वैदिकमंत्रा शिषोग्राह्याः ॥ क-
र्मातेऽपि पुनरेवं कार्यम् ॥ इति जयंतादि संमतः प्रयोगपारिजातप्रोक्तः पुण्याहवाचनविधिः ॥ अथ हेमाद्रौ दानकांडे बहुच परिशि-
ष्टो कत्वेनोक्तः सकलसाधारणशिष्टाचारप्राप्तश्च पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ कृतमंगलस्मानः स्वलंकृतः कृताचमनः प्राङ्मुखो य-
जमानो वस्त्राच्छादिते पीठे उपविश्य पत्नीं स्वदक्षिणतः प्राङ्मुखीमुपवेश्य संस्कार्य च तथैवोपवेश्य ॐ सुमुखश्चैकदंतश्चेत्यादि
श्रद्धां वरधरं ॐ अभीप्सितार्थं ० सर्वमंगलमांगल्ये ० सर्वदा सर्वकार्येषु ० सर्वेषु कालेषु समस्त देशेषु ० तदेवलग्नं ० यत्र योगीश्वरः कृष्णो-
सर्वेष्वारब्धकार्ये धितिश्चोक्तो कान्यठित्वा ॥ ॐ लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ॥ उमामहेश्वराभ्यां नमः ॥ शचीपुरंदराभ्यां नमः ॥ मातापितृभ्यां न-

मः॥ इष्टदेवताभ्योनमः॥ कुलदेवताभ्योनमः॥ सर्वेभ्यो देवेभ्योनमः॥ सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्योनमः॥ आचमनप्राणायामौ कृत्वा देशकालोसंकी-
 र्त्वा मुकफलसिद्ध्यर्थं शोवाद्यवासुककर्म करिष्ये॥ तदंगतयादौ पुण्याहवाचनादिकरिष्ये इति संकल्पयेत्॥ यदा तु प्रयोगाद्ब्रह्मभूतं पुण्याहवा-
 चनाद्यंगं तदा मुकफलसिद्ध्यर्थं मसुककर्म कर्तुं मंगभूतमादौ पुण्याहवाचनादिकरिष्ये इति प्रत्येकं संकल्पः॥ प्रथमसंकल्पस्तु सर्वकृत्वा त-
 दिन एव शोवाकार्यः॥ ततो यजमानः षोडशोषचारैः गणपतिमभ्यर्च्य प्रार्थयेच्च॥ ततः कर्ता स्वपुरतः महीद्यौः पृथ्वीच न इति मंत्राद्वत्यादक्षि-
 णोत्तरतो भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समितितथैव तंडुलपुंजौ कृत्वा आकलशो धिति पुंजोपरि द्वौ सलक्ष्णौ धातुमयी मृन्मयी वा कलशो निधा-
 य इमं मंगं गे इति तीर्थजलेन प्रत्येकं पूरयित्वा गंधद्वारा मिति गंधं कलशयोः प्रक्षिप्य चंदनादिना तावन्तु लिप्यपुष्पमालाभूषितौ कृत्वा पू-
 णादर्वीति स तंडुलाभ्यां सफलाभ्यां पात्राभ्यां कलशयो राननेपि दध्यात्॥ सर्वत्र प्रतिकलशं मंत्राद्वत्तिरुत्तरसंस्थता च॥ ततस्तत्वाया मिश्रनः
 शोपो वरुणस्त्रिष्टुप्॥ कलशो वरुणावाहनो विनियोगः॥ ॐ तत्वाया मि ब्रह्मणेति उत्तरकलशो वरुणमावाहयेत् चंदनादिना पूजयेच्च॥ तत उ-
 त्तरकलशो देवता आवाहयेद्देवम्॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः॥ कुक्षौ तु साग-
 राः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा॥ ऋग्वेदोत्थय जुर्वेदः सामवेदोत्थय जुर्वेदः अंगैश्च साहिताः सर्वे कलशं तु सश्रिताः॥ अत्र गायत्री सावित्री-
 शांतिः पुष्टिकरी तथा॥ आयांतु मम शांत्यर्थं दुरितक्षयकारकाः॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तस्तीर्थानि जलदानदाः॥ आयांतु मम शांत्यर्थं दुरि-

तक्षयकारका इति ॥ ततस्तत्कलशे अक्षतान् क्षिपेत् ॥ मातृदेवो भव ॥ पितृदेवो भव ॥ आचार्यदेवो भव ॥ अतिथिदेवो भव इति ॥ ततः अवनि
कृतजानुमंडलः कमलमुकुलसदृशमंजलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना स्रवणं पूर्णं कलशं धारयित्वा ॥ आशिषः प्रार्थयते ॥ प्रार्थनामाह
एताः सत्या आशिषः संतु ॥ दीर्घानागानद्योगिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ॥ शिवाऽआपः संतु ॥ सौम
नस्यमस्तु ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ गंधाः पांतु ॥ सुमगल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पांतु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पांतु ॥ सौश्रियमस्तु ॥ तांबूलानि-
पांतु ॥ श्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पांतु ॥ बहुदेयं चास्तु ॥ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ श्रियं शो विद्या विनयो वित्तं बहु पुत्रं चायुष्यं चास्तु ॥
अन्नसर्वत्र ब्राह्मणैरस्त्विति प्रत्युत्तरं देयम् ॥ यंकृत्वा सर्वदेयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाः शक्ताः शोभनाः प्रवर्तते तमहमोकारमादिकृत्वा ऋ-
ग्यजुः सामाशीर्वचनं बह्वृषिमतंसं विज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये ॥ विप्राः ॥ वाच्यतामिति वदेयुः ॥ एवमुत्तरत्रापि यथायो-
ग्यं प्रत्युत्तरं देयम् ॥ ततो यजमानः ॥ भद्रं कर्णेभिः ॥ क्रकृ १ द्रविणो दाद्रविणसः १ सविता पश्चा ० १ नवोनवो भवति १ उच्चादि वि १ आप उदंतु जीव
मे दीर्घायुत्वाय वर्चसे ॥ यस्त्वा तृदा कीरिणामन्यमानः ॥ क्रकृ १ यस्मे त्वं सकृते ० १ संत्वासि चामिय जुषा प्रजामायुर्धनं च ॥ व्रतनियमतपः स्वा-
ध्याय क्रतुदमदानविशिष्टानां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् ॥ विप्राः समाहितमनसः ॥ यजमानः ॥ प्रसीदतु भवंतः ॥ विप्राः ॥ प्रसन्नाः
स्मः ॥ यजमानः ॥ शान्तिरस्तु ॥ पुष्टिरस्तु ॥ अविघ्नमस्तु ॥ आरोग्यमस्तु ॥ शिवं कर्मास्तु ॥ कर्मसमृद्धि-

रक्त॥ धर्मसमृद्धिरक्त॥ वेदसमृद्धिरक्त॥ शास्त्रसमृद्धिरक्त॥ पुत्रसमृद्धिरक्त॥ धनधान्यसमृद्धिरक्त॥ अरिष्टनिरसनम-
 रक्त॥ यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु॥ यच्छ्रेयस्तदस्तु॥ उत्तरे कर्मण्यविघ्नमस्तु॥ उत्तरोत्तरमहरहरभित्तिरस्तु॥ उत्तरोत्तराः क्रियाः शक्ताः शोभ-
 नाः संपद्यन्ताम्॥ इष्टाः कामाः संपद्यन्ताम्॥ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु॥ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम्॥ ति-
 थिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंग्रहे सदैव ते प्रीयेताम्॥ अग्निपुरोगा विश्वे देवाः प्रीयन्ताम्॥ इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयन्ताम्॥ ब्रह्मपुरोगाः सर्वे वे-
 दाः प्रीयन्ताम्॥ माहेश्वरीपुरोगा उमाभान्तः प्रीयन्ताम्॥ वसिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः प्रीयन्ताम्॥ असुं धतीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीयन्ताम्॥ ऋ-
 षयश्छंदांस्थाचार्या वेदा देवा यज्ञाश्च प्रीयन्ताम्॥ ब्रह्मचब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम्॥ श्रीसरस्वत्यो प्रीयेताम्॥ श्रद्धामेधे प्रीयेताम्॥ भगवती
 कात्यायनी प्रीयताम्॥ भगवती माहेश्वरी प्रीयताम्॥ भगवती पुष्टिकरी प्रीयताम्॥ भगवती ऋद्धिकरी-
 प्रीयताम्॥ भगवती वृद्धिकरी प्रीयताम्॥ भगवती विघ्नविनायको प्रीयेताम्॥ भगवान्स्वामी महासेनः सपत्नीकः समुतः सपार्षदः सर्व-
 स्थानगतः प्रीयताम्॥ हरिहरहिरण्यगर्भाः प्रीयन्ताम्॥ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम्॥ हता ब्रह्मद्विषः॥ हताः
 परिपथिनः॥ हता अस्य कर्मणो विघ्नकर्तारः॥ शत्रवः पराभवन्ताम्॥ शाम्यन्तु पापानि॥ शाम्यन्तीत्यतः॥ शक्ताभानिवर्ध-
 ताम्॥ शिवा आपः संतु॥ शिवा अग्नयः संतु॥ शिवा आहुनयः संतु॥ शिवा ओषधयः संतु॥ शिवा वनस्पतयः संतु॥

शिवाअतिथयः संतु ॥ अहोरात्रेशिवस्याताम् ॥ निकामेनिकामेनः पर्जन्योवर्षतु ॥ फलिन्योनओषधयः पच्यन्तां योगक्षेमोनः कल्पताम् ॥ श्रु
क्रांगारकबुधबृहस्पतिशनेश्वरराहुकेतुसोमसहिता आदित्यपुरोगाः सर्वेग्रहाः प्रीयन्ताम् ॥ भगवान्नारायणः प्रीयताम् ॥ भगवान्यजन्यः
प्रीयतां ॥ प्रीयतां भगवान्स्वामीमहासेनः पुण्याहकालान्वान्वचयिष्ये ॥ वाच्यताम् ॥ ॐ उद्गातेवशकुने सामगायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि
दृषेववाजीशिश्रुमतीरपीत्यासर्वतो नः शकुने भद्रमावदविश्वतो नः शकुने पुण्यमावद ॥ गायत्र्यायजतिप्रतिर्वेद्याज्यापुण्येवलक्ष्मीः पु
ण्यामेवतद्गुप्ती संभावयति पुण्यां लक्ष्मीं संस्फुरते ॥ यत्पुण्यं नक्षत्रं ॥ तद्दृष्टुं कुर्वीतोपलब्धुम ॥ यदावै सूर्य उदेति ॥ अथ नक्षत्रं नेति ॥ याव
तितत्र सूर्यो गच्छेत् ॥ यत्र जघन्यं पश्येत् ॥ तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात् ॥ पुण्याह एव कुरुते ॥ तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि ॥ गान्येव देवन
क्षत्राणि ॥ तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात् ॥ पुण्याह एव कुरुते ॥ मर्त्यं सह कुटुंबिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाया शीर्वचनमपेक्षमाणाया मुक्कमणाः
पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्ति त्रिवदेत् ॥ ॐ पुण्याहमिति त्रिवदेत् ॥ ॐ स्वस्तये वायुमुपब्रुवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ॥ बृहस्पति
सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्या सोमवन्तु नः ॥ आदित्य उदयनीयः पथ्ययेवतः स्वस्त्या प्रयति पथ्यां स्वस्ति मभ्युद्यति स्वस्त्येवतः प्रयति
स्वस्त्युद्यति स्वस्त्युद्यति ॥ स्वस्ति न इन्द्रो बृहद्भवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति न स्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ अ
क्षो देवावसवः सोम्यासः ॥ चतस्रो देवी रजराः श्रविष्ठाः ॥ ते यज्ञं पातु रजसः परस्तात् ॥ संवत्सरीणाममृतं स्वस्ति ॥ मर्त्यमित्यादिकर्मण इ-

त्यंतपूर्ववत्॥ स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतु इति त्रिः॥ ॐ आयुषाने स्वस्तीति प्रतिवचनं त्रिः॥ ॐ ऋध्यामस्तोमसनुयामवाजमानोमंत्रं सरथे होपयात
म॥ यशोनपक्वं मधुगोघंतं राभूतां शोअश्विनोः काममप्राः॥ सर्वा मृद्धि मृद्ध्यामिति तं वै ते जसेव पुरस्तात्पर्यं भवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरु
परिष्ठाद्वायव्या सर्वतोद्वादशाहं परिभूय सर्वा मृद्धिमाधोत्सर्वा मृद्धिस्तय एवं वेद॥ ऋध्यास्महव्येनमसोपसद्या॥ मित्रं देवं मित्रधेयं
नो अस्तु॥ अनूराधान्हविषावर्धयंतः॥ शतं जीवेमशरदः सर्वा राः॥ त्रीणि त्रीणि वेदेवानामृद्धानि॥ त्रीणि छंदाः॥ सिन्धोः त्रीणि सवनानि॥ त्र
य इमे लोकाः॥ ऋध्यामेव तद्दीर्य एषु लोकेषु प्रतिनिष्ठति॥ मत्स्यमित्यादि अस्य कर्मणः॥ ऋद्धिं भवंतो ब्रुवंतु इति त्रिः॥ ॐ ऋध्यामिति प्र
तिवचनं त्रिः॥ ॐ श्रियं जातः श्रिय आनिरियाय श्रियं वयोजरि त्रिभ्यो दधाति॥ श्रियं वसाना अमृतत्वमायन् भवति सत्यासमिथासितंदो
॥ श्रिय एवं तं तच्छ्रिया मा दधानि संततमृचाव षट्कृत्यं संतत्ये संधीयते प्रजया पशुभिर्न्ये एव वेद॥ यस्मिन् ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत्॥
असुंच लोकमिदमूच सर्वम्॥ तन्नो नक्षत्रमभिजिहि जित्य॥ श्रियं दधात्वह्णायमानम्॥ अहे बुधियमंत्रं मे गोपाय॥ यमृषयस्त्रयि
विदा विदुः॥ ऋचः सामानियजूंषि साहि श्रीरभूता सताम्॥ एतं मे त्रैर्निराजनं कारयति॥ मत्स्यमित्यादि पूर्ववत्॥ अमुक कर्मणा तं श्रीर
स्त्विति त्रिष्वेदेत्॥ ॐ अस्तु श्रीरिति विप्रास्तिः॥ वर्षशतं पूर्णमस्तु॥ शिवं कर्मास्तु॥ गोत्राभिष्टुद्धिरस्तु॥ प्रजापतिः प्रीयताम्॥ शतं क्रभि
रंगैरज आततन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः॥ शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहती रनूनाः॥ तदव्येषन्लोकोभिगीतो

मरुतः परि वेष्टारो मरुतस्यावसनृहे ॥ आवि क्षितस्य कामप्रो विश्वे देवाः सभासद इति ॥ तत उत्तर कलशं दक्षिण हस्ते दक्षिण कलशं वाम हस्ते गृ-
हीत्वा ताभ्यां धाराद्वयं संततं पात्रे निषिंचे देभिर्मन्त्रैः ॥ ॐ वास्तोष्पते प्रतिजानीत्यस्मान्स्वावेशो अनमी वो भवानः ॥ यत्वेमहे प्रतिनन्नो जुषस्व श-
नो भव हि पदं चतुर्थदे ॥ वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ॥ अजरा सस्ते सरव्यस्यामपि ते वपुत्रा न्द्रति नो जुषस्व ॥ वास्तो-
ष्पते शरमया संसदा ते सक्षीम हि रणवया गा तु मत्या ॥ पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं ॥ अमी वहा वास्तोष्पते विश्वारूपाण्या विशन् ॥ सरवा-
सुशेव एधिनः ॥ शिवम् २ ॥ ततः कर्तुर्वा मतः पत्नी सुपवेश्य पात्रपाति तजले न पल्लु वदूवाभिरुदङ्गः सुरवा विप्रा अभिषिंचे युस्तिष्ठतः ॥
तत्र मन्त्राः ॥ समुद्रज्येष्ठा इति च तस्मृणां वसिष्ठ आपस्त्रिष्टुप् ॥ अभिषेके विनियोगः ॥ ॐ समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यंत्या निविश-
मानाः ॥ इंद्रो यावज्जीव्येषां भोरदत्ता आपो देवी रिरह मामवतु ॥ या आपो दिव्या उत वास्त्रवंति रव निचिमा उत वाया स्वयं जाः ॥ समुद्रार्थायाः शक्र-
यः पावकास्ता आपो देवी रिरह मामवतु ॥ या सांरा जाव रुणो याति मध्ये सत्या नृते अवप-
या सुरा जाव रुणो या सुसोमो विश्वे देवा या सूयं मदंति ॥ वैश्वानरो या स्वग्निः प्रविष्टस्ता ॥ त्रायंता मिह देवा स्त्रायंतां मरुतां राणाः ॥ त्रायंतां-
विश्वामृतानि यथायमरपा असत् ॥ आप इहा उभे वजीरापो अमी वचातनीः ॥ आपः सर्वस्य भेषजीस्तास्ते कृपवतु भेषजम् ॥ हस्ताभ्यां दश-
शारवाभ्यां जिह्वावाचः पुरोगवि ॥ अनामयि लुभ्यां त्वा ताभ्यां त्वोपस्पृशामसि ॥ इमा आपः शिवतमा इमाः सर्वस्य भेषजीः ॥ इमाराष्ट्रस्य व-

धनीस्माराष्ट्रभृतोमृताः॥ याभिरिंद्रमभ्यर्षिंच त्र्यजापतिः सोमं राजानं वरुणं यमं मनुम्॥ ताभिरद्विरभिषिंचामित्वामहं राज्ञां त्वमधिराजो भवेह॥ म
 हांतं त्वामहीनां संम्राजं च वर्षणीनां देवीजनिच्यजीजनत्॥ भद्राजनिच्यजीजनत्॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे शिवनोर्बाहुभ्यां पृष्णो हस्ताभ्यामनेसे जसासूर्यस्य च
 र्चसेंद्रस्यैद्रियेणाभिषिंचामि॥ बलायाश्रियेयशसेन्नाद्याय ॐ भूर्भुवः स्वः॥ इंद्रियं वा एतदस्मिं लोक इत्यादि ब्राह्मणम्॥ सः रास्त्वामभिषिं
 चं त्वित्यादि पौराणिकान् श्लोकानपि पठति॥ अभिषेकं तच्छ्रियोरिति मंत्राने अमृताभिषेकोऽस्ति निपठेयुः॥ तत आचार प्राप्तं वस्त्रादिदानं त
 त्यरिधानं च॥ एवं बद्ध्वा च परिशिष्टोक्तं शिष्टाचार प्राप्तं चैकीकृत्य पुण्याहवाचनमुक्तम्॥ इति श्रीमद्दिहन्मुकुटमाणिक्यश्रीरामेश्वरभ
 द्रसुतनारायणभट्टविरचिते प्रयोगारत्ने सर्वकर्मापयोगी पुण्याहवाचनप्रयोगः॥ अथ लोकानुसारेणानु कल्पपक्षमाश्रित्यां कुरापणप्र
 योगः॥ गर्भाधानादिनामकर्मांतकर्माणि हि त्वाअन्नप्राशनादिविवाहांतापत्यसंस्कारेषु अन्येषु च नवागारप्रवेशादि शक्तभक्तमसुसद्यो कु
 रार्पणं कुर्यात्॥ तच्चैव॥ देशकालोऽस्मृत्वा मुक्तकर्मसाफल्यनिरंतर शक्तभक्तवसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं मं कुरार्पणं करिष्ये इति संक
 ल्प्य शक्तद्वभूमिगोमयेनोपलिख्य रंगवल्यादिभिरलंकृत्य तत्र सितक्षतान्त्रकीर्य किंचिद्गंधीरं नववेणुपात्रं सूत्रेणावेक्ष्य तदेव पालिकात्वे
 न संस्थाप्य वल्मीकमृदं हृदपंकं शक्तगोमयचूर्णं च तत्र प्रक्षिप्य पालिकामूलं श्वेततंडुलैः पूरयित्वा दूर्वांकुराश्च तथा शिरीषविल्वपत्राणा
 मुपरिशक्तभेसु हर्ते तद्देणुपात्रं निक्षिप्य तत्र सितरक्तहरितवर्णानि पुष्पाणि अवकीर्य मध्यादिपंचस्थानेषु पंचदेवताः पूजयेत्॥ तत्र ब्रह्म

ज्ञानं ककुभो ब्रह्माविष्टुप् ॥ अनेन पालिकामध्ये ब्रह्माणमावाहयेत् ॥ यत इदं ति प्रगाथो भर्ग इन्द्रो बृहती ॥ अनेन पूर्वभागे इन्द्रमावाहयेत् ॥
नाके स्रपणं भार्गवो वेनो यमस्त्रिष्टुप् ॥ अनेन दक्षिणेयमं ॥ तत्वायामि ब्रह्मणा अजीगर्तिः शक्रनः शोपोवरुणस्त्रिष्टुप् ॥ अनेन पश्चिमे व-
रुणम् ॥ सोमो धेनुं राहुं गणो गीतमः सोमस्त्रिष्टुप् ॥ अनेनोत्तरे सोममावाहयेत् ॥ ततः ब्रह्मणेनम आसनमित्यादि क्रमेण षोडशोपचारैः
पंचदेवताः सम्यगभ्यर्च्य पालिकापश्चिमतः प्राङ्मुखवस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत् ॥ दिशां पतीन् नमस्यामि सर्वकामफलप्रदान् ॥ कुर्वतु मफलकर्मकु-
र्वतु सततं शरभमिति ॥ ततः सिततंडुलां स्तोत्रेन प्रक्षाल्य प्राच्यादिचतुर्दिक्षु बीजप्रतिनिधित्वेन समंत्रं वापयेत् ॥ तत्र यत इन्द्रादयश्चत्वार-
ो मंत्राः प्रागुक्ताः ॥ इति नारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने सद्यो कुरारपणप्रयोगः ॥ अथाभ्युदयिकश्राद्धविधिः ॥ तच्च गर्भाधानादिगर्भ-
संस्कारेषु जातकर्मादिष्वपत्यसंस्कारेषु अग्न्याधानादिषु श्रौतकर्मसु श्रवणाकर्मादिषु वापीकूपतडागारामाद्युद्यापनादिषु देवप्रतिष्ठायां वा-
नप्रस्थाश्रमसंन्यासस्वीकारे तु लापुरुषादिमहादानादीनवगृहप्रवेशे महानाम्यादिवेदव्रतेशु राजाभिषेकशान्तिकर्मादिषु सवर्षेषु उपा-
कर्मात्सर्जनयोरव्येकेन वीनयोर्वा तयोरन्यत्राव्येवं विधेकार्यम् ॥ इदमाभ्युदयिकश्राद्धं वक्ष्यमाणं च मातृपूजनमेकस्यानेकसंस्कारैश्चैकक-
र्तृकैषु युगपदुपस्थितेषु सर्वादीं सकृदेव तंत्रेण कार्यम् ॥ ननु प्रति संस्काराणां विहितानां युगपदनुष्ठानं कर्मनाशाजलस्मृद्धादीनां-
नुष्ठाने देशांतरगतस्य मृतबुध्याकृतौ ध्वं देहि कस्यागतस्य पुनर्जातकर्मादिसंस्काराणां विहितानां युगपदनुष्ठानं कर्मनाशाजलस्मृद्धादीनां-

प्रायश्चित्ततया पुनः संस्काराणां युगपदनुष्ठानेना ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ गणशः क्रियमाणानां मातृभ्यः पूजनं सकृत् ॥ सकृदेव भवेच्छ्राद्धमा-
दौ न ह्यथगादिद्विषिति ॥ तत्राभ्युदयिकश्चाद्धे कर्तव्ये मानुष्यो देव्यश्च द्विविधामातर आदौ पूज्याः ॥ तत्र मानुष्यो मातरो ह्येमा नृपितामहिप्रपि-
तामर्त्यः ॥ मातामहीमातुः प्रपितामहीमातुः प्रपितामहीमातुः प्रपितामहीमातुः प्रपितामहीमातुः प्रपितामहीमातुः प्रपितामहीमातुः ॥ ब्रह्माण्याद्यास्तथासप्तदुर्गाक्षेत्रगणाधिपान् ॥ ब्र-
ह्मण्याद्याः ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कोमारी वेषावी तथा ॥ वाराही च तथेन्द्राणी चामुंडाः सप्तमातरः ॥ दुर्गाक्षेत्राधिपतिंगणाधिपतिंच पूजये-
त् ॥ तथा कात्यायनः ॥ कुड्यलग्नावसोर्धाराः पंच धारा धृते न तु ॥ कारयेत्सप्तवायानातिनी चानवो ह्निताः ॥ गौरीपद्माशची मेधासा वित्री
विजया जया ॥ देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टि रात्मदेवतया सहति ॥ आत्मदेवतात्मकुलदेवता ॥ आयुष्याणि
च शांत्यर्थं जपेदत्र स माहितः ॥ आयुष्याणि भानो भद्रा इत्यादीनि ॥ ततः वृद्धिर्द्धनवदेवत्यम् ॥ पार्वणत्रयात्मकम् ॥ तत्र क्रममाहाश्वलाय-
नाचार्यः ॥ मातापितामही चैव संपूज्याः प्रपितामही ॥ पित्रादयस्त्रयश्चैव मातुः पित्रादयस्त्रयः ॥ एतेन वार्चनीयास्त्युः पितरो भ्युदये द्विजैरि-
ति ॥ यत्तु वृद्धवसिष्ठः ॥ नांदीसुरेव विवाहे च प्रपितामहपूर्वकम् ॥ नामसंकीर्तयेद्दिहानन्यत्र पितृपूर्वकमिति स्मृत्यर्थसारश्च ॥ वृद्धसुरव्या-
स्तपितरो वृद्धश्चाद्धेषु भुंजते इति तच्छारवांतरविषयकम् ॥ आश्वलायनानां तु ॥ भानुलोभ्येन मात्रादि क्रमेणैव ॥ आश्वलायनाचार्यवचना-
त् ॥ यत्तु ब्रह्मपुराणे ॥ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ त्रयोऽथ शुश्रुमुस्वाह्येते पितरः संप्रकीर्तिताः ॥ तेभ्यः पूर्वत्रयो ये तु ते तु नांदीसुरवा

स्मृता इति तन्महालयप्रकरणपठितमोक्षपदोपनिषत्समाप्तिमिति तत्र श्रद्धाविषयं तत्प्रकरणपाठादित्येवं हेमाद्र्यादय उच्यते ॥ इह च नादी सुरवसंज्ञका
न्मात्रादीनुद्दिशेत् ॥ विष्णुपुराणे ॥ कन्याविवाहादीनस्तु क्रम्यनादीस्तु स्वाम्पितृनादौ तर्पयेत्प्रयतो गृहीत्युक्तेः ॥ ब्रह्मपुराणे च ॥ जन्माद्यस्तु क्रम्यपि
तृन्नादीस्तु स्वान्नामतर्पयेद्दिधिपूर्वकमित्युक्तेः ॥ बृहद्वपराशरेण तु ॥ देवानामपि नादीस्तु स्वविशेषणस्तु क्रम्यनादीस्तु स्वविशेषणमिति ॥ अस्यासंभवे पू
कुशासनमिति ॥ बृहद्विश्वामित्रे च कालः ॥ कर्माहासूत्रे धुर्मर्मातृपावर्णम् ॥ कर्माहेपितृपावर्णम् ॥ कर्मोत्तराहेमातामहपावर्णमिति ॥ अस्यासंभवे पू
र्वेद्यरेव पूर्वाणहेमातृपावर्णमध्यान्हेपैतृकं अपराणहेमातामहानां ॥ अस्याव्यसंभवे आह बृहद्वमनुः ॥ अलाभे श्रद्धाकालानां नादी श्रद्धात्रयं
यः ॥ पूर्वेद्यरेव कुर्वीत पूर्वाणहेमातृपूर्वकमिति ॥ इदं च महत्सकर्मसु ॥ अल्पेषु तु कर्माह एव श्रद्धा ॥ पुत्रजन्मनितु नदिने वारात्रौ वा भुक्तवतोपवा
सिना वा पुत्रजन्मानंतरमेव कार्यम् ॥ अत्र संकल्पार्थो विशेषः संग्रहे ॥ श्रभाय प्रथमांतेन दृष्टौ संकल्पमाचरेत् ॥ नषाया यदि वा कुर्यान्महादोषो मि
जायते ॥ अनस्मद्बृहद्विशब्दानामरूपाणामगोत्रिणाम् ॥ आनाम्ना च तिलार्थे श्रद्धां दीश्रद्धा च संव्यवत् ॥ कारिका च ॥ संबंधनामरूपाणि कर्जयेद
त्र कर्मणि ॥ अत्र सत्यवसू विश्वेदेवौ तत्स्थाने द्वौ विप्रौ मात्रादीनां च प्रत्येकं द्वौ द्वौ एवं विंशति ब्राह्मणाः ॥ यद्दामात्रादीनां त्रयाणां द्वौ द्वौ एव मष्टौ
अत्र नापसव्यं ॥ तिलस्थाने यवाः ॥ स्वधास्थाने स्वाहाशब्दः ॥ सव्यजानु निपातनाभावः ॥ नाम्नान्नदानं ॥ प्राङ्मुख एव कुर्यात्प्रदक्षिण
मुपचारो ऋजुदर्भैः क्रियेत्त्यादयो विशेषाग्रंथांतरतो ज्ञेयाः ॥ पिंडदाने कुलदेशाचारतो व्यवस्था ॥ भविष्यपुराणे ॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यान्नवा

कुर्यान्नराधिपः॥ वृद्धिश्चाद्धमहाबाहो कुलधर्मानवेक्ष्यतु॥ पिंडदानपक्षे विशेषो वसिष्ठेनोक्तः॥ अधिकं कर्तुं धुसंमिश्रान् पिंडान् दद्याद्यथाक्रमम्॥
 कर्कयूवदरीफलम्॥ तथा एकैकस्मै पिंडं द्रव्यं देयम्॥ एकं नान्नापरंतूष्णीं दद्यात्पिंडद्रव्यं बुधश्चतुर्विंशतिमतात्॥ अन्ये च बहवो विशेषा
 ग्रंथांतरतो ज्ञेयाः॥ दाक्षिणात्यानां विस्तृतवृद्धिश्चाद्धाचाराभावान्न होच्यते॥ अथाभ्युदयिकं कर्तृनिर्णयः सायणीये॥ नां दीश्चाद्धं पिता कुर्या
 दाद्ये पाणिग्रहे पुनः॥ अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नां दिकम्॥ द्वितीयपाणिग्रहणादौ वर एव कुर्यादित्यर्थः॥ कात्यायनः॥ स्वपितृभ्यः पि
 ता दद्यात्स्मृतसंस्कारकर्मसु॥ पिंडानो द्वाहनात्तेषां तस्याभावे तु तच्छ्रमात्॥ तेषां सुतानां मोदहनात्प्रथमविवाहपर्यंतं पिता स्वपितृभ्यः पि
 डान्तदुपलक्षितं वृद्धिश्चाद्धं कुर्यात्॥ तस्य पितुरभावे तु तस्य संस्कार्यस्य पितृणां यः क्रमस्तेन क्रमेण पितृव्याचार्यमातुलादिः श्राद्धं दद्यान्
 स्वपितृभ्य इति हेमाद्रिणा व्याख्यातम्॥ जीवत्पितृकस्तु पितुर्मात्रादिष्यो वृद्धिश्चाद्धं कुर्यात्॥ वृद्धौ तीर्थे च समन्यस्ते ताते च पतिते सति॥ येभ्य
 एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः॥ एतत्साग्निकविषयमित्येके॥ विष्णुः॥ पितरि जीवतियः श्राद्धं कुर्यात्सयेषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात्पितरि पि
 तामहे च येषां प्रपितामहः पितरि पितामहं प्रपितामहं च नैव दद्यादिति॥ आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे तु॥ जीवत्पिता तु स्मृतसंस्कारेषु मातृमाताम
 हयोः कुर्यात्॥ तस्यां जीवत्यां मातामहस्येव कुर्यात्॥ अथास्य शिष्टप्रचुराचारपरिगृहीतः संकल्पविधिना प्रयोगः॥ उपनयनादि महत्सुकर्मसु
 पूर्वेषु जीतकर्माद्यल्पकर्मसु तदहरवनां दीश्चाद्धं कुर्यात्॥ तत्रादौ कर्ता कृतमांगलिकस्नानो धोतवासाः कृतस्वस्थयनो नां दीश्चाद्धपूर्वांगमातृ

[illegible]

शक्त्यादिकं कृत्वा द्राक्षामलं केतनि क्लयं वा दक्षिणां दत्त्वा ॥ ॐ माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ माता
 महस्तासिता च प्रमातामहकादयः ॥ एते भवंतु सुप्रीताः प्रयच्छंतु च मंगलमित्युक्ता कृतांजलिः संप्राथम्यं प्रणिपत्य ब्राह्मणान्विसृज्या च मयि गोया-
 दीर्विसर्जयेत् ॥ अथान्योपि संक्षिप्तः शिष्टैः क्रियमाणो दृढिश्चाद्धप्रयोगः ॥ पूर्ववद्गौर्यादीनां ब्राह्म्यादीनां च पूजां कृत्वा सदूर्वांकुरानक्षतांजलं-
 चादाय सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवाः नां दी सुरवाः भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं स्वाहानम इयं च वृद्धिः ॥ मातृ पितामही प्रपितामहः नां दी सुरव्यः भूर्भु-
 वः स्वः इदं वः पाद्यं ॥ पितृ पितामह प्रपितामहाः नां दी सुरवाः भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं ॥ मातामह मातुः प्रपितामहाः नां दी सुरवा-
 सपत्नीकाः भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं ॥ मित्युक्ता सर्वपात्रे सदूर्वाक्षतजलं क्षिपेत् ॥ एवं मेव पुनः सत्यादीन् विश्वान् देवान्मात्रादीः पित्रादीन्माता
 महादींश्च त्रीन्संबुध्योत्का पूर्ववद्ध्या तदतिभिरिदमासनगंधाद्युपचारकल्पनं स्वाहानममेति दूर्वाक्षतगंधपुष्पजलानि प्रत्येकं पात्रे निक्षिपे-
 त् ॥ ततो विनायकाद्याः गौर्यादिषोडशमातरो ब्राह्म्यादिसप्तमातरश्च भूर्भुवः स्वः इदं दास्यमानं वायुगमब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नं यथाश-
 क्तिः सोपस्करममृतरूपेण स्वाहानममेति दूर्वादीन् निक्षिपेत् ॥ एवं विश्वेभ्यो देवेभ्यो मात्रादिभ्यः पित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यः सपत्नीकेभ्यः स-
 बुद्ध्या दद्यात् ॥ अन्नासंभवे अन्नपदस्थाने इदं दास्यमानं वा सोपस्करमाममिति वदेत् ॥ तच्च चतुर्गुणं द्विगुणं सप्तमं वा शक्त्या संकल्पयेत् ॥ आ-
 मासंभवेऽपि युगमब्राह्मणभोजनपर्याप्ताष्टगुणं चतुर्गुणं द्विगुणं सप्तमं वा हिरण्यं हिरण्यप्रतिनिधिभूतं द्रव्यं वैति वदन् शक्त्या संकल्पयेत् ॥ एवं द-

शस्यः संकल्पयेत् ॥ ततः पूर्ववत् उपास्मै इत्यादिपंचर्चः श्रावयित्वा कृतस्य वृद्धिश्चाद्भुतस्य संपूर्णता सिद्ध्येद्वाक्षामलके तत्प्रतिनिधित्वेन द्रव्यं दक्षि-
 णां संप्रददेन ममेत्युक्त्वा प्रजापते न त्वदिति मंत्रं जपन् सकल्यमात्रेण संघट्टनेन शब्दकुर्यादिति ॥ ततो मातृका विमर्जयेत् ॥ जीवन्मातृक-
 कद्वयं जपेत् ॥ ततः आचारतः किंचिद्द्रव्यं इकामग्न इति मंत्रं जपन् सकल्यमात्रेण संघट्टनेन शब्दकुर्यादिति ॥ ततो मातृका विमर्जयेत् ॥ इति श्री-
 स्यनमातृपार्वणम् ॥ जीवन्माता महस्य न माता महपावर्णोद्धारलोपात् ॥ जीवत्सितृ कस्त्येभ्यः पिता दद्यात् तत्तेभ्यो दद्यादित्युक्तमेव ॥ ॥ इति श्री-
 रामेश्वरभट्टसुतश्रीनारायणभट्टविरचिते वृद्धिश्चाद्भुतप्रयोगसहितो निर्णयः ॥ अथ कौतुकबंधप्रयोगः ॥ ॥ स च प्रचुराचाराभावात्स-
 क्षेपतः सूक्तादिमात्रं गृहीत्वालिरव्यते ॥ आचार्यो दर्भमयकूर्चे उदकुंभं निधाय साक्षतकांस्यपात्रे पंचगुणीकृतं कार्पाससूत्रं निधाय तत्समीपे प्रा-
 डः सुरवयजमानमुपवेश्य सकुशहस्तैः सह कुंभोदकेन तत्सूत्रं मंत्रैरभिषिंचेत् ॥ तत्सवितुर्विश्वामित्रः सविता गायत्री ॥ अग्निमी-
 ळेम धुच्छंदा अग्निर्गायत्री ॥ सूत्रं प्रोक्षणे विनियोगः ॥ एवमुत्तरत्र ॥ इषे त्वोर्जे त्वा ॥ अग्न आयाहि वीतये ॥ शन्नो देवीरभिष्टये ॥ आपो हि-
 क्षो निनवर्चस्य सूक्तस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री ॥ पंचमी वर्धमाना ॥ सप्तमी प्रतिष्ठा ॥ अंत्ये ह्यनुष्टुभौ ॥ एतो न्विन्द्रमागिरसस्तिरश्वि-
 रिंद्रो नुष्टुप ॥ ऋतं चेति तृचस्याद्यमर्षणो भाववृत्तो देवता ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ प्रशार्थायः श्यावाश्वो मरुतो जगती ॥ स्वस्ति नो मिमीता स्वस्त्यात्रे-
 यो विश्वे देवास्त्रिष्टुप ॥ स्वादिष्टयेति दशर्चस्य सूक्तस्य मधुच्छंदाः पवमानसोमो गायत्री ॥ रक्षो हणा मिति पंचविंशत्युच्यस्य सूक्तस्य भारद्वाजः

पायूरक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अत्याश्वतसो नुष्टुभः ॥ रात्रीज्येव्यदित्यष्टचस्यसूक्तस्यसौभरिः कुशिकोरात्रिर्भारद्वाजीरात्रिस्सवंगा यत्री ॥ कणुषे-
 तिपंचदशचस्यसूक्तस्य वामदेवोरक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् ॥ तरत्समंदीतिचतुर्णां अवत्सारपवमानसोभोगायत्री ॥ सहस्रशीर्षेतिषोडशचस्यसूक्त-
 स्या ॥ नारायणः पुरुषो नुष्टु बंत्यात्रिष्टुप् ॥ विष्णोर्नुकमितिषष्ठचस्य ओचथ्योदीर्घतमाविष्णुस्त्रिष्टुप् ॥ अतोदेवा इतिषकृचस्यसूक्तस्य ॥ का-
 ण्वोमेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ परोमात्रयेतिसप्तचस्यसूक्तस्य ॥ मैत्रावरुणोवसिष्ठोविष्णुस्त्रिष्टुप् ॥ हिरण्यवर्णाभितिपंचदशचस्यसूक्त-
 स्या नंदकर्मश्चिंक्षुर्सेदिरासुताकपयः ॥ श्रीरग्निर्देवते ॥ आद्यास्तिस्त्रो नुष्टुभः ॥ कांसोस्मि ते निष्टुहती उत्तरयोस्त्रिष्टुप् ॥ अष्टावनुष्टुभो-
 त्याप्रस्तारपंक्तिः ॥ यज्जाग्रत इत्याद्याः शिवसंकल्पारव्याषपमंत्राः ॥ विहिहोत्रेतिपंचचस्यसूक्तस्य वामदेवो गौतमो वायुरनु-
 षुप् ॥ मुंचामित्वेतिपंचचस्यसूक्तस्य ॥ प्राजापत्यो यक्ष्मनाशन इंद्रस्त्रिष्टुप् ॥ अंत्यानुष्टुप् ॥ स्योनाष्टथिगीतिमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री ॥ द्रवि-
 णोदा आंगिरसः कुत्सोद्रविणोदाग्निस्त्रिष्टुप् ॥ सविता पश्वात्ताद्धाना कोलुशो विश्वेदेवा जगती ॥ नवोनवो भवति सूर्यासावित्री चंद्रमा-
 स्त्रिष्टुप् ॥ विद्युन्नयापतंतीति पुरुरवा उर्वशीत्रिष्टुप् ॥ उत्क्षयातुं वसिष्ठ इंद्रस्त्रिष्टुप् ॥ पिशांगभृष्टिंदेवो दासिः परस्वेव इंद्रो गायत्री ॥ ए-
 तेः सर्वमंत्रैः सूत्रमभिषिच्य ॥ जातवेदसे मारीचः कश्यपो जातवेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अनेन गंधेन सूत्रं विलिख्य ॥ विश्वेत्ताते भार्गवो नेम-
 इंद्रो जगती ॥ अनेन पुंसो दक्षिणहस्ते बधीयात् ॥ अश्रिये जातः काण्वः पवमानसोमस्त्रिष्टुप् ॥ अनेन स्त्रिया वामहस्ते बधीयात् ॥ तत आ-

चार्योक्तस्त्रिजश्च यजमानस्य मंत्रैरक्षांकुर्युः ॥ ते च मंत्राः ॥ शतं जीवेति द्वयोः प्राजापत्यो यक्ष्मनाशन इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ अंत्यानुष्टुप् ॥ ये यज्ञेनेत्य-
चार्योक्तस्त्रिजश्च यजमानस्य मंत्रैरक्षांकुर्युः ॥ ते च मंत्राः ॥ शतं जीवेति द्वयोः प्राजापत्यो यक्ष्मनाशन इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ अंत्यानुष्टुप् ॥ ये यज्ञेनेत्य-
ष्टुर्वस्य सूक्तस्य मानवो नाभानेदिष्टो विश्वेदेवा आद्याश्च तस्त्रोजगत्यः ॥ पंचम्यनुष्टुप् ॥ षष्ठी बृहती ॥ सप्तमी सतो बृहती ॥ अष्टम्यनुष्टुप् ॥ अ-
ष्टुर्वस्य सूक्तस्य मानवो नाभानेदिष्टो विश्वेदेवा आद्याश्च तस्त्रोजगत्यः ॥ पंचम्यनुष्टुप् ॥ षष्ठी बृहती ॥ सप्तमी सतो बृहती ॥ अष्टम्यनुष्टुप् ॥ अ-
त्र्यंबकं वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् ॥ एते मंत्रैरक्षायां कृतायां यजमानः कृतकर्मसाहुण्यार्थमाचार्याय ऋत्विगभ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् ॥ अ-
न्येभ्योऽपि भूयसीं दद्यादिति ॥ इति श्रीमद्भट्टरामेश्वरसुतसूनुनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने कोतुकबंधप्रयोगः ॥ अथ ग्रहयज्ञः ॥
स च नित्येनेमि त्तिककाम्यभेदेन त्रेधा ॥ अयनविषुवोपरागादिषु नित्यः ॥ गर्भाधानादिकर्मप्रारंभेषु नेमि त्तिकः ॥ विषदपगमसंपदादिका-
मनासुकाम्यः ॥ अत्र मूलान्याकरतो ज्ञेयानि ॥ ग्रहरूपादिज्ञात्वा कर्मकार्यम् ॥ अन्यथा विफलं ॥ तदा हाश्वलायनाचार्यः ॥ रूपवर्णायुधस्थान-
मंडलासनवाहनान् ॥ समिक्तुंडोपहारंश्च पुष्परत्नाकृतीरपि ॥ गायत्रीमूलमंत्रांश्च नाममंत्रांश्च केवलान् ॥ अधिप्रत्यधिदेवानां मंत्रां-
श्चर्ष्यादिसंयुतान् ॥ तत्तन्मूर्तींश्च जानीयाद्दोष्यन्मन्त्रं न वग्नहान ॥ अज्ञात्वेव पुमानिष्वातत्फलं नेव विंदति ॥ दुःखं चाप्नोति सुमहदघ्नना-
दिष्वाप्यवितुमानिति ॥ गायत्रीग्रहगायत्रीप्रयोगे वक्ष्यते ॥ वर्णादयश्च ॥ मंडपकुंडादि च काम्ये यथोक्तं कार्यम् ॥ नित्येनेमि त्ति-
कयोस्त्व नित्यम् ॥ नित्येनेमि त्तिकं हित्वा सर्वमन्यत्समंडपमिति मत्स्योक्तेः ॥ कुंडे वारथ्यं डिलेपिवेति आचार्योक्तेः ॥ मंडपलक्षणं हेमा-
द्रोमस्य पुराणे ॥ गृहस्योत्तरपूर्वेण मंडपं कारयेद्बुधः ॥ रुद्राय तनभूर्भोवा च तुरस्त्रमुदवहूवम् ॥ दशहस्तानथाष्टौ वाहस्ता न्कुर्याद्विधान-

तः॥ तस्य द्वाराणि च त्वारि कर्तव्या निविचक्षणैः॥ कुण्डं च स्कंदपुराणे॥ नवग्रहमरेवे कुण्डं हस्तमात्रं समंततः॥ चतुरस्त्रमधो हस्तं यो निवचक्रम-
 मेरवलम्॥ चतुरंगुलविस्तारामेरवलातद्वदुच्छ्रिता॥ मात्स्ये॥ वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्षट्ससांगुलविस्तृता॥ कूर्मप्रसन्नोन्नता मध्ये पाश्व-
 योश्चांगुलोच्छ्रिता॥ गजोष्ठसदृशी तद्ददायताच्छिद्रसंयुता॥ मेरवलोपरिसर्वत्र अश्वत्थाश्वत्थदलतुल्या वेति
 विकल्पः॥ साच योनिः पश्चिमतः कार्या॥ पश्चिमे मध्यभागे तु योनिं कुर्याद्विधानत इति गणोक्तैः॥ मात्स्ये॥ मानहीनाधिकं कुण्डं मनेकभयदं भ-
 वेत्॥ तस्य चोत्तरपूर्वे तु स्थण्डिलं हस्तमात्रकम्॥ त्रिवप्रंचतुरस्त्रं च वि तस्युच्छ्रायसंमितं॥ स्थण्डिलं वेदिः॥ वप्रा मेरवलाः॥ द्विरंगुलोच्छ्रितो व-
 प्रः प्रथमः समुदाहृतः॥ अंगुलोच्छ्रायसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि॥ व्यंगुलस्तत्र विस्तारः सर्वेषां कथितो बुधैरिति॥ अन्यत्सर्ववर्णदेशानामा-
 दिप्रयोगे स्पष्टीभाविव्यति॥ अथ ग्रहयज्ञप्रयोगः॥ यजमानः स्नात्वा नित्यकर्म निर्वत्य मोहूर्तिकोक्ते काले देशकालोसंकीर्त्य अयनादि
 नित्यकालेषु संकल्पयेत्॥ गृहानुक्कूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये इति॥ गर्भाधानादिनिमित्तेषु भुक्कर्मफलानुभा-
 दो आदित्यादिग्रहानुक्कूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये इति॥ विपदपगमादिकामनायां तु अमुककामना सिद्धिद्वारा-
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्ये इति॥ ततः संभारान्संभरेत्॥ तत्र नित्ये नैमिक्तिकयोः प्रतिपदोक्तवस्तूनि तदभावे नुक्कूल्यरूपाणि वा
 यथाशक्तिसंपादयेत्॥ काम्ये तु प्रातिनिध्यभावात्॥ प्रातिपदोक्तवस्तून्त्येव॥ तत आचार्यादि वरणम्॥ तत्र विधिज्ञं स्वशाखाविदं साचारमेकं

अस्मिन्गृहमरेवेत्वमाचार्यकंकुर्वितिपाणिनापाणिमुपस्पृश्यदृष्टुयात्॥ अन्यानां त्विज्यकुर्विति प्रत्येकं दृष्टुयात्॥ ते च होमानुसारेण चत्वारो ह्येवो
दशवाते च करिष्यामीत्युक्त्वा आचार्यमेयुः॥ ततो यजमानस्तान्यथाशान्त्यर्चयेत्॥ तत आचार्यः कर्मसंकल्पपूर्वकं गृहादुत्तरत ऐशानि वाक्यतायां च
तुर्दिक्षु हस्तमात्रावरायां च तु स्त्रिंशदंगुलप्रमाणत्रिभूमिकायां ग्रहवेद्यां शकृच्च्रीहितं दुलैः सकर्णिकमष्टदलमंबुजमुहिरव्यकर्णिकायां द
लेषु च वर्तुलादिग्रहपीठानि तत्तदूर्णकाक्षनेर्यथोपपन्नेर्वाकुर्यात्॥ तानीं॥ मध्ये रक्ताक्षनेर्वर्तुलम्॥ आग्नेयदले शकृक्षाक्षनेश्चतुरस्त्रम्॥
दक्षिणदले रक्ताक्षने स्त्रिकोणम्॥ ईशान्यदले हरिताक्षनेर्बाणाकारम्॥ उत्तरदले पीताक्षनेर्दीर्घचतुरस्त्रम्॥ पूर्वदले शकृक्षाक्षनेः पंचकोणम्॥
पश्चिमदले कृष्णाक्षनेश्चापाकारं॥ नैऋत्यदले कृष्णाक्षनेः शूर्पाकारम्॥ वायव्यदले चित्राक्षनेर्ध्वजाकारमिति॥ तत उदीच्यां रंगवह्निकारं जि
तपद्भोपरि दृतधान्यपीठेन वमव्रणमकालकं तेजसं मृन्मयं वा नुल्लिप्तमलंकृतं शक्रभमभिषेककुंभं निधाय॥ इमं मे गंग इत्यस्य सिंधुक्षित्रे य
मेधोनदी स्तुतिर्जगती॥ अनेन पुण्यजलेन पूरयित्वा॥ नवसूत्रेण वस्त्रयुग्मेन चावेष्ट्य हयगजवल्मीकहृदगोष्ठराजद्वारचतुष्पथमृदः॥ उरु
तासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना॥ मृत्तिके हरमेपापं यन्मया दुष्कृतं कृतमिति कुंभे निक्षिप्य॥ रुक्मिणीम इत्यस्य वैश्वामित्रोरेणुः पवमानसो
मोजगती॥ अनेन न्यग्रोधाश्च पृथक् पृथक् जंबूतदृक्षस्त्वचः॥ प्रवोयं शिथिल्यस्य वसिष्ठो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप्॥ अनेन तेषां पल्लवान्निक्षिप्य॥ आम्ना
यस्वेत्यस्य राहूगणो गौतमः सोमो गायत्री॥ अनेन गोक्षीरं॥ दधिकाव्या इत्यस्य गौतमो वामदेवो दधिकावानुष्टुप्॥ अनेन दधि॥ शक्रमसिज्योति

ल्यानुलेपनज्वलन्माणिक्यरवचितसर्वगाभरणभास्करनेजोमिधेत्रिलोकप्रकाशकत्रिदेवतामयमूर्तेनमस्तेसन्नधारुणध्वजपताकोपशोभिते
नमस्तप्ताश्वरथवाहनेनमेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाग्निरुद्राभ्यासहपद्मकर्णिकायांताम्रप्रतिमाप्राङ्मुखीवर्तुलपीठेधितिष्ठपूजार्थत्वाभावा
हयामीत्यादित्यमावाहयेत्॥ तद्दक्षिणपार्श्वे ॐ भूरादित्याधिदेवतमगिमावाहयामि ॐ भुवरादित्याधिदेवतमग्निमावाहयामि ॥ ॐ स्वरादि
त्याधिदेवतमग्निमावाहयामि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरादित्याधिदेवतमग्निमावा ॥ अग्निं दूतमित्यस्य काण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ इमं मंत्रमुच्चा
र्यपिंगभृशमश्रुकेशपिंगाक्षं त्रिनयनं अरुणवर्णं छागस्थं साक्षसूत्रं सप्ताचिषं शक्तिधरं वरदं हस्तद्वयमादित्याधिदेवतमग्निमा ॥ तद्दामपा
र्श्वे भूरादित्यप्रत्यधिदेवतं रुद्रमा ॥ भुवरादित्यप्रत्यधिदेवतं रुद्रमा ॥ स्वरादित्य ० रुद्रं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरादित्य ० रुद्रं ॥ त्र्यंबकमित्यस्य वसि
ष्ठोरुद्रोनुष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य त्रिलोचनं पंचवक्त्रं हृषारूढं कपालशूलरवद्वांगधारिणं चंद्रमौलिनं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवतं रुद्रमा ॥
तद्दक्षिणपूर्वदले ॐ भूः सोममावाहयामि ॐ भुनः सोममावाहयामि ॐ स्वसोममा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सोम ॥ आयायस्वेत्यस्य गौत्तमः सोमो
गायत्री इमं मंत्रमुच्चार्य भगवन्सोमहिजाधिपते सुधामयशरीरात्रिगोत्रयमुनादेशेश्वरगीक्षीरधवलांगकांते दिशुजगदावरदानां कितकर
शक्रकुंवरमाल्यानुलेपनसर्वगामुक्तमौक्तिकाभरणरमणीयसमस्तलोकाव्यायकदेवतास्वाधमूर्तेनमस्ते सन्नद्धधवलध्वजपताकोप
शोभिते नदशश्वेताश्वरथवाहनेनमेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छाद्रिकमयाचसहपद्मार्गेनयदलमध्वैस्फटिकप्रतिमां प्रत्यङ्मुखीं चतुर

त्तरदले पूर्ववद्ध्याहृत्युच्चारणानंतरं॥ उदुध्यध्वमित्यस्यबुधः सौम्यस्त्रिष्टुप्॥ इमंमंत्रमुच्चार्यभगवन्सौम्यसौम्याकृते सर्वज्ञानमया त्रिगोत्र-
मगधदेशेश्वरकुंकुमवर्णांगकृते चतुर्भुजवरद्वरेवटकगदावरदानांकितपीतांबरमात्यानुलेपनभरकताभरणालंकृतसर्वोर्गविबुधपते-
नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेन चतुःसिंहरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छविष्णु पुरुषाभ्यां सह पद्मेशानदलमध्ये स्फ-
वर्णप्रतिमामुदङ्मुखी बाणाकारपीठे धितिष्ठपूजार्थत्वा मावाहयामि॥ ततस्तस्याश्वयोरधिप्रत्ययिदेवतयोरावाहनं॥ व्याहृतीरुक्का इदं
विष्णुरित्यस्य काण्वो मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री॥ सहस्रशीर्षित्यस्य नारायणः पौरुषो नुष्टुप्॥ इमौ मंत्रावुच्चार्य॥ कौमोदकी पद्मशंखचक्रोप-
तां चतुर्भुजां सौम्याधिदेवतां विष्णुमावाहयामि॥ प्रत्ययिदेवतां पुरुषमावाहयामि॥ तदुत्तरदले पूर्ववद्ध्याहृत्य नंतरं॥ बृहस्पते अतीत्यस्य
गुत्समदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्॥ इमंमंत्रमुच्चार्यभगवन्बृहस्पते स मस्तदेवता चार्योगिरसगोत्रसिंधुदेशेश्वरदीप्तसुवर्णसदृशांगदीप्ते चतु-
र्भुजदंडकमंडल्वक्षसूत्रवरदानांकितपीतांबरमात्यानुलेपनपुष्परागमयाभरणरमणीयसमस्तविद्याधिपतेन ममस्ते सन्नद्धपीतध्वजप-
तां कोपशोभितेन पीताश्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेद्रब्रह्माभ्यां सह पद्मोत्तरदलमध्ये स्फवर्णप्रतिमामुदङ्मुखी दीर्घचतु-
रस्त्रपीठे धितिष्ठपूजार्थत्वा मावाहयामि॥ तदक्षिणापार्श्वे॥ व्याहृत्युच्चारणानंतरं॥ इन्द्रश्चेष्टानीत्यस्य गृत्समदंडं द्रस्त्रिष्टुप्॥ इमंमंत्रमुच्चा-
र्य चतुर्दंतगजारूढं वज्रांकुशधरं प्राचीपतिं नानाभरणभूषितं बृहस्पत्ययिदेवतमिंद्रमावाहयामि॥ वामपार्श्वे व्याहृत्युच्चारणानंतरं॥

ब्रह्मणाते ब्रह्मयुजेत्यस्य विश्वामित्रो ब्रह्मात्रिष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ पद्मासनस्थं जटिलं चतुर्भुजं वक्षामालासु वपुस्तककमंडलुधारिणं कृ-
 ष्णाजिनवाससं पार्श्वस्थितहंसं बृहस्पतिप्रत्यधिदेवतां ब्रह्माणमावाहयामि ॥ प्राग्दले पूर्ववद्धा त्दत्यनंतरं ॥ शक्रं ते अन्यदित्यस्य भरद्वा-
 जः शक्रस्त्रिष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ भगवन्भार्गवसमस्तदेत्यगुरोर्भार्गवगोत्रभोजकटदेशे श्वरर्जतो ज्वलांगकां ते चतुर्भुजदंडकमंड-
 ल्वक्षसूत्रवरदानां कितशक्रकृांबरमाल्यासु लेपनवज्राभरणाभूषितसर्वांगसमस्तनीतिशारस्त्रनिपुणमतेन मस्ते सन्नद्धशक्रं ध्वजपता-
 कोपशोभि तेन शक्रकृाश्वसहितेन रथेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेद्राणींद्राभ्यां सह पद्मपूर्वदलमध्ये रजतप्रतिमां प्राड् ॥ मुरवीं पंचकोण-
 पीठे धितिष्ठपूजार्थं त्वा मावाहयामि ॥ तद्दक्षिणपार्श्वे व्याहृत्य ० त्तरं ॥ इंद्राणीमास्वित्यस्य वृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिः ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य-
 संतानमंजरीवरदानद्विभुजां शक्राधिदेवतां मिंद्राणीमावाहयामि ॥ वामपार्श्वे पूर्ववत् ० त्तरं ॥ इंद्रमिहैव तातय इत्यस्य मेधातिथिरि-
 द्रः प्रगाथो बृहती ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ चतुर्दंतगजास्तदं वज्रांकुशधरं प्राचीपतिं नानाभरणभूषितं भार्गवप्रत्यधिदेवतां मिंद्रमावाह-
 यामि ॥ पश्चिमदले पूर्ववद्धा त्दत्यनंतरं ॥ शमग्निरित्यस्य रिरिविठिः शनैश्चरुषिणिकृ ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ भगवं छने श्वरभास्करतनयका-
 श्यपगोत्रमौराष्ट्रदेशे श्वरकज्जलमीनांगकां ते चतुर्भुजचापतूणीरक्षपाणाभयार्थं किं न नीलांबरमाल्यासु लेपननीलरत्नभूषणालंकृतसर्वा-
 गसमस्तभुवनभीषणाभुर्षमूर्तेन मस्ते सन्नद्धनीलध्वजपताकोपशोभि तेन नीलगृध्ररथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापति

यमाभ्यांसहपद्यपश्चिमदलमध्येकालायमप्रतिमां प्रत्यङ्मुखीं चापाकारपीठे धितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि॥ तद्दक्षिणपार्श्वपूर्ववन्त
रं॥ प्रजापतेन त्वदित्यस्य हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ इमं मंत्रमुच्चार्य॥ यज्ञोपवीतिनं हंसस्थमेकवक्त्रं अक्षमालासुवपुस्तककमंडलुस
हितं चतुर्भुजं शैनेश्वराधिदेवतां प्रजापतिमावाहयामि॥ वामपार्श्वपूर्ववन्तरं॥ यमाय सोममित्यस्य यमो यमो नुष्टुप्॥ इमं मंत्रमुच्चार्य॥ ईष-
त्पीनं दंडहस्तं रक्तदंशां पाशधरं रक्तवर्णं महिषारूढं सर्वाभरणभूषितं शैनेश्वरप्रत्यधिदेवनायममावाहयामि॥ प्रत्यङ्मुखिण दलाग्रे पूर्वव
न्तरं॥ कयानश्चित्रइत्यस्य वामदेवो राहुर्गायत्री॥ इमं मंत्रमुच्चार्य॥ भगवन्नाहोरवि सोम मर्दनसिंहिकानंदनं पैठीणसगोत्रबर्बरदेशेश्वर
कालमेघदत्ते व्याघ्रवदनं चतुर्भुजं रक्वच्चर्मशूलवरदानां कितकृष्णांबरमाल्यानुलेपनगोमेदकाभरणाभूषितं सर्वांगशौर्यनिधेन मम स्तसन्न
द्वकृष्णाध्वजपताकोपशोभिनेन कृष्णासिंहरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणी कुर्वन्नागच्छ सर्पकालाभ्यां सहपद्वेने कृत्यदलमध्ये सीसकप्रति-
मां दक्षिणा मुखीं शूर्पाकारपीठे धितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि॥ तद्दक्षिणपार्श्वं॥ पूर्ववद्ध्या तृतीयां च्चार्य॥ आयं गौरिति मंत्रस्य सार्पराशीस
र्पा गायत्री॥ इमं मंत्रमुक्त्वा क्षस्त्रधरान्कुंडलिकाकारपुच्छयुक्ता नेकभोगांस्त्रिभोगभूषणान्नाद्धाधिदेवताः सर्पानावाहयामि॥ वामपा-
र्श्वपूर्ववद्ध्या तृतीयां रुक्मा॥ परं मृत्योरित्यस्य संकुशिको मृत्युस्त्रिष्टुप्॥ इमं मंत्रमुच्चार्य करालवदनं नित्यभीषणं पाशदंडधरं सर्पवृश्चिक
रोमाणां राहुप्रत्यधिदेवतां कालमावाहयामि॥ प्रत्यङ्मुखं तदलं पूर्ववद्ध्या तृतीयां रुक्मा॥ केतुं कृण्वन्नित्यस्य मधुच्छंदाः केतुर्गायत्री॥ इमं मं-

त्रमुक्ताभगवन्केतो कामरूपं जैमिनिगोत्रमध्यदेशेश्वरधूम्रवर्णध्वजाकृते द्विभुजगदावरदानांकितचित्रमात्मानुलेपनवैडूर्यमयाभरणभूषित
 सर्वो गविचित्रशक्तेन भस्मे सन्नद्धचित्रध्वजपताकोपशोभितेन चित्रकपोतरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणी कुर्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुसाभ्यां सह वायव्य
 दलमध्यैकांस्थ्यप्रतिमां दक्षिणासुरवीं ध्वजाकारपीठे धितिष्ठ पूजार्थत्वा मावाहयामि ॥ तद्दक्षिणपार्श्वपूर्ववद्ध्या त्दहत्यनंतरं ॥ ब्रह्मजज्ञानमित्य
 स्य न कुलो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ पद्मासनस्थं जटिलं चतुर्मुखं मक्षमालास्तु वपुस्तककर्मदुधरं कृष्णजिनवाससं पार्श्वस्थितहंसं
 केत्वधिदेवतां ब्रह्माणमावाहयामि ॥ वामपार्श्वपूर्वव० नंतरम् ॥ सचित्रचित्रमित्यस्य भरद्वाजश्चित्रगुं सस्त्रिष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य उदीच्य वेषं
 मौम्यदर्शनं लेखनीपत्रोपेतं द्विभुजं केतुप्रत्यधिदेवतां चित्रगुं समावाहयामि ॥ अथ कर्मसाद्रुण्यकरदेवतावाहनं शकृत्तंडुलपीठे कुर्यात् ॥ शनि
 र्वा मप्रदेशे व्याहृत्य नंतरं ॥ आतू न इंद्रेत्यस्य काण्वः कुसीदी विनायको गायत्री ॥ इमं मंत्रमुक्त्वा ॥ चतुर्भुजं चित्रे चंग जाननं नागयज्ञोपवीतिनं
 चंद्रधरं दंताक्षमालापरशुमोदकोपेतं विनायकमावाहयामि ॥ तद्दक्षिणतो व्याहृत्य नंतरं ॥ ज्ञातवेदस इत्यस्य कश्यपो दुर्गा त्रिष्टुप् ॥ इमं मंत्रमु
 क्त्वा ॥ शक्तिबाणशूलरवङ्गचक्रचंद्रांबिंबरेटकपालशक्तं कोपेत दशभुजां सिंहारूढां दुर्गारव्यदित्यामुहारिणीं दुर्गामावाहयामि ॥ तद्दक्षिणतो
 व्याहृत्य नंतरं क्षेत्रस्य पतिनेत्यस्य क्षेत्राधिपतिरनुष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुक्त्वा ॥ श्यामवर्णा त्रिलोचनमूर्ध्वकेशं सुदंष्ट्रं भृकुटीकुटिलाननं नूपुरालंकृ
 तां द्विसर्पमेखलासुतसर्वांगमति कुटुंडं क्षद्रघंटारवबद्धं गुल्फावलं बिकरोटिकामालाधारिणामुरगं कौपीनं चंद्रमौलिनंदक्षिणहस्तेः शूलव्याल

खड्गदुन्दुभिदधानं वामहस्तैः कपालघटान्चर्मचापंदधानं भीमं दिग्वाससमसिन दक्षतिं क्षेत्रपालमावाहयामि ॥ तद्दक्षिणतो व्याहृत्य नंतरं ॥ क्राणा-
शि शक्रित्यस्य त्रितो वायुरुष्णिक् ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ धाक्द्धरिणष्टष्ठगतं ध्वजवरदानधारिणं धूम्रवर्णं वायुमावाहयामि ॥ ४ ॥ तद्दक्षिणतो व्या-
हृत्य नंतरम् ॥ आदि त्र्यल स्येत्यस्य वत्सोत्तरिक्षं गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ नीलोत्पलाभं नीलांबरधारिणं चंद्रार्कोपेतं द्विभुजं पंदमाकाशमावा-
हयामि ॥ तद्दक्षिणतो व्याहृत्य नंतरं ॥ अश्विनावर्तिरस्मदेत्यस्य राहूगणोऽश्विनावुष्णिक् ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ प्रत्येकमाषधीपुस्तकोपेतद-
क्षिणवामहस्तावन्योन्यसंयुक्तदेहावेकस्य दक्षिणपार्श्वे परस्य वामपार्श्वे रत्नभांडकरशक्रकूबरधारिनारीयुग्मोपेतो देवभिषजावशिवना-
वावाहयामि ॥ अथ क्रतुसंरक्षकदेवतावाहनं ॥ पूर्ववत्तंडुलपीठेषु कुर्यात् ॥ तच्चैत्थं ॥ तत्र ग्राहलाग्रे पूर्ववद्व्याहृतीरुत्क्रा ॥ इंद्रवइत्य-
स्य मधुच्छंदाद्रोगायत्री ॥ इमं मंत्रमुच्चार्य ॥ स्वर्णवर्णं सहस्राक्षं वज्रपाणिं शचीपतिमिंद्रमावाहयामि ॥ आग्नेयदले व्याहृत्य नंतरं अग्नि-
मीक इत्यस्य मधुच्छंदा अग्निर्गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ स्वर्णवर्णं सप्तसप्तहस्तं शक्त्यन्नस्रक् स्तुवतो मरव्यजनघृतपात्राणि दधानं
स्वाहा प्रियं मे ववाहनमग्निमावाहयामि ॥ याम्यदलाग्रे व्याहृतीरुत्क्रा ॥ यमाय सोममित्यस्य यमो यमानुष्टुप् ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ रक्तवर्णं दंड-
धरं माहिषवाहनमिळाप्रियं यममावाहयामि ॥ नैऋत्यदलाग्रे ॥ व्याहृत्य नंतरं मोषुण इत्यस्य घोरः कण्वो निर्ऋतिर्गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥
नीलवर्णं रक्वच्चर्मधरमूर्ध्वकेशं नरवाहनं कालिकाप्रियं निर्ऋतिमावाहयामि ॥ पश्चिमदलाग्रे व्याहृत्य नंतरं ॥ उदुत्तमं मुग्धि न इत्यस्य

शक्तनः शौपोवरुणो गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ रक्तभूषणं नागपाशधरं मकरवाहनं पद्मिनीपतिं वरुणमावाहयामि ॥ वायव्यदलाग्नेव्याहृत्य
 नंतरं ॥ तव वायो इत्यस्य आंगिरसो व्यश्वो वायुर्गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ श्यामवर्णं हेमदंढधरं कृष्णमृगवाहनं जगत्प्राणरूपं मोहिनीप्रि
 यं वायुमावाहयामि ॥ उत्तरदलाग्नेव्याहृत्य नंतरं ॥ त्वनः सोमविश्वत इत्यस्य गौतमः सोमो गायत्री ॥ इमं मंत्रमुत्क्रा ॥ स्वर्णवर्णं निधीश्व-
 रं कुंतपाणिमश्ववाहनं चित्रिणीप्रियं कुबेरमावाहयामि ॥ ऐशान्यदलाग्नेव्याहृत्य नंतरं ॥ कद्रुद्रायेत्यस्य कण्वो रुद्रो गायत्री ॥ इमं मंत्रमु-
 त्क्रा शक्रद्वस्फटिकवर्णं वरदाभयशूलाक्षसूत्रधरं दृषभवाहनं गौरीप्रियमीशानमावाहयामि ॥ एवमेकचत्वारिंशद्देवता आवाह्य कलशे-
 च वरुणं पूर्वोक्तवदावाह्य नमो नैश्वतुर्थ्यैः स्वस्वनामभिः क्रमेण पूर्वोक्तद्रव्यैः पुष्पसमर्पणपर्यन्तां ग्रहदेवता पूजां कृत्वा कर्मसाहुण्य
 देवताः क्रतुसंरक्षकदेवता वरुणं च मलयजगंधशतपत्रपुष्पैस्तथैव पूजयेत् ॥ अथ होमः ॥ ॥ स च समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं प्रति-
 ग्रहं एकावराभिः सह स्वपराभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यनुसारेण प्रधानदशांशेन पार्श्वदेवतानां तदर्थं नंतरं पांस्वाहा तैर्नामभिस्तत्तन्म-
 नैर्वापाणिनेव सकृदवदानेन च रुद्रोमः ॥ ततः आचार्यः प्रत्यगग्नेरासीनः प्राणानायस्य पूर्ववत्संकल्याणि मुखं वक्ष्यमाणप्रकारेण-
 प्रागुक्तलक्षणो कुंडस्थोऽदिलेवोपलेपाद्यग्निप्रतिष्ठां कृत्वा ऋत्विगन्वारब्धः समिद्रूपमादाय देशकालौ निर्दिश्याद्यवक्ष्यमाणग्रहदे-
 वतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते गनावित्यादिचक्षुषी आज्येनेत्यंतमुत्क्रा प्रधानदेवतामादित्यमधिदेवतां अग्निं प्र-

स्यधिदेवं रुद्रमर्कसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवं सोममधिदेवतामपः प्रत्यधिदेवतागौरीं पलाशसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवतामंगारकमधिदेवतां
भूमिं प्रत्यधिदेवतां स्कंदं रविरसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवं बुधं अधिदेवं विष्णुं प्रत्यधिदेवं पुरुषं अपामार्गसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवं हृहस्प
तिमधिदेवमिंद्रं प्रत्यधिदेवं ब्रह्माणं अश्वत्थसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवं शक्रमधिदेवमिंद्राणीं प्रत्यधिदेवं कालं दूर्वाचर्वाज्यैः प्रधा
प्रधानदेवं शनिमधिदेवं प्रजापतिं प्रत्यधिदेवं यमं शमीसमिच्चर्वाज्यैः प्रधानदेवं राहुं अधिदेवं सर्पं प्रत्यधिदेवं कालं दूर्वाचर्वाज्यैः वि
नदेवं केतुं अधिदेवं ब्रह्माणं प्रत्यधिदेवं चित्रगुप्तं कुशचर्वाज्यैर्विवक्षितसंख्याकैः पार्श्वदेवताः प्रधानदशांशेन क्रतुसाद्रुण्यदेवताः वि
नायकं दुर्गाक्षेत्रपालं वायुमाकाशमश्विनोक्रतुसंरक्षकदेवताः इंद्रमग्नियमं निऋतिं वरुणं वायुं कुबेरमीशानं प्रधानं विंशोशनं अग्निं वा
युं सूर्यं प्रजापतिं तिलव्रीहिभिर्विवक्षितसंख्यायां ॥ सूर्यमाज्येन त्रयोदशवारं अग्निं चतुस्त्रिंशद्वारं रुद्रं शेषेणास्विष्टकृतमित्या
दि सद्यो यक्ष्य इत्यंतं मुखं भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यग्नावाधाय प्रजापतय इदं नममेत्युद्देशत्यागो कुर्यात् ॥ ततो बर्हिः सन्नहनाद्याज्येदर्भाग्रद्वय
निधानांतं कृत्वा लौकिकसिद्धान्तिलव्रीहिभिः सहाज्यं त्रिः पर्यग्निं कृत्वाज्यमुद्दास्य बर्हिषिनिधाय स्तुवस्तु कृत्वा सार्जनं कृत्वा अन्नं पात्रा
तरेष्टथ कृत्वाग्नावधिश्चित्यस्तु वेणाभिघार्योदगुद्दास्याज्याद्दक्षिणतो बर्हिष्या साद्य प्रत्यभिघार्यो ग्न्यलं करणाद्याज्यभागांतं कृत्वा क्रमेणा
दित्यादीशानांतं ऋषयः एकचत्वारिंशद्देवेभ्य आवाहनोक्तं स्तनमंत्रैः समिच्चर्वाज्यैः प्राशुक्तं संख्याका आहुती जुहुयात् ॥ तत्रायं प्रकारः ॥ स

मिधंमूलतोब्धं गुलं विहाय मध्यमानामिकां गुह्यैर्गृहीत्व जुहुयात् ॥ चरुं ग्रासमसं पाणिने वाज्यं सुवेणो वत दभावेश्वथ पर्णेन ॥ ततो व्यस्तमस्तव्या त्दति
भिः प्रभूततिलव्रीहीन् पाणिना हुत्वा ॥ सूर्यपावक रुद्रानाज्येन जुहुयान्मंत्रैः ॥ ते च मंत्राः ॥ सूर्यो न इति पंच च स्य सूक्तस्य ॥ सूर्यपुत्रश्चक्षुः सूर्यो गाय
त्री ॥ उदुत्यमिति मंत्रस्य ॥ काण्वः प्रस्कणाः सूर्यो गायत्री ॥ नमो मित्रस्येति मंत्रस्य ॥ सूर्यपुत्रो भितपाः सूर्योजगती ॥ चित्रदेवानां भितमंत्रस्यो गिरसः
कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ॥ उद्वेति स भग इति पंच च स्य मेत्रावरुणो वसिष्ठः सूर्यस्त्रिष्टुप् ॥ त्वमग्ने प्रथम इत्यष्टादश च स्य सूक्तस्यो गिरसो हिरण्यस्तूपो गि
र्जगती ॥ अंत्याष्टमी ॥ षोडशयस्त्रिष्टुभः ॥ त्वमग्ने ह्युभिरिति षोडश च स्य सूक्तस्य ॥ गृत्समदो गिर्जगती ॥ कद्रुद्रायेति ष कृचस्य सूक्तस्य
घोरः कण्वोरुद्रो गायत्री ॥ तृतीयामेत्रावरुणी ॥ इमारुद्राय तव स इत्येकादश च स्य सूक्तस्य कुत्सोरुद्रो जगती ॥ अंत्ये त्रिष्टुभौ ॥ आते पित
मरुतामिति पंच दश च स्य सूक्तस्य ॥ गृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् ॥ एते रेकोनाशीति मंत्रैः प्रतिमंत्रं स्वाहा तैः आज्यं हुत्वा घंटादिवादित्रशब्दैः वे
द्यामाराधितैकचत्वारिंशद्देवतापथ्योवरुणाय च धूपदीपैर्न वेद्यतां बूलादीन् समर्प्य ॥ प्रसीदंतु भवत इति तान् संप्राप्य ऋत्विगन्वारब्धश्च
रुतिलव्रीहि शेषेण स्विष्टकृतं हुत्वा इधमसन्नहनीमग्नौ प्रास्य प्रायश्चिन्नादि होमशेषं समाप्य यजमानान् वारब्ध आचार्यः पूर्णाहुतिं स्था
लीपाके वक्ष्यमाण प्रकारेण हुत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः संस्त्वा बंधुत्वा पूर्णपात्रमिन्नयनोपस्थानपरिस्तरणविसर्जनपरिसमूहनपर्युक्षणा
ग्न्यर्चनपात्रोत्सर्जननादिकुर्यात् ॥ अथ मंडप ईशाने पंचरंगैः स्वस्तिकं कृत्वा चतुर्ष्व्यादं दीर्घचतुरस्रं सोत्तरच्छदं तत्र पीठं निधाय तत्रोद

गगान्समूलान्हरितदर्भानास्तीर्यतत्रसामात्यंयजमानं प्राङ्. मुरवमुपवेश्याचार्यऋत्विग्भिः सह भंगलवाद्यैरभिषेककुंभोदकं पात्रांतरं आ-
दाय प्रत्यङ्. मुरवस्तिष्ठन् सपलाशयौदुंबर्याद्रियाशाखया सहिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वापद्मवया हस्तमंतर्धायोदकं पृषद्विभृङ्गाभिर्वाक-
णीभिः पावमानीभिरन्याभिश्च शान्तिपवित्रलिङ्गाभिर्ग्रहाभिषेकमंत्रैः सुरास्त्वामिति सूक्तेनेमा आपः शिवतमा इति तृचेन देवस्य त्वेति य-
जुषाभूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतिभिरभिषिंचेत् ॥ तच्च मंत्राः ॥ आपो हि षेति नवर्चस्य सूक्तस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री ॥ पंचमीवर्ध-
माना ॥ सप्तमी प्रतिष्ठा ॥ अंत्ये दे अनुष्टुभौ ॥ प्रसन्ना जइत्यष्टवर्चस्य सूक्तस्यात्रिर्वरुणास्त्रिष्टुप् ॥ स्वादिष्टुर्येति दशर्चस्य सूक्तस्य ॥ मधुच्छ-
दाः पवमानसोमो गायत्री ॥ शनं इंद्राग्नीतिपंचदशर्चस्य सूक्तस्य वसिष्ठो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ पवित्रं ते विततं पंचर्चस्य वर्गस्यो गिरसः पव-
मानसोमो गायत्री ॥ अथ ग्रह मंत्राः ॥ ग्रहाणामादिरादित्यो लोक रक्षणकारकः ॥ विषमस्थानसंभूता पीडां हरतु ते रविः ॥ १ ॥ रोहिणी शः सु-
धामूर्तिः सधा गात्रः सधाशनः ॥ विषमस्थानसंभूता पीडां हरतु ते विधुः ॥ भूमिपुत्रो महान् पीडां हरतु ते बुधः ॥ ४ ॥ देवमंत्रो विशालाक्षः सदा लोक-
डां हरतु ते कुजः ॥ ३ ॥ उत्पातरूपो जगतां चंद्रपुत्रो महाद्युतिः ॥ सूर्यप्रियकरो विद्वान् पीडां हरतु ते भृगुः ॥ प्रभुस्ताराग्रहाणां च पीडां हरतु ते मृगुः ॥
हितैरतः ॥ अनेक शिष्यसंपूर्णः पीडां हरतु ते गुरुः ॥ ५ ॥ दैत्यमंत्रो गुरुस्तेषां प्राणदश्च महामतिः ॥ प्रभुस्ताराग्रहाणां च पीडां हरतु ते शनिः ॥ ७ ॥ महाशिरामहावक्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबलः ॥
॥ ६ ॥ सूर्यपुत्रो दीर्घदेहो विशालाक्षः शिवप्रियः ॥ मंदचारः प्रसन्नात्मा पीडां हरतु ते शनिः ॥ ७ ॥

अतनुश्चोर्ध्वकेशश्चपीडांहरतुतेतमः॥८॥अनेकरूपवर्णेश्चशतशोथसहस्रशः॥उत्पातरूपोजगतःपीडांहरतुतेशिरवी॥९॥॥अथदे
 वमंत्राः॥॥सुरास्वामभिषिंचंतुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकषणोविभुः॥१॥प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविज
 यायते॥आरवंडलोनिर्भगवानुयमोर्वेनिर्ऋतिस्तथा॥२॥वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः॥ब्रह्मणासहिताःसर्वोदेक्यालाःपांतु
 तेसदा॥३॥कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः॥बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःस्तुष्टिःक्षान्तिश्चमातरः॥४॥एतास्त्वामभिषिंचंतुदेव
 पत्यःसमागताः॥आदित्यश्चंद्रमाभौमौबुधजीवसितार्कजाः॥५॥ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुकेतुश्चतर्पिताः॥देवदानवगंधर्वायक्षराक्षस
 पन्नगाः॥६॥ऋषयोमुनयोगावोदेवमातरएवच॥देवपत्योद्रुमानागादेत्याश्वाप्सरसांगणाः॥७॥अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहना
 निच॥औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवाश्चये॥८॥सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः॥एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्ध
 यो॥९॥एतेमंत्रैःप्रतिमंत्रमभिषिच्यश्रीसूक्तेनहिरण्यवर्णोहरिणीमित्यादिनाइमाआपःशिवतमाइतिऋकृचयेणदेवस्यत्वेनियजुषा
 भूभुवःस्वःरितिचव्याहृतिभिश्चाभिषिंचेत्॥एवमभिषिक्तोयजमानःश्वेताहतवस्त्रयुग्मगंधमाल्याभरणंचविभृयात्॥ततआचा
 र्योदिक्ष्विदिक्ष्वबलिमुत्सिष्यस्त्वामिनीभिनीरिजनंकारयेत्॥अथयजमानोग्रहदेवताश्चतुर्थ्यंतदेवतानामभिःपुष्पाणिसमर्प्या
 चार्येणव्याहृत्युच्चारणपूर्वकंग्रहोहासनंकारयित्वाआचार्यप्रभृतिभ्यःजपहोमफलंगृहीत्वातेभ्योदक्षिणांदद्यात्॥गौःशंखःरक्तेन

द्वान् हिरण्यं पीतवासः श्वेताश्वः कृष्णागौः कालायसंहस्ती छागो वेति ग्रहक्रमेण ॥ अत्र न्यूनदक्षिणा बुधदक्षिणाया हि रण्येन समाकार्या आद्या
गवावा एतदभावे सर्वेभ्यो यथाशक्ति हिरण्यं वा दद्यात् ॥ आचार्याय दिगुणं ॥ अन्येभ्यश्च यथाशक्ति भूयसीं ॥ ततः कांस्यपात्रगताज्ये ॥ रूपं रूपं प्र-
तिरूपो बभूवेति मंत्रेण सकुटुंबः स्वप्रतिरूपं प्रेक्ष्य ॥ आज्यं पापहरं स्मृतम् ॥ आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिता
इति मंत्रं पठित्वा तदाज्यं सदक्षिणं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ततो भूरि दक्षिणां दत्त्वा संकल्प्य वा ॥ एकस्या आहुतरे कंशतस्यैकं सहस्रस्य वा एकं य-
थाशक्ति वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा तेभ्यः शांतिः पुष्टिश्चास्त्वित्याद्या शिषो गृहीत्वा तान् संप्राथ्य प्रणिपत्य ॥ यस्य स्मृत्या च नामोत्थात पोय इति क्रि-
यादिषु ॥ न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदेत मच्युतमिति पठित्वा ॥ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेता ध्वरेषु यत् ॥ स्मरणादेव तद्दिष्णोः संपूर्णं स्यादि-
ति श्रुतिरित्युक्त्वा न्यूनानि रित्का छिद्रत्वा र्थं यथाशक्ति अच्युतानं दगो विंदेति नाम मंत्रजपं कृत्वा ग्रहयज्ञफलं श्रीविष्णोर्वे समर्प्य स्वयं दृष्टुम-
ना बंधुभिः सह भुंजीत ॥ अयं चाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टोक्तो ग्रहमखः ॥ स्मार्ताग्निमता माश्वलायनानामेव ॥ बह्वल्पं वा स्वगृह्योक्तं यस्य क्र-
मप्रचोदितम् ॥ तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेदिति वचनात् ॥ एवमन्येषामपि यदि स्वगृह्यादावुक्तः सदा स एव ॥ येषां तु स्वगृह्यादौ नो-
क्तं ते र्याज्ञवल्क्यादिस्मृत्युक्तः ॥ मत्स्यपुराणाद्युक्तो वा नुष्ठेयः स्मृत्यादेः साधारण्यादिति दिक् ॥ ॥ इति श्रीमद्बृहन्मुकुटमाणिक्यश्रीरामेश्व-
रभट्टसूरिस्मृत्युनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्नेन वग्रहमख प्रयोगः ॥ अथ विवाहोत्तरकर्तव्योपि स्थालीपाकः प्रथममुच्यते ॥ तत्रांगानां सु-

क्तानामन्ये छतिदेशेनप्राप्तेः॥ सचविवाहानंतरकर्तव्यगृहप्रवेशनीयहोमोत्तरभाविन्यांपौर्णमास्यामारंभणीयः नत्वमावास्यायां॥ चतुर्थी
 होमात्यागपिपौर्णमासीचेत्तत्रारंभः॥ यदिचारंभकालेमलमासगुरुशुक्लस्तबाल्यवार्धकग्रहणपौषमासादिभवतितदापिप्रारंभः कार्यः
 यानितुत्तत्रारंभनिषेधकानि॥ उपरागोधिमासश्चयदिप्रथमपर्वणि॥ तथामलिम्लुचेपौषेनान्वारंभणमिव्यते॥ गुरुभार्गवयोमौढ्येच-
 द्रसूर्यग्रहेतथेत्यादीनि संग्रहकारादिवचनानि तानि आलस्यादिना स्वकालानुपक्रांतस्थालीपाकादिप्रारंभविषयाणीति प्रयोगपारिजा-
 तकारः॥ तथाच परार्कस्थगर्गवचनमुदाजहार॥ नामकर्मचदर्शेष्टिंयथाकालं समाचरेत्॥ अतिपाते सति तयोः प्रशस्ते मासि पुण्यमेव
 ति॥ इति स्थालीपाकप्रारंभकालः॥ अथपर्वनिर्णयः॥ पूर्णिमादर्शश्चपर्व॥ तत्रान्वधानं प्रतिपदीष्टिरित्युत्सर्गः॥ तत्रपर्वचतुर्थी
 शः प्रतिपदश्चाद्यास्त्रयोः शः सूर्योदयोत्तरमुहूर्तत्रये विद्यमानायागकालः॥ सूर्यास्तमानपर्यंतं यत्र पर्वारवंदुं तत्र न संदेहः॥ यदि तुरवंदं
 पर्वतत्रनिर्णयः॥ अन्होमध्येततः पूर्ववापर्वप्रतिपदोः संधौ तदहर्यागः॥ पूर्वद्युरन्वाधानं॥ मध्याह्नात्परसंधौ तदहर्नवाधानं परेद्यु-
 र्यागइति॥ संधिश्च प्रतिपदोद्वासवृध्योरर्धपर्वणि प्रक्षिप्यज्ञेयः॥ इष्टेः पर्वणि समाप्तौ पुनरिष्टिकर्तव्यतापत्तेः॥ साप्रतिपद्येव समापनी-
 यानपर्वमध्ये॥ अपराणहसंधौ परेद्युः प्रतिपच्चतुर्थी शेषियागेन दोषः॥ चंद्रदर्शनदिने इष्टिनिषेधवचना निन निर्णायकानि संभवे योज्या-
 नि॥ यातुपौर्णमासी संगवादूर्ध्वमावर्तनात्पूर्वं संधिमती सा सद्यस्कालेति तस्यामेवान्वधानं यागश्च॥ अथ विहृतौ निर्णयः॥ ॥

[illegible]

प्रागायताः प्रादेशसंमितास्तिस्त्रइतिषट्लेखायद्वितीयशकलमूलनदक्षिणाहस्तेनोल्लिख्यलेखास्तच्छकलमुदगग्रनिधायस्थांडिलमद्रिरभ्यु-
क्ष्यशकलमाग्नेयानिरस्यपाणिंप्रक्ष्मात्यवाग्यतोभवेत्॥ ततस्तेजसेनासंभवेमृन्मयेनवापात्रयुग्मेनसंपुटीकृत्यस्रवासिन्याश्रोत्रियागारास्त्व
गृहाद्वासमृद्धंनिधूममग्निमाहृतंस्थांडिलादाग्नेयानिधाय॥ जुष्टोदमूनाआत्रेयोवस्रश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप्॥ एत्थग्नेराह्मगणोगौतमोग्निस्त्रिष्टुप्॥
अग्न्यावाहर्नेविनियोगः॥ ॐ जुष्टोदमूनाअतिथिर्दुरोणइमंनोयज्ञमुपयाहि विद्वान्॥ विश्वाअग्नेअभियुजोविहत्याशत्रूयतामाभराभोजनानि॥
एत्थग्नइहहोता निषीदादब्धः सुपुरएताभवानः॥ अवतांत्वारोदसीविश्वमिन्वेयजामहे सोमनसायदेवान्॥ इत्यक्षतेरावात्वाच्छादनंदूरी-
कृत्य॥ समस्तव्याहृतीनांपरमेष्ठीप्रजापतिः प्रजापतिर्दृहती॥ अग्निप्रतिष्ठापनेविनियोगः॥ ॐ भूर्भुवःस्वरित्यात्माभिसुरवंपाणिभ्यांबद्-
लेखासुतत्तत्कर्मस्रविहितनामकममुकनामकमग्निंप्रतिष्ठापयामीत्यग्निंप्रतिष्ठाप्य॥ प्रोक्षितेंधनानिनिक्षिप्यवेणुधमन्याप्रबोध्याय
देवम्॥ चत्वारिभृंगगौतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप्॥ अग्निमूर्तिर्ध्यानैविनियोगः॥ ॐ चत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाद्वशीर्षिसप्तहस्तासोअ-
स्य॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्या आविवेश॥ स्मृतिमंत्राश्रवा॥ सप्तहस्तश्चतुःशृंगः सप्तजिह्वोद्विशीर्षिकः॥ त्रिपात्प्रसन्नव-
दनः सुरवासीनः शक्रचिस्मितः॥ स्वाहांतुदक्षिणोपाश्वदेवीवामेस्वधांतथा॥ बिभ्रद्दक्षिणाहस्तेस्तु शक्तिमन्नंस्कृचंस्तुवम्॥ तोमरंव्यजनंवा
मेघतपात्रंचधारयन्॥ आत्माभिसुरवमासीन एवंरूपोहुताशनइति॥ ततोयदिसप्तमिदादोसमारोपितोग्निस्त्रिहप्रत्यवरोहणंकार्यं॥ तच्चै

वम् ॥ प्रत्यवरोहेत्यस्यहिरण्यगर्भोऽग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्निप्रत्यवरोहणे विनियोगः ॥ ॐ प्रत्यवरोहजातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो हव्यं वहनः प्रजा-
नन् ॥ प्रजां पुष्टिरयिमस्माक्यधे ह्यथाभवयजमानाय शंयोरिति मन्त्रेण समारोपिताग्निमिधं स्थापिते गेनो प्राक्षिपेदिति ॥ एतदंतं स्थापि-
ते गेनो होमे कार्यम् ॥ नित्यधारित होमे तु नैतावत् ॥ ततः पार्वणस्थालीपाके प्रधानदिनात्पूर्वदिने सद्यस्का लायां पौर्णमास्यामशक्ते वा प्रधा-
नदिन एव प्रातरोपासनं हुत्वा न्याधानं कुर्यात् ॥ तच्चैत्थम् ॥ आचम्य प्राणानायम्य समिद्धं त्रयं वादाय देशकालोऽस्मृत्या ममोपात्तदुरितक्ष-
यद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये ॥ तत्रेदानीं पौर्णमासे न स्थालीपाके न यक्ष्ये ॥ दर्शे तु पूर्वसंकल्पिते न द-
र्शस्थालीपाके न यक्ष्ये इति विशेषः ॥ तत्र देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्यास्मिन्नन्वाहिते गेनो जातवेदसमग्निमिधमेन प्रजा-
पतिं प्रजापतिं चाधारदेवते आज्येन अग्निमग्नीषोमौ च प्रधानदेवते च रुद्रव्येण ॥ दर्शे तु अग्निमिद्राग्नीच प्रधान-
देवते च रुद्रव्येणेति विशेषः ॥ शेषेणस्त्रिष्टुप्तमग्निमिधमसन्नहनेन रुद्रमया समग्निं देवान् विष्णुं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चैताः प्रा-
गश्वित्तदेवता आज्येन ज्ञाता ज्ञातदोषनिबर्हणार्थं त्रिवारमग्निं मरुतश्चाज्येन विश्वान्देवान् संस्मावेणयक्ष्ये ॥ अंगदेवताः प्रधानदेवताः
सर्वाः सन्निहिताः संतु ॥ एवं सांगोपांगेन कर्मणा श्वेयक्ष्ये ॥ सद्यस्काले तु सद्यो यक्ष्ये इति संकल्प्य तूष्णीं समस्तव्याहृतिभिर्वीसमिद्धो-
मं कुर्यात् ॥ व्याहृतिपक्षे व्याहृतीनामित्यादि पूर्ववत् ॥ अन्याधानसमिद्धो मे विनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेति प्रजापतय इदं नम-

मेतित्यागः॥ तच्चाग्निं धारयेत्॥ संकदेतुतुष्यंता इत्यृचाज्याहुतिं हुत्वासमारोपयेत्॥ तद्यथा॥ तुभ्यंता विरूपो ग्निर्गायत्री॥ कृतान्वाधा
 नाग्नेः समारोपाधिकारार्थं प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ तुभ्यंता अंगिरस्तम विश्वाः स क्षितयः पृथक्॥ अग्ने कामाय ये मिरे स्वा
 हा॥ अग्नय इदम्॥ ततस्त्रिभिः स्त्रिभिः कुशदलैः सव्यं पाणिमधो दक्षिणं चोपरि कुर्वन्॥ पूर्वदलाग्रे रुत्तरदलमूले च त्रिसंधिं द्विगुणां
 रज्जुं कृत्वा पुनर्दक्षिणमधः सव्यं चोपरि कुर्वन्॥ तथैव त्रिगुणयेत्॥ अतं प्रदक्षिणाग्रं थिंदद्यात्॥ एवं षड्त्रिंशद्दर्भदलैरेकारज्जुर्भवे
 ति॥ ततस्तस्यामुदगग्रायां प्रादेशमात्रां मुष्टिपरिमितां न्दर्भा निधाय॥ तया बर्हिर्दिरा वेष्ट्य रज्जुमूलं सकृदा वेष्ट्य तदग्रशेषं पूर्ववे
 ष्ठितरज्ज्वाधस्ता निनीय परिस्तरणाद्यर्थदर्भैः सहाग्न्या यतनात्पश्चाद्भागोपरि निदध्यात्॥ ततो न्ययाता इश्येव कृतयारज्वा उदगग्राया पा
 लाशं रवादि रमसं भवे शमी वटादियज्ञिय वृक्षमय मरत्नि मात्रां वितस्ति मात्रां पंचदश दारुकमिध्मं प्रागग्रं सकृदा वेष्ट्य रज्ज्वग्रेण रज्जुमू
 लं सकृदा वेष्ट्य पूर्ववन्निदध्यात्॥ अत्रेध्मा बर्हिषोर्बन्धने केचिन्मंत्रा विच्छंति॥ तत्र बर्हिषि॥ इन्द्राण्ये सन्नहनम्॥ पूषा ते ग्रंथिं ग्रथ्यातु॥ स
 ते मास्थादि ति इध्मे॥ यत्कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविश स्त्वं वनस्पतीन्॥ ततस्त्वा पंचदशधा संभरा मिससंभृता इति एकविंशति धेत्यत्र पंचदश
 धेत्यूहेन॥ अन्ये त्वनूहमाहुः॥ अपरे तु मंत्रो नेच्छंति॥ ततः पत्नी अग्न्या यतनालंकरणं कुर्यात्॥ ततो दंपती गंधादिभिः स्वशरीरे अलंकृत्य
 तद्विनेकलहक्रयविक्रयप्रहासा नृतबहुभाषणचौर्यादिव्यसनपर्यंकशयनदंतधावनकरं भकुलित्यकोद्रवचणकमसूरं वृताकक्षा

रत्नवणकोरदूषकमधुमाषमांसमद्यपरान्नोपवासते लभे शुनानि वर्जयंतौ ॥ दधि घृत पयो मिश्रं हविष्यान्नं दिवेषस कृदुं जीयाताम् ॥ श्राद्ध-
कर्त्ता श्राद्धशेषमाषाद्यन्नं भुंजीत ॥ व्रतलोपे ब्राह्मणे हंसं वेशने वा उपोष्य त्वमग्ने व्रतपा इत्युच्चाज्याहुतिं जुहुयात् ॥ त्वमग्न इत्यस्य वत्सो ग्निर्गो-
यत्री ॥ व्रतलोपजनि तदोषपरिहारार्थमाज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ त्वमग्ने व्रतपा असि देव आमत्ये धा ॥ त्वयं ज्ञे धीद्वयः स्वाहा ॥ व्रतपा याग्न
य इमं यद्वा ॥ निर्वापादि पूर्वकं व्रतपा याग्नये पावर्णस्थालीपाके न समान तत्र चरुं प्रधानात्पूर्वं जुहुयात् ॥ ततः प्रतिपदि प्रातरोपासनं
हुत्वाऽग्निं परिसमूह्य परिस्रुणीयात् ॥ तच्चेत्थम् ॥ अग्न्यायतनादष्टांगुल परिमिते देशे ऐशानीं दिशमारभ्य प्रदक्षिणं समं तात्सोदके न
पाणिना त्रिः परिस्रुज्य पूर्वमुपरि निहितदर्भेर्दशांगुल मिते देशे प्राच्यादिषु परिस्रुणीयात् ॥ तत्र प्राच्यां प्रतीच्यां चोदगग्रादर्भाः अ-
मुदीच्यां च प्रागग्राः ॥ पूर्वपश्चात्परिस्तरणमूलयोरुपरि दक्षिणपरिस्तरणं उत्तरपरिस्तरणं तदग्रयोरधस्तात् ॥ तेन दर्भा अनियत संख्या एकैकस्यां
दिशि च त्वारश्च त्वार इत्येव षोडश वा ॥ ततोर्गेन दक्षिणतो ब्रह्मासनार्थमुत्तरतश्च पात्रासादनार्थं कांश्चिद्प्रागग्रान्दर्भानास्तृणीयात् ॥ अ-
ग्नेरीशानतस्त्विदं भस्मापरिषिच्य उत्तरास्तीर्णेषु दर्भेषु दक्षिणासव्यपाणिभ्यां क्रमेण चरुस्थाली प्रोक्षयेद्दर्वीस्त्रिवो प्रणीता आज्यपात्रे-
इध्माबर्हिषी शूर्पकृष्णा जिने उल्हरवलमुसलं चेति द्वे द्वे उदगपवर्गं प्राक्संस्थं च न्युबृजान्यासादयेत् ॥ आज्यमात्रहोमे तु प्रोक्षणीस्त्रिवो
प्रणीता आज्यपात्रे इध्माबर्हिषी चेत्येतावतामेवासादनं ॥ ततः प्रोक्षणीपात्रमुत्तानं कृत्वा तत्रानंतर्गभिर्न साग्रसमस्थूल प्रादेशमात्रकु-

शद्वयरूपेण विन्ने निधाय शतद्विस्मत्तां च पूरयित्वा गंधपुष्पाक्षतादि क्षिप्त्वा हस्तयोगे रणुषोपकनिष्ठिकाभ्यां सुदगग्रे धृत्य अपस्मिरू-
 त्पूरय पात्राण्युत्तानानि कृत्वा इध्मं च विस्त्रस्य सर्वाणि पात्राणि त्रिः प्रोक्षयेत् ॥ ता आपः किंचित्कमंडलो क्षिपेदित्येके ॥ ततो यथोक्त लक्षणमीशान-
 दिगवस्थितं ब्रह्माणमस्मिन्कर्मणि ब्रह्माणं त्वामहं वृण इति ॥ तत्साणिं पाणिना गृहीत्वा वृणुयात् ॥ ततो ब्रह्मा दृतोस्मीत्युक्ता प्राङ्मुखो
 यज्ञोपवीत्याचम्य ॥ समस्तपाण्यं गुह्यो भूत्वा ग्रेणाग्निं परीत्य दक्षिणत उदङ्मुखवस्थित्वा आसनार्थं दक्षिणभागस्थ मेकं दर्भं मंगुष्ठाना-
 मिकाभ्यां गृहीत्वा निरस्तः पशवस्कारिर्निर्नैऋत्यां निरस्यापस्मृत्स्वेदमहमर्वावसोः सदने सीदामीत्युक्तो दङ्मुखवत्परिदक्षिणापादं-
 संस्थाप्योपविश्य गंधाक्षतादिभिरर्चितः सन् ॥ ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते बृहस्पते यज्ञं गोपाय स यज्ञं पाहि स यज्ञं पतिं पा-
 हि समां पाहीति जपित्वा सदा यज्ञमना एव वर्तेत ॥ ततो यजमानः प्रणीतापात्रमग्नेः प्रत्यङ् निधाय तत्र प्रागग्रे पवित्रे निधायोत्पूताभिरद्भिः
 पूरयित्वा गंधपुष्पाक्षतानि क्षिप्य मुखसममुद्धृत्याग्नेरुत्तरतो दर्भेषु निधाय पवित्रे गृहीत्वा न्येदं मे रश्चा दयेत् ॥ ततः प्रत्यग्ग्नेः कुशेषु शू-
 र्पे निधाय तत्र प्रागग्रे पवित्रे निधाय अग्नये त्वा जुष्टं निर्वपामि ॥ इति मंत्रा दृत्या ब्रीहोणां यवानां चतुरश्वतुरो मुष्टी निरूच्याग्नीषोमाभ्यां त्वा-
 जुष्टं निर्वपामीति तथैव निरूच्य तेषां विन्ने ब्रीहोणां सुपरिनिधायोत्पूताभिरद्भि रग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति निर्वाप संख्ययोत्पूताभिरद्भिः प्रो-
 क्षेत् ॥ एवमग्नीषोमाभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तथैव प्रोक्षेत् ॥ दर्शोत्तु अग्नीषोमस्थाने दं द्राग्निभ्यां त्वेत्यादि निर्वाप प्रोक्षणे च विशेषः ॥ एवं ना

ममंत्रकहोमेनिर्वापप्रोक्षणांचयथाप्रधानदेवतंदेवतानामग्रहणो नकार्यम्॥ समंत्रकहोमेतुश्रवणाकर्मादौतूष्णींचतुरश्रतुरोमुष्णीन्नि
र्वपेत्प्रोक्षेच्च॥ ततः पात्राणामुत्तरतः प्राग्ग्रीवमास्तीर्णेऽर्ध्वलोमिक्कृष्णाजिनैर्निहिनेऽउत्क्ष्वलेमुसलेनपत्यवहृत्यत्रिःशुक्लक्रीकुर्यात्॥
तांस्त्रिः प्रक्षालितान्पृथक्पात्रे एकपात्रे वाअविदग्धमनवस्त्रावितमंतरूष्मपक्षंस्तृतंचरुंपचेत्॥ ततःपवित्रेआज्यपात्रेनिधायतत्पात्र
पुरतः संस्थाप्यतस्मिन्नाज्यमासिच्यार्गेनेरुत्तरतस्थितांगारान्भस्मनासहाग्नेरुदक्परिस्तरणाद्द्विर्निरूप्य तेष्वज्यपात्रमधिश्चित्यज्य-
स्रतादर्भोल्मुकेनावज्वल्यांगुष्ठपर्वमात्रंप्रक्षालितंदर्भाग्रहयमाज्येप्रक्षिप्यपुनर्ज्वलतातेर्मेवदर्भोल्मुकेनचरुणासहाज्यंत्रिःपर्यग्निक्क
त्वातदुल्मुकमपास्यापःस्पृष्ट्वाज्यपात्रंभुविकर्षेन्निवोदगुद्वाभ्यांगारान्गोप्रत्यस्थापस्पृष्ट्वातत्रस्थमेवाज्यं॥ सवितुस्त्राहिरण्यस्तूपःस
वितापुरउष्णिक्॥ आज्यस्योत्पवनेविनियोगः॥ ॐ सवितुस्त्राहिरण्यस्तूपःसवितापुरउष्णिक्॥ ॐ सवितुस्त्राहिरण्यस्तूपःसवितापुरउष्णिक्॥
चारितेर्नैकवारंदिस्तूष्णीमुत्तानपाणिद्वयांगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामंतयोरसंस्पृष्टगृहीताभ्यामुदगग्राभ्यापवित्राभ्यांप्रागुत्पूयतेपवित्रेअ-
द्भिःप्रोक्ष्याग्नेोप्रहरेत्॥ तूष्णींस्कंदायस्वाहेतिमंत्रेणेतिकेचित्॥ अथाग्नेःपश्चात्परिस्तरणाद्द्विहिरात्मनोग्रतोभुवंप्रोक्ष्यतत्रबर्हिःसन्नह-
नींरज्जुमुदगग्रांप्रसार्यतस्यांबर्हिःप्रागग्रमुदगपवर्गमविरलमास्तीर्यतस्मिन्नाज्यपात्रेनिधायस्तुवादिसंमार्जयेत्॥ तद्यथा॥ दक्षिणेनह-
स्तेनस्तुकस्तुवोगृहीत्वासव्येनकांश्चिद्दर्भानादायसहेवाग्नेोप्रताप्यस्तुचंनिधायस्तुवंवामहस्तेगृहीत्वादक्षिणेनहस्तेनस्तुवस्यविलंदर्भो-

ग्रीः प्रागादिप्रागपवर्गं त्रिः संमृज्याधस्तादृर्भाग्रिणीवाभ्यात्मंबिलष्टष्टं त्रिः समृज्यततोदर्भाणांमूलैर्दंडस्याधस्ताद्विलष्टष्टादारभ्ययावदुपरिष्टा
 द्विलंतावन्त्रिः समृज्याद्विः प्रोक्ष्यस्तुर्वनिष्टव्याज्यस्थाल्याउत्तरतः सुगस्तृष्टं निधायोदकं स्पृष्ट्वा तैरेव दर्भैर्गुहं चैव मेव संमृज्यस्तु वादुनरतो-
 निधाय दर्भानि द्विः क्षालयित्वा ग्नावनुग्रहरेत् ॥ ततः शृतं च रुंस्तु वगृहीतेनाज्येनाभिघार्योदगुद्वास्याग्न्याज्ययोर्मध्येन नीत्वा ज्याद्वक्षिणतो ब-
 र्हिषि सांतरमासाद्य पुनरप्यभिघार्य नवाभिघार्य हविः पृथक् करणाय पात्रांतरं च र्वाज्ययोर्मध्ये निधायैकादशांगुलिमि ते देशे गंधाक्षतपुष्पे
 रग्निं समंत्रमर्चयेत् ॥ तत्र मंत्रौ ॥ विश्वानि न इत्यनयोर्वस्तुश्रुतो ग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्न्यर्चने विनियो ० ॐ विश्वानि नो दुर्गहाजात वेदः सिंधुन-
 नावादुरित्तातिपार्षि ॥ अग्ने अत्रिवन्नमसागृणानः ॥ अस्माकं बोध्यवितातनूनां ॥ यस्त्वाहदाकीरिणामन्यमानः ॥ अमर्त्यं मर्त्यो जीहर्वा मि
 जात वेदो यशो अस्मासु धेहि ॥ प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्यां ॥ ततः कृतप्रणतिमुद्रामग्निं प्रार्थयेत् ॥ यस्मे त्वंसु कृते जात वेद उलोकमग्ने कृण
 वस्यो नः ॥ अश्विनं सपुत्रिणं वीरवंतं गोमंतं रयिनं शतं स्वस्ति ॥ तत आत्मानं चालं कृत्य हस्तं प्रक्षाल्य इध्रं बंधनं रज्जुमिधास्थाने निधाय पा
 णिने ध्रमादाय मूलमध्याग्रेषु स्तुवेणात्रिरभिघार्य मूलमध्ययोर्मध्यभागे गृहीत्वा ॥ अयं ते वामदेवो जात वेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ इध्रं हवर्ने वि
 नियोगः ॥ ॐ अयं त इध्र आत्मा जात वेद स्तेने ध्यस्व वर्धस्व चैद्ध वर्धय चास्मान् यजया पशुभिर्ब्रह्म वर्चसे नान्नाद्येन समेधयः स्वाहेतीध्रम-
 ग्नावाधाय जात वेदं सेग्नय इदं नममेतित्यजेत् ॥ ततः स्तुवेणाज्यमादायाग्ने रायतनस्य वायव्यकोणमारभ्याग्नेयकोणपर्यंतं प्रजापतय इति

मनसास्मरन् ॥ स्वाहेत्युच्चार्यैरंतर्येणाज्यधारामग्नविध्मदारूपरिहत्वा ॥ पुनराज्यमादायाग्नेरायतनस्यनेर्ऋत्यकोणतः ईशानीपर्यंतं तथेव हु-
त्वा त्यक्त्वा च ऋक् वेणाज्यमादायाग्नये स्वाहेत्यग्नेरुत्तरपार्श्वे पूर्वभागे हुत्वा ॥ पुनराज्यं सोमाय स्वाहेत्यग्निदक्षिणपार्श्वे तत्समप्रदेशो हुत्वा ॥ पूर्व-
निहितपात्रे च रुमुद्भृत्य पृथक् हुत्वा इदमग्नये इदमग्नीषोमाभ्यामिति च रुभागद्वयमुत्तरसंस्थमभिमृश्यावदानधर्मेण जुहुयात् ॥ एवं ना-
ममंत्रकहोमे यथा देवतं विभक्तस्य च रोरभिमर्शः ॥ समंत्रकहोमे तु न विभागो नाभिमर्शश्च ॥ अथावदानधर्मः ॥ सुवेणस्तु च्याज्यमुप-
स्तीर्य प्रथमप्रधानदेवता च रुभागमध्यादंगुष्ठपर्वमानं तिरश्चीनाभिरंगुष्ठमध्यमाना मि का पिरुदगग्राभिर्नखसंस्पर्शमकुर्वन्नव-
दायदर्व्यामोष्यततश्चरुपूर्वभागं प्रागग्राभिस्ताभिस्तथैवावदाय दर्व्यामोष्यपात्रस्थं हविरभिघार्य दर्वीस्थमवत्तं चाभिघार्य विधू-
मज्वालाग्नौ ॥ अग्नये स्वाहेत्याज्यभागयोर्मध्यदेशे तत्प्रत्यग्देशे वा आच्छादयन्निवदर्व्यापाश्वेन हुत्वा अग्नय इदं नममेतित्यक्त्वा
पुनः पूर्ववदुत्तरहविर्भागादवदाय ॥ अग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति पूर्वो हुतेः प्राग्भागे हुत्वाग्नीषोमाभ्यामिदं नममेतित्यजेत् ॥ पं-
चावत्तीतु दर्व्यामुपस्तीर्य मध्यात्पूर्वार्धात्पश्चाद्द्वित्रिहविषोवदायाभिघार्य जुहुयात् ॥ जामदग्न्यावत्सवि-
दावार्ष्टिषेणास्तथैव च ॥ भार्गवश्च्यवना और्वोः पंचावत्तिन ईरिताः ॥ दर्शेतु अग्नीषोमस्थाने इद्राग्निभ्यां स्वाहा इद्राग्निभ्यामिदं नममेति वि-
शेषः ॥ पुनर्दर्व्यामुपस्तीर्य प्रथमहविर्भागस्योत्तरार्धतः ॥ पूर्वविदानतो भूयो नूचीनाभिरवांगुलीभिरवदाय दर्व्यामोष्य द्वितीयहविर्भागस्य

तथैवावदाय ॥ पंचावतीतुहविर्भागद्वयेपिउत्तरार्धात्पूर्वार्धाच्चद्विर्बदायपात्रस्थमनभिधार्यावत्तुद्विरभिधार्य ॥ यदस्येतिहिरण्यगर्भो
 ग्निस्विष्टकृदतिधृतिः ॥ स्विष्टकृद्दोमेविनिर्योगः ॥ ॐ यदस्यकर्मणोत्यरीरिचंयद्दान्यूनामिहाकरम् ॥ अग्निष्टत्स्विष्टकृदिदोत्सर्वेस्विष्टं सु
 हुतं करोतु मे ॥ अग्नयेस्विष्टकृते सुहुतं ते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामानां समर्थयित्रे सर्वान्नः कामान्समर्थयन् स्वाहेति एकश्रुत्योच्चार्य
 अग्नावीशानदेशं जुहुयात् ॥ स्विष्टकृते ग्नय इदं नममेति त्यागः ॥ ततो ग्नेरुत्तरतः स्थितामिध्रं बंधनरज्जुं विस्त्रस्य रुद्राय स्वाहेति हुत्वा प-
 स्पृष्ट्वा सुवेण प्रायश्चित्ताज्याहुतीः समजुहुयात् ॥ तत्र मंत्राः ॥ अयाश्चेति विमदोया अग्निः पंक्तिः ॥ प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनियोगः ॥ अयाश्वा
 ग्नेस्य नभिः शस्तीश्च सत्यमित्वमया असि ॥ अया सावयसा कृतोया स न्हव्यमूहिषेयानो धो हि भेषजं स्वाहेत्येकश्रुत्या जुहुयात् ॥ अयमेग्नय इ
 दं नमम १ अतो देवामेधातिथिर्देवा गायत्री ॥ सर्वत्र प्राग्वत् ॥ ॐ अतो देवा अवंतु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे ॥ द्युथिव्याः सप्त धामभिः स्वाहा ॥ देवेभ्य
 इदं ॥ २ ॥ इदं विष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं ॥ समू ष्ढमस्य पांसुरे स्वा
 हा ॥ विष्णव इदम् ॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरहाजप्रजापतयो ग्निर्वयि सूर्यप्रजापतयो गायत्र्युष्णिगनुष्टुबृहत्संछं
 दांसि ॥ प्रायश्चित्ताज्यहोमे वि ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ ॐ भुवः स्वाहा वायव इदं ॥ ॐ स्वः स्वाहा सूर्यायेदम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ प्रजाप-
 तय इदम् ॥ ७ ॥ ततो ब्रह्माकर्तारं परीत्याग्नेर्वायव्यं देशोतिष्ठन्नेता एव स पाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ त्यागं यजमानो ब्रूकुर्यात् ॥ ततस्तत्र स्थो ब्रह्मेव

मंत्रविपर्यासादिनियतनिमित्तसति॥ यद्दोदेवा अभितपामरुतस्त्रिष्टुप्॥ मंत्रविपर्यासादिनियतनेमित्तिक प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः॥ॐ
यद्दोदेवा अतिपातयानिवाचाचप्रयुतीदिवहेळनम्॥ अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायतेन्यचास्मन्नरुतस्त्रिष्टुप्॥ यजमानः॥ मरुद्वा
इदं॥ अनाज्ञातमिति मंत्रद्वयस्य॥ हिरण्यगर्भो गिरिस्तुष्टुप्॥ मंत्रविपर्यासादिनियतनेमित्तिक प्रायश्चित्ताज्यहोमेविनियोगः॥ॐ
इदं॥ अनाज्ञातमिति मंत्रद्वयस्य॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः॥ अग्नेतदस्य कल्ययत्वं हि वेत्यथ तथंसा
त्ययत्वं हि वेत्यथ तथंस्वाहा॥ यजमा॥ अग्नय इदं॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः॥ अग्नेतदस्य कल्ययत्वं हि वेत्यथ तथंसा
हा॥ अग्नय इदं॥ यत्पाकत्रेत्यास्यस्त्रितोगिनिस्त्रिष्टुप्॥ मंत्रविप०॥ अग्नय इदं॥ यत्पाकत्रामनसा दीनदक्षानयज्ञस्य मन्यते मर्त्यासिः॥ अग्निष्टुता
क्रतुविद्विजानन्यजिघोदेवां क्रतुशोयजातिस्वाहा॥ अग्नय इदं॥ स्कन्नाभिन्नाद्यनियतनिमित्तसति चक्ष्यमाणप्रकारेण तत्तत्प्रतिपदोक्तजप
होमान्कुर्याद्ब्रह्मा॥ ब्रह्मणो भावे यजमान एवेतां प्रायश्चित्तादीन्कृत्वा न्यस्मे वरं दद्यात्॥ ततो यजमानः॥ सर्वकर्मप्रपूरणीं भद्रद्रव्यदांपू
र्णाहुतीं गृह्यात्॥ तद्यथा॥ स्कवेणाज्यं गृहीत्वा स्कृत्वं समविलांपूरयित्वा॥ तस्यां स्तुवमूर्ध्वविलं निधाय पुनरथो विलं निक्षिप्य स्कवाग्नेकु
स्माक्षतां निधाय सम्ययाणि नास्तुकस्तुवमूर्ध्वत्वादक्षिणपाणिना स्कृत्वं शंखमुद्रया गृहीत्वा तिसृक्षमपादं क्रतुकायः स्तुवाग्रन्यस्त
दृष्टिः प्रसन्नात्मा॥ समुद्रादूर्ध्वमिरित्येकादशर्चस्य सूक्तस्य वामदेव आपस्त्रिष्टुप्॥ अंत्याजगती॥ पूर्णाहुती वि०॥ समुद्रादूर्ध्वमिरित्यादिम
धुमंतं तर्ध्वमिस्वाहेति पठन्यवपरिमितधारं संततां स्कग्रेण सशेषं हुत्वा॥ अन्ध इदं नममेत्कादिदृश्यत्यत्का॥ विज्योतिवेत्यस्य जानो हवो

गिनिस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ विज्योतिषा दृहताभातीत्यनेन च तथैवावशिष्टं हुत्वा ॥ अग्नय इदं नममेतित्यक्त्वा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति संस्वावंहुत्वा ॥
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं ॥ ततस्तंडुलकणान्समिदुर्भशकलान्यद्विः प्रोक्ष्याग्नौ प्रहरेत् ॥ पूर्णाहुत्याद्येतदंतं समूलं प्रयोगपारिजातकारेणाल्लिखि
 तमपि इदानीं शिष्टान् कुर्वीति ॥ विवाहादिक्रियायां च शालायां वास्तु पूजने ॥ नित्यहोमे वृषोत्सर्गे पूर्णाहुतिनकारयेत् ॥ अथावभृथस्थानीय
 पूर्णपात्रजलेन मार्जनं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ पूर्वसादितं पूर्णपात्रमास्तीर्णे बर्हिषि दक्षिणपाणिना निधाय ॥ तत्र गंगादिपुण्यनदीः स्मरन् दक्षिण
 पाणिना स्पृशन् ॥ पूर्णमसि पूर्णमेभूयाः स्रपूर्णमसि सुपूर्णमेभूयाः सर्वमसि सर्वमेभूया अक्षितिरसि मामेक्षेष्वा इति ज
 पित्वा कुशाग्रैः प्रागादिपंचादिक्षजलं मंत्रैर्यथा लिंगं सिंचेत् ॥ प्राच्यादिशि देवान् कृत्व जौ मार्जयेतां दक्षिणस्यां दिशामासाः पित
 रौ मार्जयेतां प्रतीच्यां दिशि ग्रहाः पशवो मार्जयेतां उदीच्यां दिश्याप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयेतां मूर्ध्व्यां दिशियद्गः संवत्सरः प्रजापतिर्मा
 र्जयेतां मित्येकश्रुत्या पठन् अतिदिशो सिक्त्वा कुशाग्रैः स्वशिरसि मार्जयेत् ॥ तत्र मंत्राः ॥ आपो अस्मानित्यस्य देवश्च वा आपस्त्रिष्टुप् ॥ मार्जने
 ॐ आपो अस्मान्मातरः शंध्यंतु घृते न नो घृतघ्नः पुनंतु ॥ विष्वंहिरिप्रं प्रवहंति देवीरुदिदाभ्यः शक्चिरा पूत एभिः ॥ इदमापः सिंधुद्वीप आपो
 नुष्टुप् ॥ मार्जने विनियोगः ॥ इदमापः प्रवहत यत्किंच दुरितं मयि ॥ यद्वाहमभिदुद्रोहयद्वाशेष उतानृतम् ॥ स्रमिन् चान आप ओषधयः संतु ॥
 दुर्मित्रास्तस्मै संतु इत्येतैर्भ्राते मार्जनं कृत्वा ॥ योस्मान्द्वैष्टियं च वयं द्विष्यस्तं हन्मि इति निऋतिदेशे कुशाग्रैरपः सिंचेत् ॥ ततो ब्रह्मा ॥ यजमा

नवामपाशर्वेस्थितपत्न्यंजलौपूर्णपात्रस्थंजलं॥ॐ माहं प्रजांपरासिचंयानः मयावरीस्थना॥ समुद्रेर्वोनिनयानिस्वंपाथोअपीथेतिमंत्रमेकश्रुत्या
पत्यावाचयन्स्वयंपापठन्प्रत्यङ्मुखंनिषिच्यंजलिस्थजलैः पापापनोदार्थमात्मानंयजमानंपत्नींचप्रोक्षेत्॥ पत्नीतज्जलंबर्हिषिनिषिंचेत्॥
अथवायजमानएवस्ववामपाणावुत्तानेबर्हिषिनिधाय॥ तत्रदक्षिणपाणिनापूर्णपात्रमादाय॥ माहंप्रजामित्यनेनतज्जलंप्रत्यङ्मुखंनिषिच्य
ताआपः समुद्रंगच्छंतीतिध्यात्वापाणिस्थजलैरात्मानंपत्नींचप्रोक्षेत्॥ ततः कर्तारिर्वायव्यस्थितः संस्थाजपेनोपतिषेत्॥ तद्यथा॥ अग्नेत्वंनद
तिचतसृणांगौपायनालौपायनावाबधुः संबधुः श्रुतबधुर्विप्रबधुश्चैकैकर्चाक्रषयः॥ अग्निर्देवता॥ हिपदाविराट्छंदः॥ अग्न्युपस्थानेविनियो
गः॥ॐ अग्नेत्वंनोअंतमउतत्राताशिवोभवावस्तूयः॥ वस्तरग्निर्वसुश्चवाअच्छानसिद्धमत्तमंरयिदाः॥ सनोबोधिश्रुधीहवसुरुव्याणोअयायतः
समस्मात्॥ तंत्वाशोचिष्वदीदिवः सन्मायनूनमीमहेसखिभ्यः॥ॐ चमेस्वरश्चमेयज्ञोपचतेनमश्वा॥ यत्तेन्यूनंतस्मेतउपयत्तेतिरिक्तंतस्मेतेन-
मः॥ अग्नयेनमः॥ स्वस्तिश्चक्षूंमेधांयशः प्रज्ञांविद्यांबुद्धिंश्रियंबलम्॥ आयुष्यंतंजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहनोन्नमः॥ त-
तोब्रह्मापितत्रैवस्थित्वाएतैरेवोपतिषेत्॥ ततः कर्ताआचारात्॥ मानस्तोकेतिकुल्लोरुद्रोजगतीविभूतिग्रहणेविनियोगः॥ॐ मानस्तोकेतनये
मानआयोमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः॥ वीरान्मानोरुद्रभाभितोवधीर्हविषांतः सदमित्वाहवामहे॥ इतिस्त्रुवबिलष्टश्चेनविभूतिंगृहीत्वा
ॐ आयुषजमदगैरितिललाटे॥ कश्यपस्य आयुषमिति कंठे॥ अगस्त्यस्य आयुषमिति नाभौ॥ यद्वानां आयुषमिति दक्षिणस्कंधे॥ तन्मे

अस्मन्त्यायुषमिति वामस्कंधे ॥ सर्वमस्तु शान्त्युषमिति शिरसिधारयेत् ॥ केचिन्मृगस्थानात्पूर्वं विभृतिधारणमाहुरिति ॥ ततः कर्त्ता परिस्तरणा-
नि विस्मृत्याग्निपरिसमुत्थपरिषिच्य पुष्पादिभिरलंकृत्य नैवेद्यं तांबूलं च निवेद्य ब्रह्मणो यथोक्तदक्षिणां दक्षिणाभावे हुनशेषं घृतादिमहि हरण्यं द-
त्वा ब्रह्मविदन्यस्मै ब्राह्मणाय दत्त्वा पात्राणि प्रक्षाल्य पूर्वक्रमेण द्वादश उत्सृज्य यस्य स्मृत्येति श्रीविष्णुनत्वा च म्यधृतपवित्रग्रंथि विस्त्रस्य शङ्खद्वंद्वे शो-
क्षिपेत् ॥ दर्शेतु अग्नीषोमस्थाने इन्द्राग्नी इतरत्सर्वसमानं तच्च दर्शितमेव सद्यस्कालायां पौर्णमास्यां मम वास्यां चोभयत्र वा यागदिन एव प्रातर्होमा-
नंतरमन्वाधाये ध्मावर्हिषी सन्नखेष्टि प्रयोगं कुर्यात् ॥ इति श्रीमद्द्वादशमुकुटमाणिक्यश्रीभट्टरामेश्वरसूरिस्मृत्युनारायणभट्टविरचिते प्रयो-
गरत्ने पार्वणास्थालीपाकप्रयोगः समाप्तः ॥ अथोष्टिप्रायश्चित्तानि ॥ प्रमादादत्यागं नो चेत्स्वयं यजेत स्वागना च न्योवायजेत चेत्तदा प्रायश्चित्ति-
नंपथि कृच्छरुहोमं कृत्वा पुनस्तृतीयादिति थिषु अन्वाधानपूर्वकमिष्टिकुर्यात् ॥ अथातिपन्नेष्टिप्रयोगः ॥ अन्वाधानात्पूर्वं स्त्रीरजस्वला भवति-
तदा पंचमादिदिने सद्यस्कालान्वाधानपूर्वकं जुहुयात् ॥ अन्वाधानात्परतोरजस्वला चेत्तांगृहांतरे स्थापयित्वा प्रतिपद्येव जुहुयात् ॥ सूतकादि-
नोष्टिरतीता चेदागामिपर्वपूर्वतिथिषु द्वितीयां चतुर्थीं नवमीं चतुर्दशीं च विहायान्यास्रतामतिपन्नेष्टिं कुर्यात् ॥ तास्वति क्रमेऽनंतरं पर्वणि प-
थि कृद्यागपूर्वकमतिपन्नयागं कृत्वा तत्पर्वणोन्वाधानं कुर्यात् ॥ तत्राथ्यति क्रमे ॥ अतिपन्नस्य पादकृद्वा प्रायश्चित्तं कृत्वा ॥ कालप्राप्तां प्रतिपदिष्टिं-
सद्यस्कालान्वाधानपूर्वकं कुर्यात् ॥ द्वितीयपर्वति क्रमे पूर्ववदागामिपर्वमध्ये कुर्यात् ॥ तत्राथ्यति क्रमे तत्पर्वणि पथि कृत् पूर्वकं कार्यम् ॥ पथि कृदि-

धिंस्वतंत्रां प्राक्पर्वस्यासमानतंत्रां वाकुर्यात्॥ तत्राप्यतिक्रमेतृतीयप्रतिपादिअतिपन्नद्वयप्रायश्चित्तं कृच्छार्धचरित्वाप्राप्तकालाभिष्टिकुर्यात्॥
तस्याप्यतिक्रमे आगामिपर्वपर्यंतं पूर्वोक्तवत्कुर्यात्॥ तत्राप्यतिक्रमे स्मार्तग्निरनर्थक्यतितेन विधिनानुनः संधानं कृत्वा प्राप्ते पर्वणितदिष्टिकुर्यात्॥
अन्वाधानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहणं चेदिष्टिदिने हविरासादनांतं कृत्वा॥ अन्वाधानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहदोषप्रायश्चित्तार्थमाज्यहोमं करिष्यदिति संकल्प्य
नवोनवो भवतीत्यस्य सूर्यासावित्री चंद्रमास्त्रिष्टुप्॥ ॐ नवोनवो भवति जा०॥ यमादित्या अं शतमाप्याययंति यमक्षितमक्षितयः षिबंति॥ तेन
नोराजावरुणो ह्रस्वतिराप्याययंतु भुवनस्य गोपाः॥ आभ्यां द्वे प्रकृताज्ये नैवाहुती हुत्वा॥ अग्न्यलं करणादितं तंत्रं कुर्यात्॥ सूर्यग्रहणं चेद्द्विविरा
सादनांतं तिस्र आज्याहुतयः ताश्च॥ चित्रंदेवानामित्या गिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप्॥ ॐ चित्रंदेवानामुद०॥ उदुत्यं कण्वः प्रस्कण्वः सूर्यो गाय-
त्री॥ ॐ उदुत्यं जातवेदसं०॥ उदुत्यमित्यस्य कण्वः प्रस्कण्वः सूर्यो नुष्टुप्॥ ॐ उदुत्यं तमसं०॥ एतैर्हुत्वा अग्न्यलं करणादितं तंत्रं शेषं समापयेत्॥ इदं
प्रयोगपारिजातसंग्रहोक्तप्रायश्चित्तं॥ ग्रंथांतरैरनुशौनकोक्तमुक्तम्॥ तद्यथा॥ इष्टिदिने हविरासादनांतं कृते न्वाधानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहणं जनितं वैशु-
ण्यपरिहरार्थं शौनकोक्ता माज्याहुतिमुपस्थानं च करिष्येदिति संकल्प्य॥ अत्राह गौरित्यस्य राहूगणश्चंद्रमा गायत्री॥ इष्टिमध्ये चंद्रग्रहणं वैशुण्य-
परिहरार्थमाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ अत्राह गौरमन्वतनाम त्वष्टुरपीच्यम्॥ इत्थान् चंद्रमसो गृहे स्वाहा॥ चंद्रमस इदं न०॥ नवोनव इत्यस्याः सूर्या
सावित्री॥ चंद्रमास्त्रिष्टुप्॥ चंद्रोपस्थाने विनियोगः॥ ॐ नवोनवो भवति जाय०॥ सूर्यग्रहणे तु संकल्यादौ चंद्रपदस्थाने सूर्यपदं प्रयोक्तव्यम्॥ उ-

इयमित्यस्य काण्वः प्रस्कण्वः सूर्यो नुष्टुप् । उद्वयंतमसः स्प० स्वाहा ॥ सूर्यायेदं ॥ चित्रंदेवानामित्यस्य कुत्सः सूर्योऽस्मिष्टुप् । सूर्योऽपस्थाने ० ॥ चित्रंदेवानामा-
 मु ० ॥ इतीष्टिमध्येग्रहणे निर्णयः ॥ ॥ अन्वाधानेष्टिमध्येग्न्यनुगतौ अयाश्चेति मंत्रेण वक्ष्यमाणवत् पुनः संधानं कृत्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहे-
 तिमंत्रेण संकल्पपूर्वकं प्रायश्चित्तं संस्कृताज्ये नहुत्वा पुनरन्वाधानपूर्वकमिष्टिं कुर्यात् ॥ अन्वाधानेष्टिमध्ये प्रयाणोपस्थितौ तु भ्यंता अंगिरस्समे-
 तिसंकल्पपूर्वकं संस्कृताज्यं हविर्होमकाले प्रतिष्ठाप्य प्रातर्होमपूर्वकमिष्टिं कुर्यात् ॥ अन्वाधायाय प्रतिपदि प्रमादादिष्व-
 करणे तृतीयादिनिधिषु प्रातरोपासनीत्तरं संकल्पपूर्वकं संस्कृताज्यं व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वा पुनरन्वाधायायागं कुर्यात् ॥ अथ प्रसं-
 गादत्रैव नैमित्तिकप्रायश्चित्तात्युच्यन्ते ॥ शम्यापरिमितदेशादर्वादवहिरायतनाद्गतश्चेदग्निः स च प्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतं स्थितियोग्य-
 स्तदा ॐ इदंत एकं पर उत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ॥ संवेशने तन्वश्चार्कुरेधि प्रियो देवानां परमेजनि च इति मंत्रेणायायतने प्रक्षिप्य व्या-
 हृतिभिराज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अत्र कारिका ॥ अर्वाक् शम्या परास्मानु बहिरायतनाद्गतम् ॥ प्रायश्चित्तं समास्य तं समर्थो जीवितुं यदि ॥ इदंत
 इत्थं चातस्य स्थाने ग्निं प्रक्षिपेत् पुनः ॥ आज्याहुतीश्च जुहुयाद् व्याहृतिं त्रिंशदंगुलं त्यापस्तंबः ॥ शम्यापरिमितदेशा-
 द्बहिरायतनाद्गतं ग्नौ पथि कृते ग्नये चरुं निर्वपेत् ॥ अशक्तौ द्वादशगृहीतिना ज्येन स्तुचं पूरयित्वा अग्नये पथि कृते स्वाहेति पूर्णाहुतिं जुहुयात् ॥
 स्तुवाहुतिं वा ॥ तदुक्तं कारिकायाम् ॥ अतिक्रांतो यदा शम्या परासमनलो भवेत् ॥ चरुः पथि कृते कार्यः पूर्णाहुतिरथापि वा ॥ पूर्णाहुतिरलक्षणे

कारिकायामुक्तम् ॥ आज्यं द्वादशकृत्वस्कृद्गीत्वा पूरयेत्सुचम् ॥ तथा चाज्याहुतिः कार्यसा पूर्णाहुतिरिष्यते ॥ स्कृवपूर्णाहुतिर्वास्यादित्येकेयाज्ञि-
काविदुः ॥ यद्यग्निः स्वयं ज्वलति तदा ॥ उदीव्यस्वजातवेदोपघ्नं निर्ऋतिं मम ॥ पशून्श्च मत्पदमावहजीवनं च दिशो दश ॥ मानो हिंसी जीतवेदो गाम
ध्वं पुरुषं जगत् ॥ अविभ्रतं दग्नाग्निं हि श्रियामापरिपातय इति मंत्राभ्यां समिद्धयमग्नावा दध्यात् ॥ २ ॥ अग्नेश्च मलमूत्राद्यपघाते ॥ पुनस्त्वादित्यास
द्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुधां स मिद्धय ॥ आधेयमुपघाते तु पुनस्त्वेत्यनया समित् ॥ हयमानाहुतिर्यदित्येव हिंस्कं देन दा देवां जनमित्यनेन
म् ॥ स्वयं ज्वलेच्च उदीव्यस्वेति द्वाभ्यां समिद्धय ॥ आधेयमुपघाते तु पुनस्त्वेत्यनया समित् ॥ देवां जनमग्नय इति स्तस्य माशीरवतु वर्धतां
तामभिमृश्य द्रप्सश्च स्कंदेत्याज्याहुतिं जुहुयाद्व्याहृतिं भिश्च ॥ ततः स्कनमनले क्षिपेत् ॥ मंत्रोच्चा ॥ देवां जनमग्नय इति स्तस्य माशीरवतु वर्धतां
म् ॥ भूतिर्द्युतेन मुंचतु यज्ञो यज्ञपतिमंहसः ॥ भूपतये स्वाहा ॥ भूतानां पतये स्वाहा ॥ यज्ञस्य त्वा प्रमयो न्मया भिमया प्रतिम
या ॥ द्रप्सश्च स्कंदप्रथमां अनुद्युनिमंच यो निमज्जुयश्च पूर्वः ॥ समानं यो निमनु संचरंतं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥ अत्र कारिका ॥ आहुतिर्ह
यमाना तु वहिः स्कंदं ते वै यदा ॥ देवां जनमग्नय इति स्तत्र व्याहृत्यारव्यैः समुच्चयात् ॥ यागात्यागन्वाधानं निर्वापादिषु जातो देवता व्युक्तमोयदा ज्ञातस्त
न्नं त्वभिमृशेद्द्विः ॥ होतव्याज्याहुतिस्तत्र व्याहृत्यारव्यैः समुच्चयात् ॥ यागाद्यागन्वाधानं निर्वापादिषु जातो देवता व्युक्तमोयदा ज्ञातस्त
दा व्याहृतिभिर्हुत्वा विहितं देवतां यजेत् ॥ यागादूर्ध्वं देवता व्युक्तमज्ञाने तु व्याहृतिभिर्हुत्वा तं यागमावर्तयेत् ॥ यदा त्वप्रकृतां कांचिद्देवतां

यजेत्तदा व्याहृतिभिर्हुत्वा प्रकृतं देवताये यागमावर्तयेत् ॥ अन्नकारिका ॥ प्राग्यागा लघुः क्रमेणात् इदं कृत्वा यजेत्तदा ॥ अविज्ञातविपर्यासो विहितां देवतां स्मरन् ॥ इष्टवांस्तत ऊर्ध्वं तु व्युत्क्रमावगमे सति ॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं त्वावर्तयेत्तदा ॥ यदा त्वविहितां कांचिद्देवतामिष्टवांस्तदा ॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं त्वावर्तयेत्कृतम् ॥ इदं व्याहृतिर्होमारव्यं ॥ अन्यानपि प्रायश्चित्तानि कारिकायाम् ॥ पवित्रं यदि न श्येच्चैत्स्यात्यवित्रवत्ते चरुः ॥ यदा हविरपक्वं स्यात्ते नैव हविषाय जेतुः ॥ चतुःशरावमात्रं तु पचेद्द्वीहिभिरोदनो ॥ भोजयेत्तेन चान्नेन च तुरी ब्राह्मणानथ ॥ बहुदग्धमदग्धं वा किंचिद्देवयदा हविः ॥ शिष्टेनेष्ट्वा पुनर्यागः स्यादारभ्यादितस्तदा ॥ कृत्स्नं दग्धं यदा तत्स्यात्पुनरुत्पादयेद्द्विविः स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तु नैव्यते ॥ मध्यात्पूर्वार्धतो वत्तं यदि दुष्टं हविर्भवेत् ॥ तस्यैव हविषो वद्येन्मध्यात्पूर्वार्धतः पुनः ॥ इध्मा धानं कृते दुष्टं प्रधानं हविरन्नचेत् ॥ तत्स्थाने जुहुयादाज्यमदुष्टं च जुहोत्यथ ॥ एवं समाप्य यदुष्टं तदप्सः प्रक्षिपेत्पुनः ॥ अन्वाधानादिको यागः पुनः कर्तव्य एव तु ॥ प्रागिध्मा धानतो दुष्टे प्रधानं हविषित्वथ ॥ तद्द्विविः पुनरुत्पाद्य पूर्ववत्तत्समापयेत् ॥ अंगानां चेद्द्विविदुष्टं तदप्सः प्रक्षिपेत्पुनः ॥ स्विष्टकृद्द्विविषो दोष आज्ये नैव समापयेत् ॥ प्रच्युते स्तनरेवः केशैः कीर्तैर्वा मध्यसे विभिः ॥ वसास्तृक् शक्रमज्जा स्थिमूत्रविदस्वेददूषकैः ॥ श्लेष्माद्यैरपि बीभत्सेर्दुष्टानि स्युर्हवींषि चेत् ॥ भिन्नानि चैव सितानि दुष्टानि स्युः क्षिपेज्जले ॥ रज्जुर्केद्रिद्येतत्तर्ह्यन्यामाहृत्य जुहुयाद्द्विविः ॥ वानस्पत्यानि भिन्नानि प्राग्दंडान्यनले क्षिपेत् ॥ अन्यच्चाश्वत्थचिसंबद्धं मृन्मयं भिन्नमेव वा ॥ भूमिर्भूमिं तु मंत्रेण प्रक्षिपेदेव तज्जले ॥ मंत्रः ॥

भूमिर्भूमिमगान्मातामातरमव्यगात्॥ भूयास्मपुत्रैः पशुभिर्योनोर्द्वेष्टिसभिद्यतामिति॥ संसृष्टोयस्यगृह्याग्निरव्यगृह्याग्निनायदि॥ चरु
र्विविचयेकार्योयद्वापूर्णाहुतिर्भवेत्॥ अग्निगुणीभवेदेषुविविचित्वादिकोगुणः॥ चरुः क्षामायकर्तव्योगृहदाहेतुवेभवेत्॥ शवाग्नितुसं-
सर्गकुर्वीतशक्तचयेचरुं॥ पचनानेस्तुसंसर्गसंवर्गायचरुर्भवेत्॥ वेद्यतेनतुसंसर्गे कुर्यादप्समतेचरुम्॥ प्रायश्चित्तचरुस्थानेवापूर्णाहुति
रिष्यते॥ पर्वण्यात्याश्रुपातेनकुर्याद्भूतभृतेचरुम्॥ पर्वणिब्रतलोपेतुकुर्याद्भूतपतंचरुम्॥ समानतंचकुर्वीतपार्वणेनतु कर्मणा॥ अकृताग्र
यणोऽग्नीयान्नवान्यस्तुवेततः॥ वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तुवा॥ द्विषदन्नयदाभुंक्तेतत्राव्येषचरुर्भवेत्॥ कपालनाशेय्येषस्या-
च्छ्रवणाकर्मनामनि॥ कपालंतद्भवेद्भन्नप्रागेवश्चवणाद्यदि॥ तदातंचोक्तमंत्रेणबर्हिष्येननिधायतु॥ अभि
पेदथा॥ तच्चेदशक्विसंबद्धमाभ्यामेवक्षिपेज्जले॥ भिद्येद्यदिपुरोच्छाशउद्भच्छेदथवायदि॥ किमुत्पतसिमंत्रेणबर्हिष्येननिधायतु॥ अथयस्यवधूर्गोर्वा
मंत्रयतेतनुमाहिंसीरितिमंत्रतः॥ श्रूयतेमृतशब्दश्चैद्यजमानेतुजीवति॥ अग्नयेस्सरभिमतंचरुः पूर्णाहुतिस्तुवा॥ अथयस्यवधूर्गोर्वा
जनयेच्चयमौततः॥ समरुन्ध्यश्चरुकुर्यात्पूर्णाहुतिमथापिवा॥ समारूढसमिन्नाशोपुनराधेयमिष्यते॥ श्रोतोक्तमविरोधन्यन्मृग्यंतुशत
शस्त्वदं॥ प्रायश्चित्तमशेषस्ययत्रनोक्तोभवेद्द्विधिः॥ होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवः स्वरितीहतु॥ निमित्तानंतरंसर्वप्रायश्चित्तंभवेदिह॥
प्रागेवोत्पद्यतेदोषआज्यसंस्कारतोयदि॥ प्रायश्चित्तंभवेदाज्यसंस्कारानंतरतदा॥ व्युत्क्रमोदेवतानांतुसंकल्पोदोभवेद्यदि॥ मंत्राणांब्यु-

अममसूक्ष्मादौनुभवेद्यादि॥ मध्यात्पूर्वार्द्धतश्चेतिव्युत्क्रमस्याभवेद्यादि॥ द्रव्याणांव्युत्क्रमस्याचेत्तथानिर्वपणादिषु॥ यद्वादेवाक्रचाब्रह्माजु
 हुयानुस्रुवाहुतिं॥ यन्मुख्यंस्वर्गहेद्रव्यंहोमकर्त्रेददातितत्॥ यजमानस्तजुहुयाद्ब्रह्माभावेस्क्रवाहुतिम्॥ कस्मेचिद्ब्राह्मणायास्मिन्यक्षेद्रव्यं
 ददातितत्॥ होतव्येकाहुतिश्चान्नव्यात्तुत्यारव्यैः समुच्चयात्॥ सर्वत्रैवप्रायश्चित्तरूपंजपहोमंवाब्रह्मैवकुर्यात्॥ जुहोतिजपतीतिप्रायश्चित्ते
 ब्रह्माणामितिसूत्रकुरुतेः॥ तदभावेतुयजमानः समानन्यायत्वात्॥ यत्रस्वकालेकर्मकरणनिमित्तप्रायश्चित्तमुक्तं तस्मिन्प्रायश्चित्ते कृतेतीतं
 कर्मकार्यंनवेतिमतर्भेदः॥ तदुक्तंकारिकायाम्॥ प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्मवै॥ कार्यमित्येक आचार्यानेत्यनेतुविपश्चितः॥ कर्मस
 माप्ति समये गलोपे ज्ञाने अज्ञाने वांगलोपे प्रायश्चित्तमाह॥ प्रमादा लुपतां कर्म प्रच्यवेता ध्वरेषु यत्॥ स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रु
 तिरिति॥ एवमन्यान्यपि प्रायश्चित्तानि ग्रंथान्तरे वगंतव्यानि॥ ॥ इति श्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनु नारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने इष्टि प्रा
 यश्चित्तानिर्नेमित्तिकप्रायश्चित्तानि च ॥ अथ सकलकर्मसाधारणपरिभाषा॥ आज्येकद्रव्यकेहोमे स्याच्चेदाज्यपरिग्रहः
 स्यात्परिस्तरणंतत्र कृता कृतमिति स्थितिः॥ नोच्चारयति यत्राज्यपदं कर्मसूत्रकृत॥ अनादिष्टाज्यहोमेषु तत्रानित्यापरिस्मृतिः॥ सर्वस्मिन्या
 कयज्ञे तु आज्यभागो कृता कृतौ॥ सर्वेषु पाकयज्ञेषु भवेद्ब्रह्मा कृता कृतः॥ धन्यंत रिरमखे ब्रह्मा नित्यः शूलवावे तथा॥ ऊर्चेहोमं क्वचिन्नाम्ना क्व
 चिन्मंत्रेण सूत्रकृत॥ नोभयं यत्र तत्रेष्टं हवनं नाम धेयतः॥ नैकेकांचनपक्षोर्यंचौलादावाश्चितो यदा॥ तदाग्निरिंद्रइत्याद्या होतव्या इति वृत्ति कृत्वा

अनेकेपाकयज्ञास्युरेकस्मिन्कालएवतु॥समानतंत्रकाःकार्यानि तंत्रादृत्तिरिष्यते॥पान्नासादनमिच्छंतिआज्याधिश्चयपादिच॥सुवादिमार्ज-
नंचेध्मरज्जुप्रहरणतथा॥पूर्णपात्रंभवेन्नित्यमाज्यस्योत्पन्नं तथा॥द्रव्यानादेशआज्यंस्यादनुक्तेसाधनेस्तुवः॥जपानुमंत्रणेमंत्रउपस्थाना-
भिमंत्रणे॥मंत्रोयःकर्मकरणेगृह्यकर्मण्युपांशुषट्॥इदंकार्यमनेनेतिनक्वचिद्दृश्यतेविधिः॥लिंगादेवदमर्थत्वेषानेमंत्रसंज्ञिताः॥मंत्रांतक-
र्मकर्तव्यंसर्वत्रकरणेत्वतः॥कर्मादृत्तौतुमंत्रस्याप्यादृत्तिर्गृह्यकर्मणि॥मंत्रोक्तदेवतानांतुतूष्णीमेवाथनिर्वपेत्॥चतुरश्वतुरोमुष्टीन्द्रोक्ष-
पांचतथाभवेत्॥सहैवश्चपयेत्तत्रनास्तिव्युद्धरणतदा॥आदिष्टमंत्रहोमेषुसर्वत्रैवप्रतीयतामिति॥कृताकृतं वैकल्पिकम्॥उचइति॥गृह्य-
सूत्रकारः॥क्वचिन्नाम्नाहोममाह॥यथासावित्र्येब्रह्मणइति॥क्वचिमंत्रेणाहयथा॥अग्नेनयस्रपथारायेअस्मानितिचतसृभिरिति॥यत्र-
तुननामतोनवामंत्रतोहोमउच्यतेक्वेवलंतद्धितादिनादेवताविधानं॥यथाप्राजापत्यस्थालीपाकस्यहुत्वाकाम्याश्वरवइत्यादौतत्रचतुर्थ्येतेन
देवतानाम्नाहोमइत्यर्थः॥अनेकइति॥यदाआग्रयणाश्वयुजीकर्मणीयदाश्वयुज्याक्रियतेतत्रतथैरेककालतांजपेति॥जपादिषुषट्सूय-
स्तृतीयोमंत्रउक्तस्तस्यलक्षणमेतत्॥लिंगादर्थप्रकाशनसामर्थ्यात्॥इदमर्थत्वंतत्तत्कार्यार्थत्वं॥नतुमंत्रसामान्यलक्षणमिदम व्यास्यतिव्या-
स्यादिदोषापत्तेः॥तस्माद्द्विशेषस्यैवमंत्रस्यलक्षणम्॥एवंचमंत्रशब्दोद्बोधार्थः॥सामान्यार्थोविशेषार्थश्चेतिभगवान् ॥यत्रोपदिश्यतेकर्मकर्तु-
रंगंनतूच्यते॥दक्षिणास्तत्रविज्ञेयःकर्मणांपारगःकरः॥यत्रदिद्विगमोनोक्तोजपहोमादिकर्मस्र॥तिस्त्रस्तत्रदिशःशस्त्राएंद्रीसौम्यापराजिता

अपराजिताऐशानी॥आसीनऊर्ध्वःप्रहोवानियमोयत्रनोच्यते॥तदासीनेनकर्तव्यंनप्रव्हेणनतिष्ठता॥यथा॥अनादेशेस्वयंकर्तासर्वेऋत्विक्सुरो
हिताः॥प्राक्कूलतासाधनानांप्राक्संस्थत्वंचकर्मणाम्॥तथा॥अविज्ञातस्वरामंत्राःप्रयोक्तव्याःप्रयोक्तव्याः॥एकश्रुत्यैवहोमेषुविज्ञाताश्चदिक
ल्यतः॥यस्मिन्मंत्रेणपठितःस्वाहाकारोभवेद्यदि॥स्वाहांतेनप्रयोक्तव्योहोमेषुप्रणवादिकः॥यत्रस्थाल्प्रत्युचंशब्दस्तत्रैवंहोमइष्यते॥ऋगंतेतत्र
होतव्यंस्वाहाकारंपठेत्ततः॥जानीयात्प्रत्युचंमंत्रंतदन्यानुपदेशतः॥ॐभूर्भुवःस्वश्चेतिस्त्रोव्याहृतयोजपो॥आभिश्चहोमेतिसृभिश्चतुर्थी
स्यात्समासतः॥अथप्रयोगमंत्राणांषड्विधंलक्षणंस्मृतम्॥जपानुमंत्रणाव्यायनाभिमंत्रास्तथैवच॥उपस्थाकर्मकरणंषड्पांशुप्रयोगतः॥
जपमुच्चारणंविद्याक्रत्वर्थमपितद्रवेत्॥अर्थतःकार्यलाभश्चेदर्थएवक्तौभवेत्॥मंत्रमुच्चारयन्नेवमंत्रार्थत्वेनसंस्मरेत्॥शोषिणंतन्मनाभू
त्वास्यादेतदनुमंत्रणम्॥एतदेवाभिमंत्रस्यलक्षणंचक्षणाधिकम्॥अग्निःसंस्पर्शनाधिक्यात्तदेवाव्यायनंस्मृतम्॥उपस्थानंतदेवस्थाल्प्रणति
स्थानसंयुतम्॥वात्स्यकर्मयदेतेषुकर्मकालेक्रियेतयत्॥कर्मणाःकरणंतस्यविहितार्थप्रकाशनम्॥मंत्रेणकृत्वामंत्रांतैक्रियतेकर्मयेषुनु॥त
था॥प्राजापत्यमुपांशुस्थानमध्यंसावित्रमेवच॥कृताकृतं ब्रह्मवरणं ब्रह्माचाज्यस्यसंस्तुतिः॥संमार्गःसुवदव्योश्चआज्यभागोपरिस्तुतिः
व्रीहीणामवधातश्चतंडुलेषुकृताकृतः॥द्रवीभूतघृतस्यापिविलापनविधिस्तथेति॥अत्रविहितकर्मपवित्रपाणिःकुर्वीत॥यदाहहारीतः॥
जपहोमहरात्येतेअसुरादिव्यरूपिणः॥पवित्रकृतहस्तस्यविद्रवंतिदिशोदश॥अग्निः॥उभाभ्यामपिपाणिभ्यांविप्रैर्दभंपवित्रके॥धारणी

ये प्रयत्नेन ब्रह्मग्रंथि समन्विते ॥ ब्रह्मग्रंथिलक्षणं गरुडपुराणे ॥ अस्य न्यो वेष्णा वो मार्गे ब्रह्मग्रंथि विनिर्मितः ॥ सकृत्प्रदक्षिणी कृत्य पवित्रमभिधी-
यते ॥ तद्ब्रह्मग्रंथिमस्त्रोक्तं पवित्रं वेद वेदिभिः ॥ पवित्रं कर्तुरभिमुखं प्रदेशो ब्रह्ममार्गः ॥ पवित्रं दर्भसंख्यानं तत्रैव ॥ समभिः कुशपिंजूलैः कुर्या-
द्ब्रह्मपवित्रं कम् ॥ पञ्चभिः क्षत्रियस्यैव चतुर्भिश्च तथा विशः ॥ द्वाभ्यां शूद्रस्य विहितमितराणां तथैव च ॥ मार्कण्डेयस्तु ॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्म-
णस्य पवित्रं कम् ॥ एकैकं न्यूनमुद्दिष्टवर्णवर्णैर्यथाक्रमम् ॥ सर्वेषां वा भवेद्द्वौ भ्यां पवित्रं ग्रंथितं न वा ॥ त्रिभिस्तृणां तिकं कार्यं पौष्टिकं पंचभिस्त-
था ॥ चतुर्भिर्भिरभिचाराख्यं कुर्वन्कुर्यात्पवित्रं कम् ॥ हेमपवित्रं विशिष्य प्रशस्तमुक्तं हेमाद्रौ ॥ अन्यानि च पवित्राणि कुशदूर्वात्मकानि च ॥ हेमा-
त्मकं पवित्रं तस्य त्वेकानाहंति वै कलामिति ॥ द्रव्यभेदेनाहुतिप्रमाणभेद उक्तः ॥ सिद्धांतशेखरे ॥ कर्षप्रमाणमाज्यस्यान्मधुक्षीरंच तत्समम् ॥ तं
दुल्लानां शक्तिमात्रं पायसं प्रसृतैः समं ॥ कर्षमात्राणि भक्ष्याणि लाजासुष्टिमितामताः ॥ अन्नं ग्रासं संग्राह्यं शाकं ग्रासाद्दूमात्रं कम् ॥ मूलानां
तु त्रिभागस्यात्वं दाना मष्टमोशकः ॥ इक्षुः पर्वप्रमाणस्यादंगुलद्वितयं लता ॥ प्रादेशमात्राः समिधो ब्रौह्मणामंजरीः समाः ॥ तिलसंक्रुक-
णादीनां मृगीमुद्राप्रमाणतः ॥ पत्रपुष्पफलादीनां स्वमानाहुतिरिष्यते ॥ ॥ चंद्रश्रीखंडकस्मृतीकुंकुमागरुकर्दमाः ॥ हरिमंथसमाग्रीमुद्राहोमेसर्वफल-
वर्दरीसमः ॥ आहुतीनामिदं मानं कथितं वेदवेदिभिरिति ॥ हरिमंथश्चणकः ॥ मृगीमुद्रालक्षणमुक्तं तत्रैव ॥ स्यान्निमुद्रा मृगीमुद्राहोमेसर्वफल-
प्रदेति ॥ अरण्यज न्यादेरग्नेरुत्तमादित्वमुक्तं तत्रैव ॥ उत्तमः श्रोत्रियागारा न्मध्यमः स्वगृहादिजः

एतमग्निं ताम्रसौवर्णं रजतादिपात्राभ्यां प्रणयेत् ॥ तथा चाग्निः ॥ पात्रांतरेणापि हि ते ताम्रपात्रादिके शक्नुमो ॥ अग्निप्रणयनं कुर्याच्छरावेतादृशोपि वा ॥ आ-
 पस्तंबः ॥ नाप्रोक्षितमिंधनमग्नौ वा दध्यात् ॥ बर्हि रथं कुशाभावे प्रतिनिधयः ॥ स्मृत्यर्थसारी ॥ बर्हिः काशमयं ग्राह्यं न लभ्यते कुशायदि ॥ शरी-
 शीरमुत्तमणाश्च बालमुंजार्जुने क्षवः ॥ स्रगंधितेर्जुनादारुदूर्वाक्षीरद्रुमा अपि ॥ यद्वा समवर्तृणोभ्योपि शस्तं बर्हि रथेप्सितम् ॥ शक्नुमूलकृष्णामू-
 लदुर्गंधितृणवर्जितम् ॥ शातातपः ॥ समितुष्य फलादीनि ब्राह्मणाः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रा नीतैः कर्मकृर्वन्त्रजस्यधः ॥ विष्णुः ॥ दर्शोश्चा-
 वणमासस्य समं चोत्पादिताः कुशाः ॥ अयातया मास्ते ज्ञेयानियोज्याः सर्वकर्मसु ॥ वर्षमिति शेषः ॥ कुशोत्पादनं च माह कश्यपः ॥ शक्नो दे-
 शो शक्नो चिभूर्त्वा स्थित्वा पूर्वोत्तरासुरवः ॥ अंकारेणैव मंत्रेण कुशा न्स्मृत्वा द्विजोत्तमः ॥ विरिंचिना सहोत्सन्नपरमेष्ठी निसर्गजः ॥ नुदसर्वाणि पापा-
 निदर्भं स्वस्तिकरो मम ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ततः पूर्वोत्तरासुरवः ॥ हुं फट्कारेण दर्भोत्तमः ॥ हारीतः ॥ अस्त्रिन्नाग्रान्यवित्रांश्च
 समूलान्कोमलान् शक्नुमान् ॥ पितृदेवद्विजार्थं हि समादद्यात्कुशान् द्विजः ॥ इधमवक्षानाह मरीचिः ॥ पालाशाः रविदरो श्वस्थः शमी वट उदुंबरः ॥ अपा-
 मार्गार्कदूर्वाश्च कुशाश्चैत्यपरे विदुः ॥ दशद्वादशावांगुल्यः समाः पंचदश स्मृताः ॥ नात्वं गुष्ठाः सत्त्वचश्च साद्राद्रिध्म इहोत्तमाः ॥ ब्रह्मपुराणेपि
 शमी पलाशान्यग्राधः प्लक्षवैकं कर्तोद्भवाः ॥ अश्वत्थोदुंबरो बिल्वश्चंदनः सरलस्तथा ॥ सालश्च देवदारुश्च रविदरश्चैव यज्ञियाः ॥ दक्षिणा-
 यां विशेष उक्तो महाभारते ॥ वेदोपनिषदे चैव सर्वकर्मसु दाक्षिणा ॥ सर्वत्र तु प्रचोदिरष्टाभूभिर्गोविथकांचनम् ॥ वैजवापः ॥ शिवने चोद्भ-

पुण्यस्मान्नस्मान्नसितुवल्लभम्॥ अमंगलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जितम्॥ अन्यच्च॥ यज्ञोपवीते द्विधार्थे श्रौते स्मार्ते च कर्मणि॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं च
स्नाभावेन दिष्यते॥ स दोषोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिरवे न च॥ विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतमिति॥ अत्र पूर्वार्थे न सदा शब्दवशात्पुरु-
षार्थता॥ उत्तरार्थे न विपर्ययनिन्दाद्वारेण स शिखसोपवीताभ्यां कर्तव्यं कर्मनिर्वाहार्थं लोपनिमित्तमेकमेव
लोपनिमित्तं पुरुषार्थलोपनिमित्तं चेति प्रायश्चित्तद्वयं भवति॥ दर्शपूर्णमासयोरिवानृतवदने कर्मणो बहिस्तपुरुषार्थलोपनिमित्तमेकमेव
तिविवेकः॥ संग्रहे॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य यो नु कल्पेन वर्तते॥ सनाप्नोति फलं तस्य परत्रेति श्रुतिस्मृतिः॥ बह्वल्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रचो-
दितम्॥ तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत्॥ अथ कर्मविशेषे गिननामानि॥ पावको लोकोत्थग्निः प्रथमः संप्रकीर्तितः॥ अग्निस्त-
मरुतो नाम गार्भाधाने विधीयते॥ ततः पुंसवने ज्ञेयः पावमानस्तथैव च॥ सीमंते मंगलो नाम ग्रबलो जातकर्मणि॥ नाग्निर्वै पाथिवोत्थग्निः प्रा-
शने तु शक्नोति स्मितः॥ सप्यो नाम सच्यो लेतुव्रतादेशे समुद्रवः॥ गोदाने सूर्यनामाग्निर्विवाहयोगजको मतः॥ आवसथ्यो द्विजो ज्ञेयो वैश्वदेवतु-
क्मकः॥ प्रायश्चित्ते विटश्चैव पाकयज्ञेषु पावकः॥ देवानां हव्यवाहश्च पितॄणां कव्यवाहनः॥ शान्तिके वरदः प्रोक्तः पौष्टिके बलवर्धनः॥ पूर्णा-
हुत्यामिडो नाम क्रोधाग्निश्चाभिचारके॥ वशयार्थे कामदो नाम वनदा हेतुदूषकः॥ कुक्षौ तु जाठरो ज्ञेयः क्रव्यादो मृतदाहके॥ वह्निनामाल-
क्षहोमे कोटिहोमे हुताशनः॥ दृषोत्सर्गे ध्वरो नाम शक्रचये ब्राह्मणस्मृतः॥ समुद्रे वडवोत्थग्निः क्षये संवर्तकस्तथा॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्यश्च ईश्व-

रोदक्षिणास्तथा॥ विष्णुराहवनीयः स्यादग्निहोत्रे त्रयोजनयः॥ ज्ञात्वेवमग्निनामानि गृह्यकर्मसमारभेत्॥ स्मृत्यर्थसारे॥ बहुशक्ते धने चान्नो
 स्रसमिद्धे विधूमके॥ सांगारे लेलिहाने च होतव्यं नान्यथा क्वचित्॥ सुकृत्सु वादिप्रकृति वृक्षाः स्मृत्यर्थसारे॥ जुहूपा लाश्रुपभृदाश्वत्थी वि
 कंकती ध्रुवा॥ यद्वा सर्वाः सुचः कार्या एतेषा मन्य वृक्षजाः॥ शमी मय्यः सुचः कार्याः सर्वा वा भूर्ज वृक्षजाः॥ तदलाभे यथा लाभ मन्ययद्वि य
 वृक्षजाः॥ स्वादिरक्त सुवः कार्यः शम्या प्राशि त्रमेक्षणो॥ स्वादिरो मुसलः कार्यः पालाशः स्यादुल्हरवलः॥ यद्वा भौ वारुणो कार्यो तदभावे न्य
 रवादिरेण सुवः कार्यः पालाशो न जुहू भवेत्॥ यवद्यावत्सप्तदशान्तत्तदेव हि गृह्यते॥ संग्रहे॥ प्रशस्तौ पूर्णपात्रार्थे दारुकां स्वमयो मखे॥
 शपणार्भावे तु पर्णोर्वापि प्यलोद्भवेः॥ पर्णमत्र मध्यमम्॥ मध्यमेन पर्णेन जुहोतीति श्रुतेः॥ चमसं वा प्रणीतायाः कांस्यपात्रमथापि वा॥ घ
 टना प्रकारः संग्रहे॥ आयामपंचधा कृत्वा द्विभागपात्र उच्यते॥ त्रिभागं दंडमित्याहुरेतदायामलक्षणम्॥ पात्राया माधर्तः पात्रविस्तार
 श्वतदर्थतः॥ ग्रीवा विस्तार स्तस्यार्धाद्विलस्यो द्वाय इव्यते॥ विस्ताराद्द्विगुणं पात्रं ग्रीवा विस्तारमर्थतः॥ अन्यानि तु लक्षणानि विस्तारभ
 येन नोक्तानि॥ तथा॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्येनेमि त्तिके च सः॥ काम्येषु पक्रमादूर्ध्वमन्ये प्रतिनिधिर्विदुः॥ न स्यात्प्रतिनिधिर्मत्र स्वाभिदे
 शाग्नि कर्मसु॥ संदेशकालयोर्नास्ति नारणोरग्निरेव सा॥ नाभावस्य प्रतिनिधिरभावांतरमिथ्यते॥ नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं वस्तु कुत्रचि

त॥ इत्यादि॥ तथा॥ स्वकालादुत्तरीगोणः कालः सर्वस्य कर्मणः॥ तथा॥ कुशदर्व्यादयो मंत्रा ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः॥ न ते निर्माल्यतां यांति विनि-
योज्याः पुनः पुनः॥ कुशाः षट्सुतु निर्माल्याः दर्व्याद्या अभिचारिके॥ मंत्रास्तत्र च शूद्रार्थे ब्राह्मणाः प्रेतभोजिनः॥ षट्सुतर्पणश्चाद्वासन-
भोजनमूत्रपुरीषकालधारणेषु॥ तत्राभिचारिके॥ कृतं विहितं कर्म विष्णवर्पणं कार्यम्॥ तथा च बृहन्नारदीये॥ विष्णवर्पितानि कर्माणि सफला
नि भवन्ति हि॥ अनर्पितानि कर्माणि भस्मनित्यस्तहव्यवत्॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चान्यन्मोक्षसाधनम्॥ विष्णोः समर्पितं सर्वं सात्विकं स
फलं भवेत्॥ भगवद्गीतायाम्॥ यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत्॥ यत्तपस्यसि को ते यत्तत्कुरुष्व मदर्पणमिति॥ विहितमिति शेषः
इत्यादि एव मन्या अपि परिभाषाज्ञेयाः॥ ॥ इति श्रीरामेश्वरभट्टसूरिसूनुनारायणभट्टकृतं प्रयोगरत्ने परिभाषाप्रकरणम्॥ ॥ ७८-
थ गर्भाधानाद्याः संस्कारा उच्यन्ते॥ ॥ तत्र प्रथमे रजोदर्शने मासादौ दुष्टे सति गर्भाधानस्य शान्तिकपूर्वकं कर्तव्यत्वाच्छान्तिकं वक्तुं दुष्टका-
लाद्युच्यन्ते॥ प्रथमे रजसि चैत्रज्येष्ठ आषाढभाद्रपदकार्तिकपौषा अश्लेषाः॥ आश्विनो मध्यमः॥ शेषाः शतभाः॥ क्वचिद्द्वे शारवफाल्गुनपूर्वा-
र्द्धयो रधमत्वमुक्तम्॥ तिथिषु प्रतिपच्चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीपौर्णमास्यमावास्या अश्लेषाः॥ शेषाः शतभाः॥ क्वचित्सप्तम्येकादश्या
वश्लेषे अष्टमीद्वादशे श्लेषे इत्युक्तम्॥ आसां शतभाश्च भत्वाभ्यां मध्यमत्वमिति सांप्रदायिकाः॥ वारेषु रविभौममंदवारा अश्लेषाः॥ अन्ये
शतभाः॥ केश्चित्सोमोव्यश्लभ उक्तः॥ नक्षत्रेषु भरण्याद्रापुष्याश्लेषापूर्वाज्येष्ठामूलपूर्वाषाढापूर्वाभाद्रपदारेवत्योः शतभाः॥ चित्राविशारवा

श्रवणाशिवनीमघास्वातयोमध्यमाः॥अन्यानिशक्तभानि॥केश्विस्तुक्तिकापुनर्वस्वनुराधारेवत्योव्यशक्तभाउक्ताः॥एवंचतासांमध्यमत्वम्॥ए-
वमन्यत्रापियोगेषु॥व्याघातस्याद्यानवनाड्योगंडातिगंडयोःषट्षट्शूलस्यपंचदशपरिघपूर्वार्धेवैद्यनियतीपातश्चेत्यशक्तभाः॥वज्रं
मध्यमंअन्यैशक्तभाः॥करणानिविष्टंविनासर्वोणिशक्तभानि॥अन्हिन्नेधाविभक्तेआद्योभागःशक्तभः॥द्वितीयोमध्यमः॥तृतीयोअशक्त-
भः॥एवंरात्रौ॥सूर्योदयास्तमयावय्यशक्तभौ॥रविसंक्रमणादयोनाडीचतुष्टयमूर्ध्वचात्यशक्तभम्॥संक्रांत्यादिदग्धदिनेष्वशक्तभम्॥र-
विचंद्रोपरागयोरव्यशक्तभम्॥संध्योपपूर्वशावाशौचेषुभर्तुरात्मनश्चतुर्थाष्टमद्वादशस्थेचंद्रेजीर्णरक्तनीलमलिनकृष्णवस्त्रेषुपरिहि-
तेषुनशक्तभम्॥संमार्जनीकाष्ठमृत्तृणाग्निशूर्पतुषशक्तकाक्षतलोहपाषाणशस्त्रादिधारिण्याएतेर्युक्तदेशेचाशक्तभम्॥देहलीद्वाररथ्यापि
तृमातृगृहेष्वशक्तभम्॥ऊर्ध्वस्थितायानिद्रितायाश्चाशक्तभम्॥पित्रादिसखिस्वभर्तृभिर्दृष्टमशक्तभम्॥शय्यादौशक्तभंडृत्यादिज्ञेयम्॥दुष्ट-
मासादौप्रथमरजोदर्शनेतांबूलभक्षणादिमंगलाचारंनकुर्यात्॥द्वितीयेतुशक्तभेतत्रकुर्यादितिकेचित्॥प्रथमेदुष्टे रजोदर्शनेद्वितीयंप्रती-
क्ष्यतस्मिन्नव्यशक्तभेविस्ररेणशांतिकुर्यादित्यपिकेचित्॥प्रथमएवयथाशाक्तिकांतिचरेदित्यपरे॥तत्रैकस्मिन्नव्यशक्तभेवक्ष्यमाणाशां-
तिःकार्या॥द्वित्राद्यशक्तभसन्निपातेतुतत्सूचिमेव ह् शक्तभनिरासार्थंवक्ष्यमाणानुतिसंख्यादिविष्टृत्याकार्या॥यथाशक्तीत्यादिज्ञेयम्॥
इतिशक्तभाशक्तभविचारः॥ ॥अथशांतिरुच्यते॥तत्र एवंविनायकंपूज्यगृहांश्चैवविधानतः॥कर्मणांपलमाप्नोतीति याज्ञवल्क्ये-

नकर्मफलसिद्धावविघ्नार्थत्वेनग्रहयज्ञस्यावश्यकत्वोक्तेरिहचशौनकेन॥ आर्तवानांतुनारीणांशांतिंवक्ष्यामिशौनकेनकइत्युपक्रम्यग्रहातिथ्यपुरः
सरमितिप्रकरणोक्तेरावश्यकत्वादकदेशकालकर्तृकाणांचविशेषवचनाभावेतंत्रेणकर्तव्यत्वाद्ग्रहमखपूर्वकस्तंत्रेणशांतिकप्रयोगउच्यते॥
रजोदर्शनानंतरंपंचमादिदिनेचंद्रतारानुकूल्येश्चिदेशेस्तस्नानयापत्त्यायुतःपतिःप्राङ्मुखवउपविश्यप्राणानामयम्यदेशकालोस्मृत्वाममप
ल्याःप्रथमरजोदर्शनेऽसुकदुष्टमासादिस्मृचितसकलारिष्टनिरसनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थसग्रहमखांशौनकोक्तांशांतिकरिष्यइतिसं
कल्यगणेशपूजनपुण्याहवाचनगौर्यादिषोडशमातृकापूजनब्राह्म्यादिसप्तमातृकापूजननांदीश्राद्धानिष्कृत्वाशांतंदांतंकुटुंबिनमंत्रतंत्र-
ज्ञमाचार्येब्रह्माणंचजपहोमार्थमष्टौषट्चतुरोवाक्त्वजोपिष्टत्वागंधादिनापूजयेत्॥ ततआचार्योगृहेशानदेशेश्चोमहीद्यौरिरितिभूमि-
स्तृष्ट्वा तदक्षिणोत्तरयोश्चतथैवभूमिस्तृष्ट्वाओषधयःसंवदंतइतिद्रोणप्रमाणव्रीहिभिर्मध्येतदक्षिणोत्तरतश्चस्तृष्ट्वाष्टदेशेमंत्रावृत्याराशि
त्रयंकृत्वातेनैवक्रमेणाराशित्रयेनवमकालकमभग्नंकुंभत्रयमाकलशोषितिमंत्रावृत्यास्थापयेत्॥ एवंसर्वत्रमंत्रावृत्तिः॥ ततःप्रसुवआ-
पइतिनवचस्यसूक्तस्यसिंधुक्षित्त्रैय्यमेधोनद्योजगतीकलशेषूदकपूर्णोविनियोगः॥ॐप्रसुवआपइत्यादिक्कृ९॥ याःप्रवतइतिवामि-
धोनद्यःशक्करी॥विनियोगःप्राग्वत्॥ एवमग्रेपितत्रतत्रविनियोगोज्ञेयः॥ गंधद्वारामितित्रिषापिगंधप्रक्षिप्य॥ याओषधीरिति सर्वोषधीः
ओषधयःसमितियवान्क्षिपेत्॥ ततोमध्यकुंभो॥ यवव्रीहिति लमाषप्रियंगुश्यामाकमुद्गांस्मिस्वागायत्र्योदुंबरकुशादूर्वारक्तोरपलचंप

कबिल्वविष्णुक्रान्तातुलसीबर्हिषशंखपुष्पीशतावरीअश्वगंधानिगुंडीरक्तपीतसर्पपअपामार्गपलाशपनसजीरकप्रियंगुगोधूमव्रीहिअ
 श्वत्थदधिदुग्धदूतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुरंतकगुंजावचाभद्रमुस्तकारव्यानिद्वात्रिशदोषधानिसर्वाणियथासंभववाक्षिपेत्
 ततस्त्रिषुकलशेषुकांडात्कांडादितिदूर्वाः॥अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान्॥अश्वत्थोदुंबरप्लक्षश्चूतन्यग्रोधपल्लवाः॥गजाश्वस्थानरथ्या
 वल्मीकसंगमद्दगोष्ठस्थामृदः स्योनाष्टाथिवीतिक्षिप्त्वा॥याः फलिनीरितिपूगीफलानि॥सहिरत्नानीतिकनककुलिशनीलपद्मरागमौ
 क्तिकानिपंचरत्नानि॥हिरण्यरूपइतिहिरण्यंचक्षिपेत्॥युवासुवासाइतिसूत्रेणवाससाचकलशकंठान्वेष्टयित्वागंधाक्षतपुष्पमालाभिः
 कलशान्भूषयेत्॥ततःकलशत्रयोपरितेनैवक्रमेणसौवर्णराजतंकांस्यमयंताम्रमयंवेणवंमृन्मयंवायवादिपूरितंपात्रत्रयंपूर्णाद्वर्षा
 तिनिधायतदुपरिश्वेतंवस्त्रत्रयंन्यस्यतत्रचंदनादिनाष्टदलानिकुर्यात्॥तत्रमध्यमे॥गायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्वरीगायत्री॥भुवनेश्व
 र्यावाहनादौविनियोगः॥ॐतत्सवितुः०भुवनेश्वरीमावाहयामीतियथाशक्तिसुवर्णनिर्मिताभुवनेश्वरीप्रतिमामग्न्युत्तारणपूर्वकंस्था
 पयेत्॥तदक्षिणकुंभोपरिवस्त्रे॥इंद्राणीष्टपाकपिरिंद्राणीपंडिः॥इंद्राण्यावाहनादौविनियोगः॥ॐइंद्राणीमासुनारिषुसुभ०इंद्राणी
 मावाहयामीतितथैवसौवर्णीमिंद्राणीप्रतिमांसंस्थाव्योत्तरकलशोपरिइंद्रत्वाविश्वामित्रइंद्रोगायत्री॥इंद्रावाहनेवि०॥ॐइंद्रत्वाष्टषभ
 वयं०इंद्रमावाहयामीतिसौवर्णीमिंद्रप्रतिमांस्थापयेत्॥ततउत्तमंत्रैरुक्तक्रमेणादेवतात्रयस्यकांडानुसमयेनषोडशोपचारैः पूजांकुर्या

[illegible]

स्यान्निस्ततएकस्यवैय्याघ्रस्ततएकस्यभंगवांस्ततएकस्यवैराजस्ततएकस्यपुलहस्ततएकस्यनारदस्ततएकदशानुवाकेआधानांचतुर्णांदूर्वा
 मास्ततआसमासिदेवलइत्युषयः॥प्रथमानुवाकेआधस्यरुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततएकस्यस्कंददात्मारुद्रस्ततोद्वयोरुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततोद्व
 योरादित्यात्मारुद्रस्ततएकस्यशंभुस्ततस्मिन्सृणांभगवांस्ततोद्वितीयतृतीयानुवाकयोरुद्रस्ततश्चतुर्थपंचमषष्ठानुवाकानांशंभुःसप्त
 मानुवाकस्यरुद्रोष्टमानुवाकस्यनमोवःकिरिकेभ्यइत्यंतस्यचनवमस्यभगवानवशिष्टस्यरुद्रोदशमानुवाकेचतुर्णारुद्रस्ततएकस्यनं-
 दीश्वरात्मारुद्रस्ततएकस्यभगवांस्ततएकस्यशंभुस्ततएकस्यरुद्रस्ततएकस्यभगवांस्ततोद्वयोःशंभुस्ततोवशिष्टानारुद्रइतिदेवताः
 प्रथमानुवाकेआद्येनुष्टुभौततएकास्वराळनुष्टुप्रततएकानिचृदनुष्टुसतएकानुष्टुप्रततएकाप्रस्तारपंडिःपंचपदाप
 ङ्किःस्ततएकाषट्पदाजगतीस्ततःसप्तानुष्टुभस्ततोष्टानुवाकायजूषिततएकाप्रस्तारपंडिःपंचपदापंडिःवर्ततएकानुष्टुप्रततश्चतस्रो
 जगत्यस्ततस्तिस्त्रिष्टुभस्ततएकापंचपदात्रिष्टुप्रमहाष्टहतीवाततोद्वादशानुष्टुभस्तमस्त्रीणियजूषिततस्तिस्त्रोनुष्टुभस्ततए-
 कायजुरितिच्छंदांसि॥अथचमकानामग्निःकांडकृषिःआद्याआगनावैष्णवीगायत्रीशिष्टानांवाजादयोन्नादिविशेषादेवताःयजुःज-
 पेर्विनियोगः॥एवंरुद्रंजस्वा॥शंन्मइंद्राग्नीतिसूक्तंजपेत्॥शंनइतिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप्॥जपेर्विनियोगः॥त
 तःकुंभपश्चिमदेशेस्थांडिलेग्निंप्रणीयतदीशान्यावेद्यादौनवग्रहादींस्तत्तन्मंत्रैरावाह्यषोडशोपचारैःसंपूज्यतदीशान्यां प्राग्वत्कुंभं स-

स्थाप्य तत्र वरुणमावात्थाग्नि समीपमेत्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ यथा हे समभिधावादाय देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ स्मिन्नन्वाहिते गनावित्या
दि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा न वग्रहात्त्येकममुकसंख्याभिः समित्तिलाज्याहुतिभिर्भुवनेश्वरी प्रत्येकममुकसंख्याभिर्दूर्वा तिलमिश्रगोधू
मपायसाज्याहुतिभिर्द्राणीमिंद्रं च प्रत्येकममुकसंख्याभिर्दूर्वा तिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहुतिभिरित्युक्त्वा शेषेण सिष्टकृतमित्यादिय
क्ष्य इत्सुक्त्वा जुहुयात् ॥ अन्येतु ॥ गायत्र्येव तु होतव्यं हविरत्र च तुष्टयम् ॥ ततः सिष्टकृतं हुत्वेति शो न केनेंद्राणींद्रयोर्होमानाभिधानात्तयोर्हो
मोनास्तीत्याहुः ॥ तन्मते न्वाधानादौ तत्कीर्तनाभावः ॥ आहुति संख्या वक्ष्यते ॥ ततः परिस्तरणादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा भुवनेश्वरींद्रा
णींद्रेभ्यो मुखेत्वेति मनसा ध्यायन् तूष्णीं चतुरश्वतुरोमुष्टीं निरूढ्याहुतिबहुत्वाच्च निरूढ्यगोदुग्धे पायसं श्रपयित्वा ज्यसं स्काराद्याज्यभा
गांतं कुर्यात् ॥ ततो यजमानो दक्षिणत उपविश्य होमार्थं च जपार्थं च वरयेदृत्विजो बहून् ॥ आचार्यो द्विजेः सहैति चोक्तेराचार्य त्विजां होमावग
मानेषां च स्वल्पत्वेन त्यागायोगांतेऽश्वक्रियमाणो होमे यजमानेन प्रत्याहुति त्यागस्याशक्यत्वात्तदानीमेवांगप्रधानं देवता इदृश्य एताभ्य
इदं नममेतित्यजेत् ॥ ततः आचार्यः स ऋत्विक् न वग्रहेभ्योष्टशताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्याका यताक्ता अर्कादिसमिधस्ति लाज्याहुती
श्वदुत्वाधिदेवता प्रत्यधिदेवता विनायकादिपंचलोकपालेभ्यस्तनूनसंख्या जुहुयात् ॥ एभ्यस्तपालाशयः समिधः ॥ ग्रहाणां यदाष्टौ तदा
न्येभ्यश्च तस्मिन् इति सं प्रदायः ॥ ततो भुवनेश्वर्ये गायत्र्या दधिमधु घृताक्ताभिस्सिस्तुभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिरित्येवमष्टसहस्रमष्टशतं वा दूर्वाहु-

तीर्थात्कतिलमिश्रगोथूमाहुतीः पायसाहुतीघृताहुतीश्वजुहुयात्॥ एवमिन्द्राणीन्द्रियोः प्रागुक्तमंत्राभ्यांक्रमेणहविश्वतुष्टयंप्रत्येकमष्ट
 शतसंख्ययाभुवनेश्वर्याअष्टसहस्रपक्षेजुहुयात्॥ तस्याष्टशतपक्षेतुतयोरष्टाविंशतिरितिसंप्रदायः॥ पक्षेतुतयोर्नहोमः॥ ततःस्वि
 ष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमांतं कृत्वा इंद्रादिदिक्पालेभ्योनवग्रहेभ्योभुवनेश्वरींद्राणींद्रेभ्यः क्षेत्रपालायचसदीपान्माषभक्तबलींस्तत्त
 न्मंत्रैर्दत्त्वा पूर्णाहुतिंसमुद्रादूर्भिरितितृचेनजुहुयात्॥ अस्यगोतमोवामदेवोनिस्त्रिष्टुप्॥ अंत्येकाजगती॥ पूर्णाहुतिहोमेविनियोगः॥
 ॐ समुद्रादूर्भिः॥ ततः प्रणीताविमोक्तं कृत्वाभुवनेश्वर्यादिकलशोदकं ग्रहकलशोदकं च पात्रांतरगृहीत्वातेनतत्स्थपंचपल्लवैः सकुशदू
 र्धेतनववस्त्रं यजमानंधतनववस्त्रकंचुकींचतद्वामस्थां क्रतुमतीं सक्तुगुदङ्कुरवआचार्योभिषिंचेदेभिर्मंत्रैः॥ तेचमंत्राः॥ आ
 पोहिष्ठेतिनववर्चस्यांबरीषः सिंधुद्वीपआपोगायत्रीपंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठा॥ अंत्येदेअनुष्टुभौ॥ अभिषेकेविनियोगः॥ यए-
 कइहृदयतइतिगीतमोराहूगणाइंद्रउष्णिक्॥ अभिषे०॥ त्रिभिष्ट्वंदेवेतिसप्तर्चस्यसूक्तस्यवासिष्ठआधानांत्रयाणामग्निस्ततश्चतुर्णांविश्वेदेवाथाद्या
 गायत्रीद्वितीयानुष्टुप्ततस्तिस्त्रोगायत्र्योत्येदेअनुष्टुभौ॥ अभिषेवि०॥ उभयंशृणवच्चनइतिभार्गवइंद्रोष्टहस्पती॥ अभिषेके०॥ स्वस्तिदाविशो
 भरद्वाजइंद्रोनुष्टुप्॥ अभिषे०॥ त्र्यंबकमितिवसिष्ठोरुदोनुष्टुप्॥ अभिषे०॥ जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप्॥ अभिषेकेविनियोगः॥ समुद्रज्येष्ठा
 इतिचतस्रूणांवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप्॥ अभिषे०॥ त्रायंतामितिचतस्रूणांससक्तुषयआपोनुष्टुप्॥ अभिषेके०॥ इमाआपइतिचतस्रूणांस

सक्रषय आपो नुष्टुप ॥ अभिषेके ॥ देवस्य त्वेत्यापस्तंबशारवागते स्त्रिभिर्मंत्रैः ॥ तमीशानं गौतमो वामदेव ईशानो जगती ॥ अभि० ॥ त्व
मग्ने रुद्र इत्यापस्तंबशारवागते नैकेन ॥ तमुष्टुहिमो मोत्री रुद्रस्त्रिष्टुप ॥ अभिषेके ॥ भुवनस्य पितरं ऋजिश्वा रुद्रस्त्रिष्टुप ॥ अभिषेके ॥ या
ने रुद्रेति कश्यपो रुद्रस्वराळ नुष्टुप ॥ अभिषेके ॥ यज्जाग्रत इति षण्णां शिवसं कल्पमंत्राणां प्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप ॥ अभिषेके ॥ इंद्रत्वा ह
षभं वयमिति पंचानां विश्वामित्र इंद्रो गायत्री ॥ अभिषेके ॥ ततः सरास्त्वामभिषिंचं त्विति पोरणे मंत्रैरभिषिंचेत् ॥ ततः कलशो द-
केनान्येन चोदकेन सस्मात्तोदं पतीश कृवा ससौ गंधमाल्यादि दृत्वोपविशेतां तत्र पत्नी दक्षिणतः ॥ ततो यजमानो ग्निं संपूज्य विभूतिं
धृत्वा चार्यादीन् गंधपुष्पवस्त्रालंकारादिभिर्यथाशक्ति पूजयित्वा चार्याय धेनुं दक्षिणां दद्यात् ॥ दक्षिणा त्वेन चास्या न दक्षिणां तं अन-
वस्था प्रसंगात् ॥ ततो ब्रह्मणो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा रुद्रजापिने स दक्षिणमनङ्गा हं दक्षिणां दद्यात् ॥ अत्र धेनुन्यायेन दक्षिणा त्वे प्रा-
प्ते स दक्षिणमनङ्गा हं प्रदद्याद् रुद्रजापिने इति प्रतिप्रसवकरणात् स दक्षिणत्वं ॥ ततो न्येभ्य ऋत्विगभ्यो न्येभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यः भूयसीं दक्षिणां
दद्यात् ॥ ततो ग्रहपीठं देवतानां भुवनैश्चर्यादीनां चोत्तरपूजां पंचोपचारैः कृत्वा क्षमाप्ययां तु देवगणा इति विस्मृत्य आचार्यहस्ते प्रति-
पाद्याग्निं संपूज्य गच्छ गच्छ सुरश्चेति विसर्जयेत् ॥ ततो ब्राह्मणामहाशांतिं पठेयुः ॥ प्रायथा ॥ आनो भद्रा इति दशानां गौतमो राहू-
गणो विश्वे देवाः ॥ आद्याः पंच जगत्यः षष्ठी विराट् सप्तमी जगती ततस्त्रिस्त्रिष्टुभः ॥ ॐ आनो भद्राः ॥ स्वस्ति नो मिमीतामिति-

पंचानां स्वत्यात्रेयो विश्वे देवाः ॥ आद्यास्मिस्त्रिष्टुभः ॥ ततो नुष्टुभौ ॥ ॐ स्वस्ति नो मिमीतां ॥ शन्न इन्द्राग्नीति पंचदशानां वसिष्ठो विश्वे देवास्त्रि-
 ष्टुषा ॥ त्यमृषिति तिसृणां तार्क्ष्यो रिष्टनेमिस्तार्क्ष्यस्त्रिष्टुषा ॥ तच्छ्रयोः शंसुर्विश्वे देवाः शक्करी ॥ सर्वेषां शांतिपाठे विनि ॥ ततो यजमानो न वग्रह प्रीत्य
 र्थं त्रीन् भुवनेश्वरीन्द्राणीन्द्र प्रीतये च प्रत्येकं त्रींस्त्रीन् ब्राह्मणान् भोजयित्वा संकल्य वा विप्राशिषोगृहीत्वा सत्तद्व्युतो भुंजीत ॥ एवं कृते सर्वा रि-
 ष्ट शांतिर्भवति ॥ ततः श्रुभकाले गर्भाधानं कुर्यात् ॥ इति दुष्टरजो दर्शने शांतिः ॥ अथ चंद्रसूर्योपरागकाले प्रथम रजो दर्शने शांति
 विशेष उच्यते ॥ सचोपरागस्य पोषमावास्याभ्यामविनाभावात्तदतिरिक्तवारादौ दुष्टप्रागुक्तशांत्या समुच्चर्यायेते निमित्तमेदात् ॥ अ-
 दृष्टार्थत्वाच्च ॥ प्रत्यक्षविध्यभावे तत्कार्यकारित्वानवगमेनामनहोमेर्नारिष्टहोमानामिवानया तनिष्ठत्ययोगात् ॥ ग्रहणमात्रे त्वियमेव ॥
 अत्र पुनश्च वणाभावान्नवग्रहमरवः कृताकृत इति विवेकः ॥ अत्र केवलायाः प्रयोगः ॥ पूर्वोक्तकाले सस्त्रीकः शक्तिः प्राङ्मुख उपवि-
 श्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम पत्न्याश्चंद्रोपरागे प्रथम रजो दर्शनं सूचितारिष्ट निरसनद्वारा परमेश्वर प्रीत्यर्थं शांतिं कुरिष्य इति सं-
 कल्य प्रागवद्विष्मृज्जां कुर्यात् ॥ नवग्रहपक्षे स नवग्रहमिति ॥ सूर्योपरागे तु सूर्योपरागे प्रथमे त्यादिवदेत् ॥ तत आचार्यः शक्तचिदेशे गो-
 मयेनोपलिय्यतत्र पंचवर्णरजोभिरष्टदलं पद्मं कृत्वा तदुपरि नवं श्वेतवस्त्रं मुदग्दशं स्थाप्य यथा शक्तिरजतनिर्मिता चंद्रप्रतिमामाव्या-
 यस्व गौतमः सोमो गायत्री ॥ चंद्रावाहने विनियोगः ॥ आध्यायस्व स ॥ चंद्रमावाहयामीति स्थापयेत् ॥ सूर्यग्रहे तु यथा शक्तिस्तवर्णानि

र्मितप्रतिमामाकृष्णो न हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् ॥ सूर्यावाहने विनियोगः ॥ ॐ आकृष्णो न रजसेति सूर्यमावाहयामीति स्थापयेत् ॥ ततो यथा
शक्तिमीसनिर्मितं राहुप्रतिमां स्वर्भानोरन्त्री राहुरनुष्टुप् ॥ स्वर्भानोरधयत् ॥ राहुमावाहयामीति तदुत्तरतः स्थापयेत् ॥ ततो यस्मिन्नक्षत्रे ग्रह-
पांतन्नक्षत्रदेवताप्रतिमां यथाशक्तिस्रवर्णनिर्मितां तत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्वा ॥ ॐ अश्विनावावाहयामीति नम इति प्रणवादिनमोर्नैः स्थापयेत् ॥
मंत्रास्त्वापस्तंबानामष्टौ वाक्यानीति प्रसिद्धाः ॥ नामानितु ॥ अश्विनो यमः अग्निः प्रजापतिः सोमः रुद्रः आदितिः बृहस्पतिः सर्पाः पितरः स-
गः अर्यमा सविता त्वष्टा वायुः इंद्रः निर्ऋतिः आपः विश्वे देवाः विष्णुः वसवः वरुणाः अर्जेकपात् अहिर्बुध्न्यः पूर्वेति ॥ एवं देवता
त्रयमावाह्येभिरवमन्त्रैः कांडानुसमये न षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र चंद्रग्रहे च द्रायश्वेता निवस्त्रगंधाक्षतमात्यानि देयानि ॥ सूर्यग्रहे तु
सूर्याय रक्तवस्त्ररक्तचंदनरक्ताक्षतकरवीरपुष्पाणि देयानि ॥ राहवे कृष्णानि ॥ नक्षत्रदेवताभ्यः श्वेतानि ॥ ततः पश्चिमतो ग्निं प्रतिष्ठाप्य पक्षेन
वग्रहानव्यावाहनपूर्वसंपूज्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ यथा ॥ देसमिधौ गृहीत्वा च क्षणी आज्येनेत्यंतमुत्कापक्षे पूर्ववन्नवग्रहानुद्दिश्याष्टशताष्टा
विंशत्यन्यतमसंख्यासुद्दिश्य चंद्रममुकसंख्याभिः पालाशममिदाज्यचरुतिलाहुतिभिः राहुं अमुकसंख्याभिर्दूर्वाज्यचरुतिलाहुतिभिर्न
क्षत्रदेवताममुकसंख्यापालाशममिदाज्यचरुतिलाहुतिभिर्यक्ष्यशेषेणेत्युक्ता जुहुयात् ॥ सूर्यग्रहे चंद्रस्थाने सूर्यममुकसंख्या कंसमिदा
ज्यचरुतिलाहुतिभिरिति वदेत् ॥ एवमन्वाधाय प्रणीता प्रणयनांतं कृत्वा त्रिभ्यो मुखे त्वेति चतुरश्वतुरो मुखी निरूप्य चक्रं श्रपयित्वा

ज्यभागांतं कुर्यात् । ततो यजमानो दक्षिणतो देवता उद्दिश्य त्यजेत् । ततो न्वाधानक्रमेण जुहुयुः ॥ तत्र तिसृणां दूर्वाणामेकैका हुतिः ॥ समिधश्च
 त्रिमध्वक्ताः कार्यः ॥ ततः स्विष्टकृदादिपूर्णहुत्यंतं प्राग्वत् । तत आचार्य एकस्मिन् कलशे जलपूर्णं पंचगव्यानि पंचरत्नानि वदाश्च तथो दुंबरा
 म्बिल्वानां त्वचः पंचपल्लवान्सर्वोषधिकं दूर्वाः कुशांश्च निक्षिप्य सकृत् विदं पती पूर्ववदभिषिंचेदेभिर्मंत्रैः ॥ आपो हि क्षेति तृचस्यां बरीषः
 सिंधुद्वीप आपो गायत्री ॥ अभिषेके वि० ॥ इमं मे गंगे सिंधुक्षित्त्रैयमेधा आपो जगती ॥ अभिषे० ॥ तत्वायामिश्रतः शोपो चरुणा स्निह्युत् ॥ अ-
 भिषे० ॥ अन्येऽपि समुद्रज्येष्ठा इत्यादयः ॥ ॥ सुरास्त्वेति पौराणांश्च ॥ ततः स्नानं दक्षिणादानं प्रतिपादनादि पूर्ववत् ॥ यदा तु पूर्वशांतिं स-
 मुच्चयः तदा काले कथात्कर्त्रे कथाच्चाग्नेयादिवत्तत्र प्रयोगः ॥ तत्र यजमानो देशकालोऽस्मत्त्वाममास्याः पत्न्याः प्रथम रजोदर्शनं मुकुटं ह्यमास-
 तिथ्यादि अमुकग्रहणमूर्चिनेत्यादि संकल्प्य त्विक्मूजांतं विदध्यात् ॥ तच्च आचार्यो भुवनेश्वर्यादि पूजांतः प्राक्यश्चाद्वा तत उदीच्यां चंद्रा-
 दीन्संपूज्य यथोपक्रमं निर्वाप होमाभिषेकान् कुर्वोदिति विशेषः ॥ अन्यत्सर्वं समानं ॥ इति ग्रहण रजोदर्शन शांतिः ॥ इति श्रीविद्वन्मु-
 कुटमाणिक्यश्रीमद्रामेश्वरभट्टस्तनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्नेऽस्मज्ज्येष्ठसुतरामकृष्णोन्नीता दुष्टरजोदर्शन शांतिः समाप्ता ॥ ॥
 अथ गर्भालंबनारव्यंगर्भाधानंम् ॥ रजोदर्शनात्खोडशाहोरात्राणि क्रतुस्तन्मध्ये आद्यं रात्रिचतुर्क्षं पर्वादि निषिद्धदिनानि च वर्जयित्वा म-
 घामूलादिव्यतिरिक्ते देवज्ञोक्ते शतभकाले दंपत्योश्चंद्रेऽनुकूले गर्भाधानं कार्यम् ॥ तत्रापि युग्मास्तरात्रिषु पुत्राः अयुग्मास्तु कन्या जायते इत्या-

दिज्ञेयम्॥ अत्रायंक्रमः॥ कर्ता प्रातरभ्यंगस्नानं कृत्वा पत्नीमपि नवोदकुंभसलिलैः सममृत्तिकापंचषट्पंचत्वक्साहितैः स्नापयित्वा त-
या सह मंगलवस्त्राभरणादि दृत्वा च म्यस्वस्तिवाचनाभ्युदयिके कृत्योपासनाग्निं मारुतसंज्ञं प्रतिष्ठाप्य प्रज्वाल्य देशकालौ स्मृत्वा॥ अ-
स्याः मम भार्यायाः प्रतिगर्भसंस्कारातिशयद्वारा स्याज्जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवेनो निबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
गर्भाधानारव्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य समिदूयमादाय गर्भाधानं कर्तुं प्राजापत्यहोमं करिष्ये तत्र देवतापरिग्रहार्थमित्यादि चक्षुषी आ-
ज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रजापतिं चरुणा विष्णुं षड्वारमाज्येन प्रजापतिं चाज्येन शेषेणास्विष्टकृतमित्यादि सद्यो यक्ष्य इत्यंतमुक्त्वा समिदूयमग्नावा-
धाय परिसमूहनादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा प्रजापतये स्वाजुष्टं निर्वपामीत्यादि आज्यभागांतं कृत्वा वदानधर्मपावदाय ॐ प्रजापत-
ये स्वाहेति चरुणैकाहुतिं हुत्वा॥ विष्णुर्योनिमिति तिसृणां त्वष्टा विष्णुरनुष्टुप्॥ गर्भाधानप्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ विष्णुर्योनिं कल्पय-
तु त्वष्टारूपाणि पिंशतु॥ आसिंचतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते स्वाहा॥ विष्णाव इदम्॥ ॐ गर्भं धेहि सिनीवाल्लिगर्भं धेहि सरस्व-
ति॥ गर्भं ते अश्विनो देवा वाधतां पुष्करस्त्रजा स्वाहा॥ विष्णाव इदम्॥ ॐ हिरण्ययी अरणीयं निर्मथतो अश्विना॥ तं ते गर्भं हवामहे द-
शमेमासि सूतवे स्वाहा॥ विष्णाव इ० ॐ नेजमेषेति तिसृणां त्वष्टा विष्णुरनुष्टुप्॥ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ नेजमेषपरापतसु-
पुत्रः पुनरापता॥ अस्यैमे पुत्रकामाये गार्भमाधेहि यः पुमान् स्वाहा॥ विष्णाव इदम्॥ ॐ यथेयं दृथिवीमत्युत्ताना गर्भमादधे॥ एव

तंगर्भमाधोहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा॥ विष्णावइदं०॥ ॐ विष्णोः श्रेष्ठेनरूपेणास्थानार्यगवीन्याम्॥ पुमांसंपुत्रानाधोहिदशमेमासिसूतवेस्वाहा॥
विष्णावइ०॥ प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ प्रधानाज्यहोमे०॥ ॐ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव॥ यत्कामास्तेजुहम-
स्तन्नोअस्तवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा॥ प्रजापतयइदं॥ एवंससाज्याहुतीर्हुत्वा॥ अपनः शोशकचदधमित्यष्टर्वस्यसूक्तस्यकुत्सोग्निर्गोयत्री॥
पत्न्यामूर्धाभिमर्शनेविनियोगः॥ ॐ अपनः शोशकचदधमर्गेशकधारयिम्॥ अपनः शोशकचदधम्॥ सुक्षेत्रियासुगातुयावसूयाचयजामहे॥
अपनः शोशुचदधो॥ प्रयद्रदिष्टएषां प्रास्माकासश्चसूरयः॥ अपनः०॥ प्रयत्नेअग्नेसूरयोजायेमहिप्रतेवयम्॥ अपनः०॥ प्रयदग्नेः सहस्वतो
विश्वतोयंतिभानवः॥ अपनः०॥ त्वंहिविश्वतोसुरवविश्वतः परिभूरसि॥ अपनः०॥ द्विषो नो विश्वतोसुरवातिनावेवपारया॥ अपनः०॥ समः सिं-
धुमिवनावयातिपर्षास्वस्तये॥ अपनः०॥ ॐ याः फलिनीरित्यस्याथर्वणोभिषगोषधयोस्तुष्टुप्॥ जपेविनि०॥ याः फलिनीर्याः अफलाअपु-
ष्पायाश्चपुष्पिणीः॥ बृहस्पतिप्रसूतास्तानोसुंचंत्वं हसः॥ एतांजपित्वा॥ वधेनदस्युमितिषण्णावस्तुतोग्निस्त्रिष्टुप्॥ अग्न्युपस्थानेवि-
नियोगः॥ ॐ वधेनदस्युप्रहिजातयस्ववयः कृण्वानस्तन्वे३स्वार्यो॥ पिपर्षियत्सहसस्पुत्रदेवान्सोअग्नेपाहि नृतमवाज्जेअस्मान्॥ वयंतेअग्न-
उक्थैर्विधेमवयंहव्यैः पावकभद्रशोचे॥ अस्मेरयिंविश्ववारंसमिन्यास्मेविश्वानिद्रविणानिधोहि॥ अस्माकमग्नेअध्वरंजुषस्वसहसःसू-
नोत्रिषधस्थहव्यम्॥ वयंदेवेषुसुकृतस्यामशर्मणानस्त्रिवरूथेनपाहि॥ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः सिंधुंननावादुरितानिपर्षि॥ अग्न-

अत्रिवन्मसागृणानोऽस्माकंबोध्यवितातनूनाम्॥ यस्त्वाहदाकीरिणावन्यमानोमर्त्यमर्त्योऽहवीभिः॥ जातवेदोयशोऽस्मासुर्धोहिप्रजाभिरग्नेअमृ
 तत्वमश्याम्॥ यस्मैत्वंसकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवः स्योनम्॥ अश्विनंसपुत्रिणांवीरवंतंगोमंतरयिनशतेस्वस्ति॥ अग्निस्तविश्ववस्तममिति
 ह्योर्वसूर्यवोग्निरनुष्टुप्॥ अग्न्युपस्थानेविनियोगः॥ ॐ अग्निस्तविश्ववस्तमंतुविब्रह्माणमुत्तमम्॥ अतूतंश्रावयत्यतिपुत्रंददातिदाशुवे॥ अग्नि
 र्ददातिमत्यतिंसासाहयोर्युधानृभिः॥ अग्निरत्यरघुष्यदंजेतारमपराजितंदत्यष्टाभिरग्निमुपस्थायस्विष्टकृतादिहोमशेषंसमाप्य॥ सूर्योऽनोदिव-
 स्पात्वितिपंचर्वस्यसूक्तस्यचक्षुः सूर्योऽगायत्री॥ सूर्योऽपस्थानेवि०॥ ॐ सूर्योऽनोदिवस्यातुवातोअंतरिक्षात्॥ अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः॥ जोषासवितर्य
 स्यतेहरः शतंसवांअर्हति॥ पाहिर्नोदिद्वक्तः पतंत्याः॥ चक्षुर्नोदेवः सविताचक्षुर्नउतपर्वतः॥ चक्षुर्धातादधातुनः॥ चक्षुर्नोर्धोहिचक्षुर्बेचक्षुर्वि
 रब्धेतनूभ्यः॥ संचेदंविचपश्येमा॥ सुसंदृशंत्वावयंप्रतिपश्येमसूर्य॥ विपश्येमनृचक्षुसः॥ अनेनसपत्नीकः सूर्यमुपस्थायब्राह्मणाभोजयित्वा
 तेभ्यः स्वस्त्ययनपूर्वकमाशिषोगृहीत्वाभुंजीतततः सायंकालीननित्यकर्मकृत्वोभोशुक्लंबरानुलेपनमाल्याभरणादिभिरलंकृतोस्वलंकृतं
 सुधूपितंगंधमाल्यामलदीपयुक्तंगृहंप्रविशेताम्॥ ततोभर्त्ताअभग्नंजंतुवर्जितंस्करवस्पर्शवितानोपरिमंडितंमंचकमारुह्यप्रागुक्तशोभने
 मुहूर्तेस्त्रियमारोय्याश्वगंधाकल्कंदूर्वाकल्कंवासूक्ष्मवस्त्रे निक्षिप्या॥ उदीर्षीतिद्वयोः सूर्यासावित्री सूर्यासावित्री आद्यात्रिष्टुबंत्याअनुष्टुपः॥
 भार्यायादक्षिणनासापुटेअश्वगंधारसमेचनेविनि०॥ ॐ उदीर्षीतः पतिवतीत्वेषाविशवावसुनमसागीभिरीक्रे॥ अन्यामिच्छुपितृषदंव्यक्तास

ते भागो जनुषा तस्य विद्धि ॥ उदीर्षति तो विशवावसो नमसे कामहेत्वा ॥ अन्यामिच्छ प्रफर्व्यं संजायां पत्या सृजस्वा हेति वामभागोपविष्टा या भार्या याद
 क्षिणानासा बिले श्वगंधादि रसं सित्कृतद्रुमे उदरं गते तामाचमय्यो पेयात् ॥ इदानीं शिक्षानस्य दत्त्वे वस्तिष्ठ कृदादि होमशेषं समापयति ॥ उपगमे
 चायं क्रमः ॥ ॐ गंधर्वो मि विशवावसो मुरवमसीति मंत्रे षा होमोक्तं कव्यादिभिर्विष्णुर्यो निमित्ति सृभिर्नेजमेषेति तिसृभिस्त्रिंशुलीभिर्यो निम-
 भिमृशय ॥ तां पूर्षानित्यस्य सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री
 उशती विभ्रया ते यस्यामुशतः प्रहरामशोपं ॥ योगर्भमित्यस्य वसिष्ठः पर्जन्यो गायत्री ॥ जपे ॥ ॐ योगर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यवताम् ॥ पर्जन-
 न्यः पुरुषीणां ॥ अहंगर्भं प्रजावान्प्राजापत्यो गर्भं इंद्रो वात्रिष्टुप् ॥ जपे वि ॥ ॐ अहंगर्भमदधामोषधीष्वहं विश्वेषु भुवनेष्वनंतः ॥ अहं प्रजाअ-
 जनयंष्टि व्यामहं जनिभ्यो अपरीषु पुत्रान् ॥ इति त्रिन्मंत्रान् जपित्वाः स ह्युपमच्छेत् ॥ ततः प्राणैरेतौ दधाम्यसावित्यनुप्राणय यथा भू-
 मिरग्निगर्भा ॥ यथा द्यौरिंद्रेण गर्भिणी ॥ वायुर्यथा दिशां गर्भं एवं ते गर्भं दधाम्यसाविति स्मृत्वा हृदयमभिमृश्या चामेत् ॥ मंत्रद्वयेऽपि असावित्य-
 स्थस्थाने प्रथमैकवचनानां स्वनामवदेत् ॥ अस्मिन्कर्मणि शतं ब्राह्मणा भोज्याः दशवा ॥ यदि प्रथमं रजो दर्शनं दुष्टतिथि वार नक्षत्रादिषु
 जायते तदा दोषपरिहाराय शौनकोक्तां शांतिं कृत्वा प्रशस्ततिथ्यादिष्टृतुदर्शनपर्यंतं तस्यां गमनं वर्जं ॥ तदा हज्यो निर्वसिष्ठः ॥ प्रभूतदोषे
 यदि विद्यते तत्पुष्पंततः शांति कर्म कार्यम् ॥ विवर्जयेद्देवतयेकशय्यां यावद्रजो दर्शनमिष्टकाले इति ॥ एतत्कर्मकरणे प्रायश्चित्तमा-

हान्चार्यः॥ गर्भाधानस्याकरणात्तस्यांजातस्तदुप्यति॥ अकृत्वागां हि जेदत्वा कुर्यात्पुंसवंपतिरिति॥ ॥ इति श्रीभट्टराजेश्वरसूनुनाराय
णभट्टकृतप्रयोगरत्ने गर्भाधानप्रयोगः॥ ॥ अथ पुंसवनानवलोभनयोः प्रयोगः॥ गर्भमासप्रभृतिवृत्तीयमासे गर्भाभिव्यक्तौ तत्रानभिव्यक्तौ तु च
नुर्येषष्टमे वामासि अस्मिन्कादि तिथौ पुष्यादिपुन्यक्षत्रेश्चक्रसोमबुधगुरुवारिषु विष्ट्यादिदोषरहिते देवज्ञोक्ते कालेषु सवनानवलोभने कुर्या
त्॥ अत्र नियतकालत्वादुरुक्तकास्तबाल्यवार्धकमलमासादिष्टपिनदोषः दोषरहितकालालाभे॥ तद्रहितविहितकाललाभे तु शक्रा
स्तादौ न कार्ये॥ सीमंतदिने वा कार्ये॥ एते करिष्यमाणः पतिः पूर्वद्युः पुंसवनार्थं समानरूपवत्सायागोस्तदलाभेऽन्यस्यावाप्तीरंदध्यर्थेषु
ष्टमाषषट्कयत्रयं च संपाद्य वृत्ताकारमविरक्तछाया मच्छावकाशगृहे कदेशं कृत्वा विधिवत्स्वस्तिवाचनग्रहयज्ञाभ्युदयकानि कृत्वा गर्भा
भिवृध्यविरोधिहविषा कृतैकभक्त्यं भार्या कृत्वा ब्रह्मचारी सन् परे द्युरनुकूलकाले मंगलस्मात्तां परिहिता हतवाससं प्रादृतप्रावरणीयां भू
षणभूषितां भार्या पूर्वकृतदेशे स्वदक्षिणत उपवेश्य सद्यो वा कृतस्वस्तिवाचनानादि देशकालोस्मृत्वा॥ अस्यां भार्या या मुत्सल्यमानस्य गर्भ-
स्य बैजिकगार्भिकदोषपरिहारपुंरूपता ज्ञानोदयप्रतिरोधिपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुंसवनमनवलोभनं च तंत्रेण करिष्ये इति सं
कल्प्य॥ विधिवत्कोतुकसूत्रमाबध्य विधिवदोपासनं प्रतिष्ठाप्याद्यक्रियमाणेषु सवनानवलोभनहोमे देवतापरिग्रहार्थ
मन्वाधानं करिष्ये॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्नावित्यादि च क्षणी आज्येनेत्यंतमुत्क्वा प्रजापतिं च रुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्याहुत्वा न्वाधाय परि

समूहनपरिस्तरणादिप्रणीताप्रणयनावधिप्राक्तनतंत्रं कृत्वा प्रजापतयेत्वा जुष्टं निर्वपामीति चतुरो ब्रीहिमुष्टी निरूप्य प्रोक्षणावघातादि चर्हि-
 षिहविरासादनांतं कृत्वा स्वदक्षिणतः प्रत्यग्ग्रीवमुत्तरलोमानदुहं चर्मा स्तीर्य आत्मानमग्निं चांतरापत्नीमाचांतमलिलामानीय चर्मण्युपवे-
 श्य तथान्वारब्ध इध्माधानाद्याज्यभागांतं कृत्वा प्रक्षालिते प्रसृतीकृते दक्षिणे पत्नीपाणौ प्रसृतिमितंतद्गोदधिनिक्षिप्य तदुपरिलिंगवध्वं
 तस्याश्वयोरंडद्वयवन्माषद्वयं निधाय किंपिवसीमिन्निःपतिः पत्नीं दृच्छेत् ॥ सा च पुंसवनमिति निरूप्य माषंतद्दधिनिःशेषं पीत्वा-
 जलमाचम्य पुनरेवोद्विः प्रश्मप्रतिवचनपूर्वकं प्राश्याचामेत् ॥ एतत्पुंसवनं ॥ दूर्वाः कन्यया दृषद्युपलेनपेषयित्वा पिंडीकृत्य
 शृद्धवस्तनांचले संगृह्य प्रजावदारव्यं जीवपुत्रसंज्ञकं च सृक्तं जपित्वा मंडलागारछायाया सुपविष्टायाः प्राङ्मूरव्यास्त्रियाः पश्चिमतस्मि-
 ष्वन्यतिस्तदाननमुन्नमय्य दक्षिणेनासाविले स्वांगुष्ठाग्रेण दूर्वारिसमासिंचेत् ॥ तत्र प्रजावदारव्यं सूक्तं ॥ आते गर्भो यो निमेतु पुमान्वा-
 ण इवेषुधिं ॥ आवीरो जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥ करोमि ते प्राजापत्यमागर्भो यो निमेतु ते ॥ अनूनः पूर्णो जायतामश्लोणो पिशाचधीतः
 पुमांस्ते पुत्रानारितं पुमाननुजायतां ॥ तानि भद्राणि बीजान्युषभाजनयंतु नो ॥ यानि भद्राणि बीजान्युषभाजनयंतिनः ॥ ते स्त्वंपुत्रान्वि-
 दस्व मा प्रसूयेनुकाभव ॥ कामः समृध्यतां मत्स्यमपराजितमेव मे ॥ यं कामं कामये देव तन्मे वायो समर्धय ॥ अथ जीवपुत्रारव्यं सूक्तं ॥ अ-
 ग्निरेतु प्रथमो देवतानां सोस्ये प्रजां मुंचतु मृत्युपाशान् ॥ तदयं राजा वरुणो नुमन्यतां यथेयं रूपां पीत्रमघं नरोदात् ॥ इमामग्निरुप्रायतां-

गार्हपत्यः प्रजामस्यै नयतु दीर्घमायुः॥ अशून्योपस्था जीवतामस्तमाता पौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियं॥ माते गृहे निशि घोष उत्पादन्यत्र त्व
दुदंत्यः संविशंतु॥ मात्वं विकेश्युरआवधिष्ठा जीवपत्नी पतिलोके विराजपश्यंती प्रजांसमनस्यमाना॥ अप्रजस्तां पौत्रमृत्युं पाप्मानमुत वा-
द्यं॥ शीर्ष्णाः स्रजमिवोन्मुच्य द्विषन्धः प्रतिमुंचामि पाशं॥ देवकृतं ब्राह्मणकल्पमानं ते न हन्मियो निषदः पिशाचान्॥ क्रव्यादो मृत्यूनधरान्
पातयामि दीर्घमायुस्तव जीवंतु पुत्राः॥ एतैर्दशभिर्मन्त्रैर्नस्येदत्ते आचांतजलयापत्त्या स्पृष्टः प्राजापत्यचरुं अवदानधर्मेणावदाय प्रजापत-
ये स्वाहेत्येकाहुतिं हुत्वा यत्ते स्रशीम इति मन्त्रेणापत्त्या हृदयं पाणिना स्पृशेत्॥ यत्ते स्रशीम इति मन्त्रस्य हि रण्यगर्भः प्रजापतिरनुष्टुप्॥ भार्याया
हृदयालंभने विनियोगः॥ ॐ यत्ते सुशीमे हृदये हितमंतः प्रजापतौ॥ मन्ये हं मां तद्दिद्वांसं माहं पौत्रमयं नियाम्॥ ततः स्विष्टकृदादि होमशेषं स
माव्यशतं ब्राह्मणाभोज्याः॥ इदं कर्म गार्भसंस्कारत्वात् प्रतिगर्भकार्यम्॥ प्रथमगर्भ एवेति केचित्॥ अस्य कर्तो पतिस्तदसंभवे देवरोवा॥ ॥
इति श्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने पुंसवनानवलोकने कर्मणी॥ अथ सीमंतोन्नयनम्॥ ॥ तच्च गर्भमासापेक्ष
या चतुर्थे षष्ठेष्टमे वामासि अंसं भवे वायावत्प्रसवं शक्नुपक्षे पुनर्वसुषु व्याभिजिह्वस्तप्रोष्ठपदानुराधा शिवनीमूलश्रवणरेवती रोहिणी मृगशि
रः संज्ञकानां पुनस्तत्राणां चतुर्धा विभक्तानां मध्यमपादद्वये षष्ठ्यष्टमीद्वादशी चतुर्थी नवमी चतुर्दशी अमावास्या व्यतिरिक्त तिथौ सोमबु
धस्तु हस्पति शक्रवारेषु चंद्रमानुक्ल्ये विष्वादि दोषाभावे शक्रभलग्नदौ कार्यम्॥ अत्राव्यधिकमासगुरुशक्रास्तादीनां न दोषः॥ कालांतरं स-

भवेत्पूर्ववन्नित्यतकालत्वात् ॥ अथ प्रयोगः ॥ ॥ सीमंतकर्मकरिष्यत्येति रात्रिं दुहमजिनमपक्वफलशुभयुताबुधुं वरस्तबकोतदभावेऽ
 न्यस्तबकोवाचिशकृवर्णशाललीं च्रीणिकुशपिंजूलानि च संपाद्य पुण्याहवाचनग्रहयज्ञाभ्युदधिकानितदहरेवानुष्ठाप्य मंगलस्नानांपरिहि
 त्वा घृताहतवासोयुगुलामलंकृतां पत्नीं स्वदक्षिणत उपवेश्य देशकालो स्मृत्वा ॥ तनुकधिरप्रियालक्ष्मी भूत राक्षसी गणादूरनिरसनक्षम
 सकलसौभाग्यनिदानभूतमहालक्ष्मी समावेशनद्वारा प्रतिगर्भबीजगर्भसमुद्रवेनो निबर्हणजनकानिशयद्वारा च श्रीपरमेश्वरप्रीत्य
 र्थं स्त्री संस्काररूपं सीमंतोन्नयनारव्यकर्मकरिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ वधूंकृतकोतुकबंधामर्चितेष्टदेवतांकृत्वा शकृभमुहूर्तं ओपासनं अग्निं मं
 गलनामानं विधिवत्प्रज्वाल्य समिद्धयमादाय पुनर्देशकालो स्मृत्वा धक्करिष्यमाणो सीमंतोन्नयनहोमे देवतापरिग्रहाथमन्वाधानं करिष्यइ
 त्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा द्विधा तारंदीराकां चिर्विष्णुं प्रजापतिं चैताः प्रधानदेवता आज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि पूर्ववदुक्त्वासमिद्धयमग्न
 वाधाय परिसमूहनादि कृत्वा प्रत्यग्नेः स्वस्य दक्षिणतः प्राग्गीवमुत्तरलोमकमानुहुहमजिनमास्तीर्योदगं नेदं भेषु श्रोक्षणीपात्रसु चोपणीता
 ज्यपात्रे इध्मावर्हिषी च क्रमादा माद्याज्य संस्कारांते कृते तस्मिन्नजिनेतामाचोतोदकां प्राड्मुखीं पत्नीमुपवेशय तयान्वारब्ध इध्माधानाद्याज्य
 भागांतं कर्म कृत्वा धाता ददातु दाशरुषे इति मंत्रं ह्यस्य हिरण्यगर्भो धातानुष्टुप् ॥ सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमे विनियोगः ॥ एवमग्नेपि विशे
 ऊं धाता ददातु दाशरुषे प्राचीं जीवानुमक्षिताम् ॥ वयं देवस्य धीमहि सक्तमतिं वाजिनीवतः स्वाहा ॥ धात्र इदं ॥ ऊं धाता प्रजानामुत्तराय ईशे धाते

दंविश्वंभुवनंजजाना॥धाताकृष्टीरनिमिषाभिवृष्टेधात्रइद्व्यंद्यतवज्जुहोतस्वाहा॥धात्रइदम्वराकामहमितिद्वयोर्गृत्समदोराकाजगती॥वि-
नियोगःप्राग्वत्॥राकामहंसहवांसुष्टुतीहुवेष्टृणोतुनःस्रभगाबोधतुत्मना॥सीव्यत्वपःसूच्याछिद्यमानयाददानुवीरंशतदायमुक्त्वास्वा-
हा॥राकायाइदं॥ॐयास्तेराकेस्रमतयःस्रपेशसोयाभिर्ददासिंदाशषेवसूनि॥ताभिर्नोअद्यस्रमनाउपागहिमहस्वपोषंस्रभगेरराणास्वा-
हा॥राकायाइदं॥नेजमेषेतिस्मृणांहिरण्यगर्भोविष्णुरनुष्टुप्॥विनियोगःप्राग्वत्॥ॐनेजमेषपरापतसुपुत्रः॥अस्येमेपुत्रकामायेगं॥
हा॥राकायाइदं॥ॐविष्णोःश्रेष्ठेनरूपेणास्यां०पुमांसंपुत्रानाधे०सूतवेस्वा-
स्वाहा॥विष्णावइदम्वरायथेयंसृष्टिर्वी०एवंतंगर्भमाधेहिदं॥स्वाहा॥विष्णावइदम्व॥ॐप्रजापतेनत्वदे०स्वाहा॥प्रजापतेनत्वदे०॥एवमष्टा-
हा॥विष्णावइदम्व॥प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥विनियोगःप्राग्वत्॥ॐप्रजापतेनत्वदे०स्वाहा॥प्रजापतेनत्वदे०॥एवमष्टा-
ज्याहुतीःस्रुवेणहुत्वा॥पत्न्याःपश्चिमतःप्राङ्मुखस्तिष्ठन्मपक्वफलयुग्मान्वितमोदुंबरस्तबकद्वयंचिशक्नुंशाललीकुशांकुरत्रयंचैकीकृतंपा-
णिनागृहीत्वातन्मूलेनपत्न्याःकेशललाटयोःसंधिमारभ्यामूर्ध्वप्रदेशात्॥ॐभूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रेणत्रिश्चतुर्वारंप्रत्युनयनंमंत्रभावतये-
त्सीमंतमुन्नयेत्॥ॐभूर्भुवःस्वरितिमंत्रस्यप्रजापतिःप्रजापतिर्बृहती॥सीमंतव्यूहनेविनि॥ततोयथाचारंसर्गाधूमाभौदुंबरफलमालांतत्क-
टुनिधायवीणागाथिनोद्दिजोसोमंराजानंसंगायेतामितिप्रेषयेत्॥तौच॥ॐसोमोनोराजावतुमानुषीःप्रजानिविष्टचक्रासावितिमंत्रंअसाविति-
स्थानेगंगेइत्यादिसमीपस्थनद्याःसंबुध्यंतंनामनिर्दिशंतोवीणायागायेताम्॥सामगानामपरिज्ञानेमंत्रमात्रंत्रिःपठेताम्॥ततःस्विष्टकृदादि-

होमशेषं समाप्य ब्रह्मणो ऋषभं दक्षिणां तदभावे न्यस्मे विदुषे ब्राह्मणाय दत्त्वा पतिपुत्रवतीभिर्हृद्भाभिरुपदिष्टं मंगलाचारं कारयेत् ॥ शतं ब्राह्मणा
भोज्याः ॥ इदं कर्म भर्त्रे च कार्यम् ॥ इदं च प्रतिगर्भे नावर्तते ॥ तथा च हारीतः ॥ सकृत्तु कृतं संस्काराः सीमंते न हि जातयः ॥ यं यंगं भर्त्रे प्रसूयंते स स-
र्वः संस्कृतो भवेत् ॥ ॥ कारिकापि ॥ ॥ नावर्तत इदं कर्म प्रतिगर्भमिति स्थिति रिति अकृतसीमंतायाः प्रसवे विशेषः सत्यव्रते नोक्तः ॥ स्त्रीय
द्य कृतसीमंता प्रसूयेत कथंचन ॥ पुत्रं गृहीत्वा विधिवत्पुनः संस्कारमर्हतीति ॥ ॥ इति श्रीभट्टरामेश्वरसुतनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने
सीमंतोन्मयनप्रयोगः ॥ ॥ अथ विष्णुबलिः ॥ ॥ गर्भाष्टमे मासे पूर्वद्युदंपती स्नातो धृताहतवाससावलंकृतो भवेतां ततः पतिः प्रागु-
क्तवदाभ्युदयिकं पुण्याहवाचनं च कृत्वा तदहरे ववा इदं कृत्वा देशकालोऽस्मृत्वा गुर्विण्याममपत्या गर्भस्य निर्वाधपरिपोषणपूर्वकं सखप्र-
सूतिसिद्ध्यर्थं गर्भाधिदेवता विष्णुप्रीतिकामो हं विष्णुबलिनमकं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य द्वितीया सप्तमी द्वादशी श्रवणरोहिणी पुष्येषु-
चंद्रबले विष्ट्यादि दोषाभावे पूर्वाण्डे गृहांगणे गृहे वा स्थंडिले गृह्याग्निं प्रतिष्ठाप्य पुनर्देशकालावुक्त्वा करिष्यमाणे विष्णुबलिहोमे देवता परि-
ग्रहार्थमित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा विष्णुप्रधानदेवतां चतुःषष्टिवारं च रुणाशेषेणास्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वा न्वाधावपरिसमूहनादि आ-
ज्येदभाग्यद्वयप्रक्षेपांतं कृत्वा सिद्धान्तेन सहाज्यं त्रिःपर्यग्निं कृत्वा स्त्रवसं मार्जनांतं कृत्वा चरुं पात्रांतरैरुत्थं कृत्वाग्नावधिश्चित्याभिधायोदगु-
द्वाभ्याज्या दक्षिणतो बर्हिष्या साद्यप्रत्यभिधारणाद्याज्यभागांतं कृत्वा दक्षिणतो गनेः स्थंडिलेष्टदलपदं स्वस्तिकं वा प्रकल्प्य तत्र विष्णुमावाह्य

षोडशभिरुपचारैरभिपूज्यपुनर्यथासनमासित्वापत्न्यान्वारब्धोवदानधर्मेणचरुमवदायसुवाचतुःषष्टीमंत्रैश्चतुःषष्टिमाहुनीर्जुहुयात्॥तत्रा-
 यंक्रमः॥अतोदेवाइतिषष्ठ्युच्यते॥विष्णोर्नुकमिति सप्तदशचर्चस्यसूक्तस्य॥उच्यतेपुत्रोदीर्यतमाविष्णुःप्रथमसूक्तंत्रैष्टुभं
 द्वितीयतृतीयजागते॥संवामित्यष्टचर्चस्यभरद्वाजोविष्णुस्त्रिष्टुप्॥परोमात्रयेतिवर्गद्वयस्यवसिष्ठोविष्णुस्त्रिष्टुप्॥सहस्रशीर्षेतिवर्गत्रयस्य
 नारायणःपुरुषोनुष्टुप्॥अंत्यात्रिष्टुप्॥विष्णुर्योनिमित्तिसृणां हिरण्यगर्भोविष्णुरनुष्टुप्॥सर्वत्रविष्णुबलिप्रधानचरुहोमेविनियोगः॥
 विष्णावइदंनममेतिसर्वत्रोद्देशत्यागोक्तत्वा॥अनंतरमर्गेरैशान्याद्वात्रिशदंगुलायामविस्तारंगोमयेनोपलिप्तंस्थण्डिलं चतुरंगक्रोडावत्
 मचतुरस्रचतुरंगुलचतुःषष्टिपदंसितेनरजसामंडलं कृत्वा तेषुपदेषुनेर्कस्यपदादिक्रमेणप्रथमंबाह्यावृत्तोततस्तथेवानंतराद्यन्निष्ठुच
 प्रागुक्तचतुःषष्टिमंत्रैःप्रणवाद्यैःस्वाहातैःप्रादक्षिण्येनचरुशेषेणबलिनंदत्वा सर्वत्रविष्णावइदंनममेत्युद्दिश्यत्यक्त्वा तन्मंडलमध्ये ॐ नमो-
 नारायणायैतिबलिनंदत्वा पूर्ववत्स्यक्त्वा तेनैवमंत्रेणाध्यंचदत्वाबलिशेषात्किंचिदन्नमादायपिंडद्वयंकृत्वादंपतीपृथगगम्भीयातां॥ततःआ-
 चम्यपतिःस्त्रिष्टुष्टुदादिहोमशेषंसमाप्यगुरवेदक्षिणांदत्वायथाशक्तित्वाह्मणान्भोजयित्वादंपतीभुंजीयातां॥अयंचविष्णुबलिःप्रति-
 गर्भमावर्तते॥प्रतिगर्भंबलिःकार्यःसीमंतश्चप्रशस्यतइत्याश्वलायनोक्तेः॥इदंचगृह्यसूत्रानुक्तत्वाददानींशिष्टानाचरति॥इ-
 तिश्चीमद्रामेश्वरभट्टसूरिरिसूनुभट्टनारायणविरचितेप्रयोगरत्नेविष्णुबलिः॥अथजातकर्म॥जातमात्रपुत्रेपितातस्यमुख

निरीक्ष्य नद्यादाबुदङ्. सुरवः स्मात्वा असंभवे दिवाहताभिः शीताभिरद्भिः सुवर्णश्रुताभिर्गृह एव स्मात्वा चम्यसितचंदनमाल्यादिभिरलंकृ-
 तौ नालच्छेदनात्पूर्वसूतिकादिव्यतिरिक्तैरस्मृष्टमकृतस्तनपानं प्रक्षालितमलंकुमारं मातु कत्संगे प्राङ्. सुरवमचस्थाप्य ब्राह्मणेः सहपुण्य-
 हवाचनं कृत्वा देशकालोऽस्मृत्वा ममास्थकुमारस्य ग ॥ भोऽबुपानजनितसकलदोषनिबर्हणाद्युर्मधाभिर्बृह्बिजगर्भममुद्रयेनो निव-
 र्हणाद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्मकरिव्ये इति संकल्प्या भ्युदयिक आहं हिरण्येन विधाय होमकरणपक्षे व्याहृतिभिर्लौकिकगर्भो-
 प्रबलसंज्ञं विधिवत्प्रतिष्ठाप्य देशकालोऽस्मृत्वा स्मिन्जातकर्महोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिव्ये इत्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा
 अग्निमिंद्रं प्रजापतिं विश्वान्देवान्ब्रह्माणमाज्येन यक्ष्ये शेषेण स्विसृष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्य इत्यंतमुक्त्वा न्वाधाय परिममूहनाद्याज्यभागां तं कृत्वा
 प्रधानं देवता भ्यः श्वतुर्थ्यंतं नाम मंत्रेणाज्यं हुत्वा देवतोद्देशेन त्यागं कुर्यात् ॥ ततो विषममानेन मधुसर्पिषीमिश्रिकृत्य शिलातले निक्षि-
 प्य तत्र सुवर्णं रजोविमोक्त्या वदवदृष्य भाजने निधाय ॐ प्रतेददा मिमधुनो ह्यतस्य वेदं सवित्रा प्रसूतं मघोनां ॥ आयुष्मान्गुप्तो देवता-
 भिः शतं जीवशरदोलोके अस्मिन्निति मंत्रेणार्तेनैव हिरण्येन कुमारं पाययित्वा तद्द्विरण्यं प्रक्षाल्य कुमारस्य दक्षिणाकर्णो निधाय तन्मुरव-
 समीपे स्वसुरवमानीय ॐ मेधांते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती ॥ मेधांते अश्विनो देवा वाधन्तां पुष्करस्वजा विद्युच्चंज पित्वा पुनस्तद्द्विरण्यं
 सव्ये कर्णे निधायैतामेव ऋचंजपेत् ॥ ततः शिशोरसौ युगपदभिमृशेत् ॐ अशमाभव परशर्भव हिरण्यमस्तु तं भव ॥ वेदो वै पुत्रनामा

सिसजीवशरदः शतमिति मंत्रेण ॥ इन्द्रश्चेष्टानि गृत्समद इन्द्रस्त्रिष्टुपा विनियोगः प्राग्वत् ॥ ॐ इन्द्रश्चेष्टानि द्रविणानि धो हि चित्तिन्दसस्य स
भगत्वमस्मे ॥ पोषं रयीणाम रिष्टितनूनां स्वाद्यानं वाचः सृदिनत्वमन्हां ॥ अस्मे प्रयं धिविश्वामिन्न इन्द्रस्त्रिष्टुपा ॥ अस्मे प्रयं धिमघवन्तृजी
षिन्निन्द्रशयो विश्वभारस्य भूरः ॥ अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीरां छुश्वत इन्द्रशिप्रिन् ॥ इति मंत्राभ्यां चाभिमर्शः ॥ ततोरक्षा यु-
वो भित्त्वध्यर्थं ॐ अंगा दंगात्संभवसि हृदया दधि जायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामा सिसजीवशरदः शतमिति मंत्रमुच्चार्य मूर्धानं त्रिराजि घ्रेत्
ततः शिशोः करिष्यमाणं नाम तदेव स्मरेत् ॥ अथ स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य यथा चारं हिरण्योदकेन मातुर्दक्षिणास्तनं प्रक्षाल्य ॐ
इमां कुमारो जरां धयतु दीर्घमायुः प्रजीवसे ॥ अस्येस्तनो प्रयुजाना मायुर्वचो यशो बलमिति मंत्रेण मात्रा कुमारपाययित्वा ब्राह्मणोभ्यो-
गोभूतिल हिरण्यादि कर्मन्ववर्जितं यथा शक्तिदत्त्वा ब्राह्मणो राशिषो वा चयेत् ॥ जन्मलग्ने दुष्टस्थानस्थितग्रहजनितपीडानि हृतये-
तर्हीत्यर्थं विशेषतो दक्षिणा देया ॥ तमवर्तमिति पंचानां वामदेवो गिनर्गायत्री ॥ तमवर्तमिति पंचभिराशिषः ॥ होमो न कृता कृतः ॥ कु-
मार्याश्चेतज्जातकर्मामंत्रकं कार्यम् ॥ रात्रौ संध्यायां ग्रहणे जाता शौचांतरमध्ये पीदं कार्यम् ॥ मृता शौचमध्ये जातश्चेत्तदेवा शौचांतरे वा
कार्यम् ॥ पितरि ग्रामांतरं गते पितृव्यादिर्गोत्रजो ज्येष्ठक्रमेणोदं कुर्यात् ॥ इति श्रीभट्टरामेश्वरसुतनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्ने
ज्ञातकर्मप्रयोगः ॥ अथ षष्ठीपूजा ॥ पंचमेषष्ठे च दिने षष्ठ एव वा पूर्वशत्रे पित्रादिराचम्य प्राणाना यम्य देशकालो स्मृत्वा अस्य

शिशोः आयुरारोग्यावासिसकलारिषशान्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विद्वेशस्य जन्मदानां षष्ठीदेव्या जीवन्तिकायाश्च यथामीलितो
 पचारैः पूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य षोडशोपचारैस्तत्रेण पूजयेत् ॥ दृढगवासं कल्प्य सृथगेव पूजाकार्यो एतत्प्रतिमाश्चालेपनादि
 नाकुड्यैर्लेखनीयाः ॥ पीठोदोवाक्षतपुंजरूपेण निवेश्याः ॥ पुरुषाः शस्त्रहस्ताः स्त्रियश्च नृत्यगीतकारिण्यो स्यान्त्रौ जागरणं कुर्युः ॥
 मूर्ति कागृहं च मधूमाग्निदीपशस्त्रमुसलांबुविभूतियुतं कार्यं सप्तर्षिपांश्च सर्वतो विकिरेत् ॥ अन्यदापि यथाचारं सर्वकार्यम् ॥ जन्म-
 दादिभ्यो न्नादिना बलिर्देयः ॥ विघ्नेभ्यश्च तंबूलखाद्यदक्षिणादि दद्यात् ॥ जननाशौचमध्ये प्रथम षष्ठदशमदिनेषु दाने प्रतिग्रहेषु च
 न दोषः ॥ अन्नं तु निषिद्धम् ॥ षष्ठीप्रार्थना ॥ ॥ गौरीपुत्रो यथास्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥ तथा ममाप्ययं बालः षष्ठिके रक्षतां नमः ॥
 ॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने षष्ठीपूजाविधिः ॥ अथ नामकरणप्रयोगः ॥ ॥ जन्मत एकादशे द्वादशे वा य-
 थाचारं नियतदिने वानामकरणं कार्यम् ॥ नियतकालेऽपि विष्टिं वेद्यतिव्यतीपातग्रहणसंक्रान्त्यमावास्याश्चाद्दिनेषु न कार्यम् ॥ नियत-
 काले क्रियमाणे गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकवक्रातिचारमलमासादिनिषेधो नास्ति ॥ नियतकालातिक्रमे तु ज्योतिः शास्त्रोक्तेश्च भेका-
 ले कार्यम् ॥ सर्वथा त्रपूर्वाणहः शस्तः ॥ अत्र होमः कृता कृतः ॥ उक्तकाले शिशोर्नामचिकीर्षुर्विप्रानां ह्ययं पूर्वद्यस्तदहरेव वा स्वस्तिवाच-
 नमुपक्रम्य पुण्याहत्रयमुक्त्वा करिष्यमाणं नाम चतुर्थं तमुक्त्वा त्रिः एतन्नाम्ने स्वस्ति भवंतो ब्रुवांस्वित्कृते विघ्ने रेतन्नाम्ने स्वस्तीति त्रिः प्रत्य-

केषेषं स्वस्तिवाचनं समाख्येदमार्थाः कुमारस्य नामाहं विदधामीति विप्रान्मुद्राख्यते विधीयतामित्यनुमोदितो देशकालो निर्दिश्यास्य शिशोः
बीजगर्भसमुद्भवेनो निबर्हणाद्युगभिष्टुद्धिद्वयवहारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकरणं करिष्ये इति संकल्प्य ग्रहयज्ञाभ्युदयिके यथा
शक्तिं कृत्वा यथाचारं स्वकुलदेवताभक्त इति नाम कृत्वा जन्मकालीनं मासनामं कुर्यात् ॥ तच्च ॥ कृष्णो नंतो ज्युतश्चक्री वैकुण्ठो यजनार्दनः ॥ उपे
द्रोयज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ॥ योगीशः पुंडरीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमेतात् ॥ अथ यथाचारं चैत्रादिमार्गशीर्षादिर्वाक्रमः ॥ ततः स्त्रीपु
रुषवाचि देवतावाचि वास्वेष्टं वायुगमाक्षरं ब्रह्मवर्चसकामो नाम कृत्वा ततो भिवादनीयं नाम विप्रादि-
वर्णक्रमेण शर्मवर्मगुप्तदासान्यतमपदांतमुपांशं कुर्यात् ॥ तच्च ॥ मौजीबंधनाम्ना तापितरावेव जानीयातां ॥ उपनयनकाले चानेन नाम्नाभि
वादयेत् कुमारं प्रतिवाच्यं ॥ अत्रायं शिष्टाचारः ॥ तेंडुलान्कां स्यादिपात्रे प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशलाकया कुलदेवताप्रयुक्तमादौ अमुकभक्त
इति नाम लेख्यं ॥ ततो मासनामततो वृकहृडाचक्राख्यज्योतिःशास्त्रोक्तं चक्रमालुसारं जन्मनक्षत्रपादप्रयुक्ताक्षरादिनामततो व्यावहा
रिकं स्वेष्टं नामेति चतुष्टयं लिखित्वानामदेवताभ्यो नम इति संपूज्यामुकनाम्ना त्वममुकोसीति स्वदक्षिणस्थमातुरुत्संगस्थस्य शिशोर्द
क्षिणकर्णे कथयित्वा तदस्तमित्रावरुणे त्यादिमंत्रपाठांते विप्रैर्नामिसुप्रतिष्ठितमस्त्वित्युक्ते अमुकनाम्ना अमुकनामायं भवतो भिवा-
दयत इत्युक्त्वा नामकर्ता प्रतिनाम विप्रानभिवादयेत् ॥ ते चायुष्मन् भवत्वमुक इति वदेत्युगिरिति ॥ नक्षत्रनामैवाभिवादनीयं गुप्तं चेत्स्यपि व

दांति॥ ततःकर्त्तादेवताभ्यो ब्राह्मणोभ्यश्च नत्वा यथाविभवो विप्रान् चर्दद्यात्॥ विप्राशिषश्च ग्राह्याः॥ कुमार्या अपि नाम करण
 ममंत्रकं कार्यम्॥ विषमाक्षरं नुतन्नाम॥ होमपक्षे तु पार्थिवान्गोजातकर्मवदेव प्रधानाहुर्नहुत्वास्मिष्टकदादि होमशेषतंत्रं
 कुर्यात्॥ अत्र जातकर्मवत्पित्राद्याः क्रमेण कर्तारः॥ ॥ इति श्रीनारायणभट्टकृत प्रयोगरत्ने नाम करणप्रयोगः॥ ॥ अथ पर्यंकारोद्द
 णम्॥ ॥ तत्र नामकरणदिनेषोडशे द्वात्रिंशे न्यस्मिन्वाज्योतिःशास्त्रोक्तमृदुध्रुवक्षिप्रनक्षत्रादियुक्ते शतभेकाले यथाचारं कुलदेवता
 दिपूजां विधाया लंकृतं शिशुं हरिद्राद्यलंकृतं पर्यंके मात्राद्याः सौभाग्ययुक्तास्त्रियो योगशायिनं हरिं स्मरंत्यो गीतवाद्यादिसमकालं प्राकुशि
 रसं न्यसेयुः॥ स्वस्वाचारप्राप्तं चान्यदपि कार्यम्॥ ॥ अथ दुग्धपानम्॥ ॥ एकत्रिंशदिने हितीये जन्मनक्षत्रे वान्यस्मिन्वान्नप्राश
 ननक्षत्रयुक्ते शतभदिने कुलदेवतादिपूजां ते गोक्षीरं शरवेन धात्रीमातान्यावास्तभगालं कृतं कुमारं दक्षिणशिरसं प्राकुशिरसं वा पाययेदि
 ति॥ ॥ अथ कर्णविधेयः॥ ॥ जन्मादिमाहूदशेषोडशे वादिनेषु सप्तमाष्टमदशममासान्यतरभासे न्यदावादंतजननात्पूर्वमेव ज्योतिःशा
 स्त्रोक्तमासशतकूपक्षतिप्रिवारनक्षत्रादिशतभकाले पूर्वाणहेमध्यान्हे वा विष्णुशिवब्रह्मचंद्रसूर्यादिगीशानासत्यसरस्वतीकुलदेवतागोब्राह्मणा
 न्यथाविभवं संपूज्य मात्रुत्संगस्थशतभासनस्थस्य अलंकृतस्य शिशोः कर्णयोर्वेद्यस्थलमलक्तकरसेनां कयित्वा यथाविभवं स्रव
 णं स्तूयताम्रलोहसूच्यामांगलिकद्विगुणपट्टादि सूत्रोपेतया सोचिकेनान्येन वा कुशलं नस्तभगस्त्रियावाप्राङ्मुखस्योदङ्मुखस्य वा क

पौर्वे विधयेत् ॥ अनाद्यते सूर्यरश्मिपातस्थले गणादौ पित्रादिः कुमारस्य पूर्वदक्षिणाः कुमार्यास्तु पूर्ववामः कर्णोर्वेध्यः ॥ वेधनक्षत्रतृतीयनक्ष
त्रे कर्णक्षालनमुष्णवारिणारोहणार्थं कार्यम् ॥ स्नौतौ च कर्णौ यथाभरणक्षमता भवति तथा वर्धनीयेषु सः सूर्यरश्मिप्रवेशयोग्यं रघुप-
र्यंतं वर्धयेद्भुवकर्णतातु निषिद्धा ॥ स्त्रीणां यथेच्छं ॥ अथ सूर्यावलोकनं निष्क्रमणं च ॥ ॥ जननात् तृतीये मासि जन्मदिने जन्मनक्षत्रे वा
दृष्टदेवतापूजनपूर्वकं अलंकृतं न शिशुना सोत्सवं सूर्यदर्शनं कारयित्वा चतुर्थमासे शुभकाले निचंद्रधेनुं च दर्शयेत् ॥ केचित्तु ॥ स्वस्ति न
आत्रेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ शिशोरंकारोपणो विनियोगः ॥ ॐ स्वस्ति नो मिमीता ॥ अनेन पित्रादिः शिशुमं कमाशेष्य ॥ आशुः शिशान
इति त्रयोदशार्चस्याप्रतिरथस्य सूक्तस्य इन्द्रो प्रतिरथ इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ चतुर्थी ह्यहस्पतिर्देवता त्रयोदश्यनुष्टुप् ॥ शिशोरायुष्याभिष्टुभ्यर्थं ज-
पे विनियोगः ॥ ॐ आशुः शिशानो वृष ० १३ ऋक् ॥ असौ यासे न तद्देपरिशिष्टं ऋचौ जपेत् ॥ तच्च क्षर्वसिष्ठः सूर्यः पुरउष्णिक् ॥ कुमा-
रस्यादित्यावेक्षणे विनियोगः ॥ इति सूर्यनिरीक्षयेदिति वदंति ॥ तृतीयमासे सूर्यावलोकनं न कारितं चेन्निष्क्रम
णं नैव सह कार्यम् ॥ ततश्चतुर्थे मासि षष्ठे वा शुक्लपक्षे शतभतिथ्यादौ पिता सभार्यः शिशुरभ्यंगस्नानः मम शिशोः शायुः श्रीवृद्धिबीजग
र्भसमुद्भवो निवर्हपादाराश्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं निष्क्रमणारव्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगतया स्वस्तिवाचनाभ्युदयिकग्रहयज्ञान्
कृत्वा इन्द्राग्नि यमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानानां प्राच्यादिदिशां च द्राक् वास्तु देवगगनानां च यथाक्रमं पूजां कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयि-

त्वातैः स्वस्त्ययनं वाचयित्वा सायं संध्यादिकं कृत्वा शिशं सो वणैः कृत्रिमैर्वा भरणैर्यथा शक्तिमलंकृत्य पूर्व न कृतं चेदिदानीं शिशुनाग्निचंद्रधेनूनां
दर्शनं कारयित्वा श्वादिवाहनस्थं शिशं मातुलेन ध्यात्वा वावाहयित्वा भार्यापुत्रविद्वद्ब्राह्मणज्ञातिबाधवपुरंध्रीगणदर्पणपूर्णकलशयुक्तक
न्यागणपुष्पहरिद्राक्षतदीपमालाध्वजलाजमंगलवाद्यघोषयुक्तः कनिकदज्जनुषमित्यादिशकुंतादिस्तुमंगलस्तुक्तं पठन् गृहाद्वहिर्गत्वा
मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ चंद्रार्कयोर्दिगीशानां दिशां च वरुणस्य च ॥ निक्षेपार्थमिदं दद्वि ते त्वारक्षंतु सर्वदा ॥ अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रावथा
पिवा ॥ रक्षंतु सततं सर्वदेवाः शक्रपुरोगमाः ॥ एवं शिशुरक्षणांर्थं देवान्संप्राथ्य विष्णुशिवाल्योरन्यतरद्वंधुगृहं वा गत्वा तत्र देवं स्तुभंग
लवाद्यघोषपुष्पोपहारादिभिः प्रपूज्य गोमयाद्यनुलिप्तचतुरस्त्रदेशो ध्यान्यादिनिधाय तत्र शिशुमासयित्वा मंत्रेणारक्षां कुर्यात् ॥ मंत्रश्च ॥ अं
बकमित्यस्य वसिष्ठो मृत्युं जयस्व्यंबको नुष्टुप् ॥ शिशोरक्षायां विनि ॥ ॐ जूं सः अंबकं यजामहे स्रगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बंध
नान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ सः जूं इत्येवं रूपमृतसंजीवनीमंत्रं जपन् विभूत्या क्षतेर्वा भूमिं ललाटे च रक्षां कृत्वा अपूर्वादिभिर्भूतेशानंग
णेशमभ्यर्च्य शिशं भक्ष्यादिभिस्तोषयित्वा शिषो वाचयित्वा देवताप्रणामं प्रदक्षिणत्रयं च शिशुना कारयित्वा मातुलाद्यासन्नबंधुगृहे
पूर्ववन्नीत्वा तत्र दानोपहारादिभिः शिशं तोषयित्वा स्वगृहं गत्वा ब्राह्मणैराशिषो वाचयित्वा तेभ्यः स्तुवासिनीभ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणां
दत्त्वा बंधुभिः सह भुंजीत ॥ कुमार्या अथेतत्समानं ॥ होमोत्रकृताकृतः ॥ होमपक्षे शिशोरलंकरणं तं रं लोकि काग्निं प्रतिष्ठाप्य जातकमवद

नादेशदेवताभ्यो हुत्वा अग्निचंद्रदर्शनादिस्वगृहगमनानंतं कृत्वा स्विष्टकृदादि होमशेषसमाप्य ब्राह्मणाशीर्वादादिकारयेदिति क्रमः ॥ इति श्री
नारायणभट्टकृतप्रयोगरत्ने निष्क्रमणप्रयोगः ॥ अथोपवेशनविधिः ॥ पंचमेमांसिशक्तूपक्षेज्योतिःशास्त्रोक्तशक्तिध्यादौ पूर्वा-
णंदेस्वस्तिवाचनंकृत्वा वराहपृथिवीगुरुदेवद्विजानूजयित्वा भूभागमुपलिख्य तत्र मंडलं कृत्वा तत्र शंखतूर्यादि मांगलिक ध्वनौ क्रियमाणे शि-
शुमुपवेशयेदतेभिन्नैः ॥ रक्षेन्नंवस्तु देविसदा सर्वगतं शुभम् ॥ आयुः प्रमाणं निखिलं निक्षिप्य स्वहरिप्रियो ॥ अचिरादायुषस्त्वस्य ये केचित्स-
रिपंधिनः ॥ जीवितारोग्यविनेषु निर्दह स्वाचिरेण तान् ॥ धारिण्य शेषभूतानां मातस्त्वमधिकं कात्यायि ॥ कुमारपाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्य-
तामिति ॥ ततो ब्राह्मणान् पूजयित्वा शिषो वा च यित्वा नीराजनाद्युत्सवं कुर्यात् ॥ एवं कुमार्या अपि ॥ अथान्नप्राशनप्रायोगः ॥ जन्म-
तः षष्ठे मासेष्टमेवादंतेषु जातेषु वाज्योतिः शास्त्रोक्त तिथिनक्षत्रादिशक्तमकाले पूर्वार्णे पित्रादिः शिशोरन्नप्राशनं कुर्यात् ॥ षष्ठे मासे च-
क्रियते तदा गुरुशक्तं मोक्ष्यादि दोषोऽधिकमासादि दोषश्चनास्ति ॥ पित्रादिः शिशुसमार्यः मंगलस्नानं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा ॥ ममा-
स्य शिशोर्मामृतगर्भमलप्राशनं शक्यं नाद्यब्रह्मवर्चस तेज इन्द्रियायुर्लक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवो नो निबर्हणद्वारा श्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थं मननप्राशनारव्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगस्वस्तिवाचनाभ्युदयिके कृत्वा शिशुमलंकृत्य जातकर्मवल्लोकिकाग्निं शक्चि-
नामानं प्रतिष्ठाप्यानादेशाज्याहुतीर्हुत्वा पूजोपहारानि दक्षिणेश्वरभवनं प्राप्नुयान्नमस्तु तस्य गंगाङ्गुली मुखोप-

विष्टस्य शिशोः प्रथमान्नप्राशनं कारयेत् ॥ दधिमयुमिश्रमन्नं शक्तेभाजने प्रक्षिप्य ॥ अन्नपतइत्यस्य नळकुबेरोन्नपतिर्जगती ॥ शिशो
 रन्नप्राशने विनियोगः ॥ ॐ अन्नपतेन्नस्य नो र्येत्यनमीवस्य शक्तिर्भिक्षः ॥ प्रप्रदातारं तारिषउर्जे नो धो हि हि पदे चतुष्पदे इति मंत्रेण सप्तवर्णह
 स्तोन्नमादाय प्रथमकवलं प्राशयित्वा यथेष्टं भोजयित्वा मुनं प्रक्षाल्य बालं भूमावुपवेश्य तदग्रे पुस्तकशस्त्रवस्त्रादिशित्यानि विन्यस्य-
 जीविकापरीक्षां कुर्यात् ॥ शिशुः स्वेच्छया यत्प्रथमं स्पृशेत् सास्यजीविकेति विद्यात् ॥ ततः स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य यथाशक्ति ब्रा-
 ह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणां दत्त्वा शिषोवाचयित्वा बंधुभिः सह स्वयं भुंजीत ॥ होमो बह्वक्ता कृतः ॥ होमपक्षे पूर्ववद्बुनो दीश्राद्धं कुर्मर्या अप्ये
 तदमंत्रकं कार्यम् ॥ किंतु सममेमासे ॥ ॥ इति श्रीनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने अन्नप्राशनप्रयोगः ॥ अथ वर्धापनविधिः ॥ ॥
 आदित्यपुराणे ॥ सर्वेभ्यो जन्म दिवसे स्नानेर्मंगलवारिभिः ॥ गुरुदेवाग्निविप्रांश्च पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ स्वनक्षत्रं च पितरस्तथा देवः प्रजा
 पतिः ॥ प्रति संवत्सरं यत्नात्कर्तव्यं तस्यैव ॥ स्वनक्षत्रं च देवताः स्वनक्षत्रं च विचपश्चैति क्वचित्पाठः तदा वित्तपः कुबेरः ॥ अत्र प्र
 योगः ॥ प्रति वर्षं जन्मदिने सौरमानेन जन्मनक्षत्रे वा यजमानः पूर्वाण्डे भ्यज्य स्नात्वा सर्वोपधियुतजलपूरितकलशं संपूज्य तदुदकेन स्ना
 तः शक्नुं बरधरो यथाविभवमलं कृतो विधिवत्स्वस्तिवाचयित्वा कोतुकमाबध्य दूर्वाहोमं कुर्यात् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ देशकालो स्मृत्वा ममाब्द
 पूर्तिजन्म दिवसे आयुरभिष्टुद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं दूर्वाहोमं करिष्ये इति सकल्यविधिवदग्निं प्रतिष्ठाप्य पुनर्देशकालो संकीर्त्य स

मिधावादायास्मिन् दूर्वाहोमे देवता परिग्रहार्थं सन्वाधानं करिष्ये इत्युक्त्वा अस्मिन्नन्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतसु
क्ताप्रधानदेवतां मृत्युं जयमष्टौ त्तरशतं दूर्वाद्व्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यक्ष्य इत्यंतसु क्तासमिधावगनावाधाय परि-
समूहना द्याज्यभागांतं कृत्वा दधिमधु द्युताक्तं केवलं ज्योक्तं वा दूर्वात्रयम् ॥ अंबकमित्यस्य वसिष्ठो मृत्युं जयस्य बकोनु-
सुप् ॥ दूर्वाहोमे विनियोगः ॥ ॐ जूं सः अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीं सः जूं इत्यनेन मंत्रे
णाष्टौ त्तरशतं हुत्वा स्विष्टकृदादि होमशेषं समापयेत् ॥ ततो विधिवद्ब्रह्मयज्ञं कृत्वा आयुषे च रुहोमंसं कल्पपूर्वकं कुर्यात् ॥ तत्रायं क्रमः
देशकालो संकीर्त्यास्मिन्होमे देवता परिग्रहार्थं मित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतसु क्ता विश्वान्देवान्दशवारमग्निं षोडशवारं जातवेदीनि
मेकवारं च रुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यक्ष्य इत्युक्त्वा समिधावगनावाधाय परिसमूहना द्याज्ये दर्भाग्रद्वयप्रक्षेपांतं कृत्वा मि-
थान्नमाज्यसमीपे निधायाज्येन सह तदन्नं त्रिः पर्यग्निं कृत्वा ज्योद्वासनादि स्तुवसंमार्जनांतं कृत्वा न्नपात्रे पृथक् कृत्वा अग्नावधिश्चित्य-
स्तुर्वेणाभिधार्योदगुद्वास्याज्याद्दक्षिणतो बर्हिष्यासाद्य पुनरभिधारणा द्याज्यभागांतं कृत्वा आनोभद्रा इति दशर्चस्य सूक्तस्य गीतमो-
विश्वेदेवा आद्याः पंचमसमीच जगत्यः षष्ठी विराट् स्थाना अष्टम्या द्यास्ति स्म स्त्रिष्टुभः ॥ इमं स्तोममित्यस्य षोडशर्चस्यां गिरसः कुत्सो-
ग्निरादि तश्चतुर्दश जगत्यः अंत्ये द्वे त्रिष्टुभो पूर्वो देवा भवत्वित्यादि त्रयः पादा देवा देवत्याः ॥ तन्नो मित्रो धर्चो लिङ्गोक्तदेवत्यः अग्निदेव

त्यश्च॥ जातवेदस इत्यस्य मारीचः कश्यपो जातवेदाग्निस्त्रिष्टुप्॥ सर्वेषां च रुहो मे वि०॥ एतैः सप्तविंशति मंत्रै रवदानधर्मे ण हुत्वा स्वि-
 ष्टकृदादि होमशेषं समाप्य वासुदेवं नक्षत्रदेवतां चंद्रस्वनक्षत्रवरुणं च षोडशोपचारै रभ्यर्च्य तत्तत्प्रकाशक मंत्रै र्युते न तेभ्यो यथाशक्ति हो-
 मं कृत्वा ग्रहयज्ञोक्तविधिनाभिषिक्तो यथाशक्ति गोभूहिरण्यादिदेवगुरुब्राह्मणस्तृहंधुजनपूजां स्ववाहनायुधपीठछत्रपूजां कृ-
 त्वा विधिवन्नांदीश्वान्द्वंच कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा शक्तममूहूर्ते गंधादिभिरलंकृत्य स्वगभूषणधारणपूर्वकं स्रवणं मय कटिसूत्रं नूतन व-
 स्त्रं च धृत्वा पतिपुत्रवतीभिः स्त्रीभिर्निराजितो ब्राह्मणाशिषोगृहीत्वा स्वयंहविष्याशीजितेन्द्रियो वर्तेतेति॥ इदं सर्वं यावद्दाल्यं पित्रादिभिः
 कार्यम्॥ पश्चान्तु प्रतिवर्षं स्वयमेवेति॥ इति प्रयोगपारिजातोक्त अब्दपूर्तविधिः॥ अन्यत्र तु॥ वर्षपर्यंतं प्रतिमासं ततः प्रतिवर्षं मांगल्यस्मा-
 नं कृत्वा कुमुदादिदेवताः संपूज्य यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनदक्षिणां च दत्त्वा स्रवासिनीभिर्निराजितो धृतनूतन वस्त्रो ब्राह्मणीभ्यः शिश-
 भ्यश्चापूपपूरिकाः साज्याः कुमुदादिप्रीतये आयुर्हृक्षये च वायना निदद्यात्॥ जन्मर्क्षदेवताप्रीत्यै च दद्यात्॥ वर्षं ते तु स हृदहादशवंशयेदि-
 का स्रमोदकादिरवाद्यं निधाय नूतन वस्त्राच्छादिताः पेटिकाः जीवत्पतिपुत्रेभ्यो दत्त्वा तदाशिषोगृणहीयात्॥ इदं सर्वं जीवन्तीमांते वापत्या-
 सुषे कुर्यात्॥ ग्रंथान्तरे तु॥ गणेशं ग्रहानिष्टदेवतां मार्कंडेयं च प्रपूज्य प्रार्थयेत्॥ मार्कंडेय नमस्ते स्तु सप्तकल्यांत जीवन॥ आयुरारोग्यमि-
 धर्थं प्रसीद भगवन्मुने॥ चिरजीवीयथा त्वंतु मुनीनां प्रवरद्विज॥ कुरु ष्वमुनिशार्दूल तथामाचिरजीविनं॥ ततः मार्कंडेय महाभाग सप्तक-

स्यांतजीवन॥ आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमस्माकं वरदोभव॥ सतिलंगुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितंपयः॥ मार्कंडेया हरं लब्ध्वा पिबाम्यायुर्विहृदये इति
सतिलंगुडमंजल्यर्धमितंदुग्धपिबेत्॥ अथ तथा माबलिव्यासो हनुमांश्च बिभीषणः॥ कृपः परशुरामश्च सप्तैते तन्निर्जीविनः॥ सप्तैतान्यः स्म
रेन्नित्यं मार्कंडेयमथाष्टमं॥ जीवेदृषशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः॥ इति वचनादश्वत्थामादीन् मार्कंडेयां तान् द्यौः स्मरेत् इति॥ इदं च वर्धापने
यदि जन्ममासो असंक्रांतस्तदा शक्नुमास एव कार्यं न त्वधिके॥ इति श्रीनारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने वर्धापनप्रयोगः॥ अथ
॥ तत्र कालस्तावत्प्रथमे द्वितीये तृतीये पंचमसमेवावर्षे गततृतीयभागे अगतत्रिभागे वा उपनीत्यास हवा यथा कुलाचार-
चौलं॥ ॥ तत्र कालस्तावत्प्रथमे द्वितीये तृतीये पंचमसमेवावर्षे गततृतीयभागे अगतत्रिभागे वा उपनीत्यास हवा यथा कुलाचार-
चौलं कार्यं तत्रापि द्वितीयादौ वर्षे जन्मतो मुख्यं गर्भतो गौणं उदगयने शक्नुपक्षे गुरुशक्रयोर्बाल्यवार्धकास्तमयाभावे अक्षये अनधिके च
मासि ज्योतिः शास्त्रोक्तप्रशस्ततिथिवारलग्नेषु शक्नुते सुहृते दिवे वनतुरात्रौ कार्यम्॥ इदं कर्म लौकिके ज्योतिषस्य सभ्य इति नाम॥ यदि ग
र्भाधानादि संस्कारलोपस्तदा प्रायश्चित्तं कृत्वा कालात्ययमिति संमत्तं प्रायश्चित्तहोमं च कृत्वा चो लहोमः कार्यः॥ तदा ह भगवान्॥ आरभ्या
धानमाचौलात्काले तीर्ते तु कर्मणाम्॥ व्याहृत्याज्यं स संस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाक्रमं॥ कार्यमिति शेषः॥ प्रायश्चित्तं च स एवाह॥ एतेष्वेकै
कलोपेपि पादकृच्छ्रं समाचरेत्॥ चूडायाश्चार्धकृच्छ्रं स्यादापदि त्वेव मीरितम्॥ अनापदितु सर्वत्र द्विगुणं चरेत्॥ मनुः॥ जातक
र्मादि संस्काराः स्वकाले न भवन्ति चेत्॥ चोलादवर्षा कुर्वीत प्रायश्चित्तादनंतरम्॥ प्रायश्चित्तहोमे कृते तत्कर्म कृता कृतम्॥ तथा च का-

रिक्ता॥ प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै॥ कार्यमित्येक आचार्यानेत्यन्येतु विपश्चितः॥ प्रायश्चित्तहोमस्तु प्रधानहोमात्पूर्वसमस्ताभिर्यत्प्रतिभिः प्रतिकर्मलोपमेकैकाज्याहुतिः कार्येति॥ ॥ अथ चूडाकर्मप्रयोगः॥ ॥ उक्ते तृतीयादौ वर्षे उदगयने शतकुपक्षे प्रशस्ततिथि वारनक्षत्रयोगयुते शतमे मुहूर्ते कुमारस्य चौलकर्मकरिष्यन्कर्ता पूर्वद्युः स्वस्तिवाचनपूर्वकं नादीश्वरं ग्रहयज्ञमंकुरार्पणं च कृत्वा परेद्युः कृतमंगलस्नानं कुमारमलंकृत्य ब्राह्मणैः पुण्याहं वाचयित्वा मात्रं कुमारं देशकालौ स्मृत्वा अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणेन बलायुर्वचोभि हृदि द्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौलारव्यं कर्मकरिष्ये इति संकल्य शतमे मुहूर्ते उपलेपादिसभ्याग्निप्रतिष्ठातं कृत्वा पुनर्देशकालौ निर्दिश्य मया क्रियमाणे चौलकर्मणि होमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये अस्मिन्नन्वाहिते र्गनावित्याद्या धारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निं पचमानं प्रजापतिं चैताः प्रधानदेवता आज्यद्रव्येण शोषेण स्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वा समिद्धयमग्नावाधाय पूर्णपात्रनिधानांतं षट्पात्रप्रयोगादितंतं कृत्वा अग्नेरुदगास्तीर्णेषु दर्भेषु व्रीहि यवमाषतिलैः षष्ठकृष्टथक्पूरितानि नवानि शरावाणि च त्वारिक्रमेणैकैकशः प्राक्संस्थान्यासादयेत्॥ माता प्रत्यग्नेरासीनस्य कर्तुर्दक्षिणातः कुमारमुत्सर्गे कृत्वा सीत॥ ततः कर्ता मातुः पुरस्तात्पश्चाच्चारग्नेरानुहगोमययुतशरावंशमीपर्णयुतशरावंच निदध्यात्॥ ततो ब्रह्मा एकविंशतिकुशपिंजूलान्यादाय मातुर्दक्षिणातस्तिष्ठेत्॥ पिता वा तथानिच्छेत्॥ अस्मिन्पक्षे न्यएव चौलकर्ता॥ ततः कुमारिणान्वारब्धः कर्ता पुरस्तनमाधारान्तं कर्म कृत्वा॥ अग्न्यायूं षीति ति

सृणां शतं वै रवानसा ऋषयः॥ अग्निः पवमानो देवता॥ गायत्री छंदः॥ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ अग्न आरुं विपवस आसुवोर्जमि
षे च नः॥ आरे बाधस्व दुच्छुनां स्वाहा॥ अग्नये पवमानाये दं नममैति त्यागः॥ ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः॥
तमीमहे महागयं स्वाहा॥ ०॥ अग्नये पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्॥ दधद्रधिं मयि पोषं स्वाहा॥ ३॥ प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापति
स्त्रिष्टुप्॥ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ प्रजापते न त्वं प्रजापतय इदं॥ ४ ततः शीतमुष्णं चोभे जले दक्षिण वामकराभ्यां क्रमेण
पात्रयोः पृथग्गृहीत्वा शिशोः पश्चिमदेशे स्थित्वा तदुदकद्वयमन्यस्मिन्यात्रे पाणिभ्यां ॐ उष्णो न वाय उदके नेहीति मंत्रेण युगपन्निनी
यत देकदेशं गृहीत्वा नवनीतेन दधिद्रप्सेन वामि श्रित्वा कुमारस्य वामकर्णमारभ्य प्रदक्षिणम्॥ ॐ अदितिः केशान्वपत्वा पउदंतु
वर्चस इति मंत्रेण शिरस्त्रिवारं क्लृदयेत्॥ प्रतिक्लृदनं मंत्रावृत्तिः॥ ततो ब्रह्महस्तास्थिते कविंशति कुशपिंजूलमध्ये त्रीणि पिंजूलान्यादा-
य ॐ ओषधे त्रायस्वैनमिति मंत्रेण कुमारं पश्चिमाग्राणि तस्य दक्षिणे केशभागे निधाय तेषु ताम्रमयं क्षरं ॐ स्वाधिते मे न हिंसी
रिति मंत्रेण निधाय ॐ येनावत्सविता क्षरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्॥ तेन ब्रह्माणो वपते दमस्यायुष्मान्जरदश्चिर्थथासदिति मंत्रे
ण स केशानि पिंजूलानि छित्वा प्रागग्राणि कृत्वा शरावस्थ शमीपणेरैकीकृत्य मातुः करे दद्यात्॥ सा च तानि स केशान्या नडुहे गोमये प्रा-
गग्राणि निदध्यात्॥ एवं द्वितीयादि छेदनेषु पिंजूलनिधानादि समंत्रकं कार्यम्॥ छेदनमंत्रे तु विशेषः॥ ॐ येन धाता बृहस्पते रग्ने रिंद्र-

म्यचायुषेवपत्॥ तेनतआयुषेवपामिस्रश्लोक्यायस्वस्तयइतिद्वितीयछेदने ॐ येनभूयश्चरात्र्यांज्योक्कपश्यातिसूर्यम्॥ तेनतआ-
 युषेवपा० यइतितृतीयछेदने॥ चतुर्थेतुयेनावपत्० येनधाता० येनभूयश्चेतित्रयोपिमन्त्राः॥ एवंदक्षिणेकेशभागेचत्वारिछेदना-
 निह्रत्वोत्तरेपिकेशभागेएवमेवप्रत्येकमन्त्रैराद्यानित्रीणिछेदनानिकुर्यात्॥ नतुसर्वमन्त्रैश्चतुर्थम्॥ ततः॥ यत्क्षरेणामर्चयताऋपे
 शसावसावपसिकेशान्॥ शंधिशिरोमास्यायुः प्रमोषीरितिमन्त्रेणाग्रतआरभ्यामूलंक्षरयानिमृज्यनापितमाहूय ॐ शीतोष्णा
 भिरद्भिरवर्थंकुर्वाणोक्षण्वत्कुशलीकुर्वितिप्रेषेणानुशास्यतप्रेषार्थंचावबोध्यनापितेनपूर्वावशेषितशीतोष्णांबुभिराद्रीकृतंकु-
 मारशिरोयथाकुलाचारंकल्पितशिरवंपापयित्वाकुमारंस्नापयित्वाभूषयित्वापूर्ववन्मानुरुक्तसंगेवस्थाप्यस्निहृदादिहोमशेषे-
 समाप्यब्रीह्यादिपूर्णाशरावचतुष्टयंनापितायदद्यात्॥ भूयसीदक्षिणां दत्वा ब्राह्मणेभ्यो दशसंख्याकेभ्योभोजनंचसंकल्प्यकर्म-
 संपूर्णानांवाचयित्वायस्यस्मृत्येत्युक्त्वाविष्णुंनमस्कृत्याशिषो ब्राह्मणोक्ताः स्वयंकुमारश्चगृणहीयात्॥ एतत्सर्वंकुमार्याअव्यमंत्रकं
 होमस्तुसमंत्रकइति॥ मध्येशिरसिचूडास्यादासिष्ठानांतुदक्षिणे॥ उभयोः पार्श्वयोरत्रिकशयपानांशिरवामता॥ शिशोर्मोतरिगर्भि-
 ण्यांचूडाकर्मनकारयेत्॥ पंचमाब्दादथोर्ध्वंतुगर्भिण्यामपिकारयेत्॥ सहोपनीत्याकुर्याच्चैतदादोषोनविद्यते॥ ॥ इतिश्रीना-
 रायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नेचूडाकर्मप्रयोगः॥ ॥ अथोपनयनम्॥ ॥ तद्गर्भाष्टमेऽष्टमेवाब्देकार्यम्॥ मनुः॥ ब्रह्मवर्चसका-

मस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ॥ विष्णुः ॥ षष्ठे तु यनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे ॥ अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कांतिमिच्छतः ॥ तथा संग्रहे ॥ सप्तमे
चाष्टमे वर्षे नवमे दशमे तथा ॥ एकादशे द्वादशे वा त्क्षपने यादृजानयः ॥ ब्रह्मवर्चस्यमायुष्यं ते जोन्नाद्यंतथेन्द्रियम् ॥ पशून्कामयमानो वै प्रा-
प्तुर्वन्ति यथाक्रमम् ॥ नृसिंहः ॥ उत्तरायणगे सूर्ये कर्तव्यं त्क्षपनाय नमः ॥ श्रुतिः ॥ वसंतं ब्राह्मणस्तुपनयीत ॥ वाराहः ॥ माघादिपंचमासेषु भैरव
लाबं धनं शिशोः ॥ ज्येष्ठमासे नज्येष्ठस्य जन्ममासे न सर्वेषां ॥ शक्नुपक्षे द्वितीयादिस्वाध्यायतिथिषु नानध्यायेन्नैमिन्निकानध्याये पूर्वोणेश्च
भस्महूर्तेश्च भचंद्रादौ गुरुशुक्रयोर्बाल्यवार्धक्यास्तसाहित्यादौ ज्योतिर्विद्योक्ते शतभकाले उपनयनं कार्यम् ॥ उपनयने कर्तृक्रममाह दृष्टगर्गः ॥
पितापितामहो भ्राताज्ञातयोगोऽत्र जाग्रजाः ॥ उपनये धिकारी स्यात्पूर्वाभावे परः परः ॥ तथा ॥ पितैर्वोपनयेत्पुत्रं तदभावे पितुः पिता ॥ तदभावे पि-
तुर्भ्राता तदभावे तु सोदरः ॥ अधिकारसिद्धये प्रायश्चित्तमाह दृष्टविष्णुः ॥ ॥ कृच्छ्रत्रयंचोपनेता त्रीन्कृच्छ्रांश्च बटुश्चरेत् ॥ आचार्यो द्वा-
दशमहस्त्रं गायत्रीं जपेत् ॥ तथा ॥ नां दीश्वरं कृतं पश्चादनध्यायस्त्वकालिकः ॥ मौं जीबं धत्तदा कुर्याद्देदारं भनं कारयेत् ॥ अकालिको गार्जननि-
र्घातादिनिमित्तकः ॥ आश्वलायनानामुपनयनदिने वेदारं भाभावात् ॥ वेदारं भकरणं जुर्वेदिविषयम् ॥ आश्वलायनस्तद्विद्वाद्दिना-
त्तृषद्दिनमध्ये मुहूर्तान्तरे सति तेनैव नां दीश्वरं न तत्रोपनयनं कुर्यात् ॥ तदूर्ध्वं तु मुहूर्तं श्राद्धं तत्पूर्वकमुपनयनं यथा कालं कुर्यात् ॥ ॥ इ-
त्युपनयनोपयुक्तविचारः ॥ अथोपनयनप्रयोगः ॥ ॥ उक्तकाले उपनिनीषुराचार्यः पूर्वद्युर्बतोः परिधानार्थं शतकृमीषद्भौतं न

वंमदशंपरेणाद्यतंवस्त्रमुत्तरीयार्थंचकाषायवस्त्रमजिनंवाहृष्माणस्य यज्ञोपवीतमौजिमेखलांपालाशमव्रणमृजुमौम्यदर्शनंबटोः केशमं
 भित्तंभाग्रंदंडकौपीनंतद्वंधनसूत्रंभिक्षाभाजनंचसंपाद्यस्वस्योपनेतृत्वाधिकारसिद्धयेहृच्छत्रयंद्वादशसहस्रंगायत्रींचजस्वाकुभारेणापि
 कामचारकामवादकामभक्षणादिदोषापनोदार्थं हृच्छत्रयंकारयित्वास्वस्तिवाचनांकुरार्पणग्रहयज्ञनादीश्राद्धानिसंकल्पपूर्वकंकृत्वामं
 डपप्रतिष्ठांकुर्यात्॥ तत्रसंकल्पः॥ अस्यकुमारस्योपनयनेगृहानुकूल्यसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंग्रहयज्ञंकरिष्ये॥ ग्रहयज्ञसमा-
 प्यास्यकुमारस्यद्विजत्वसिद्ध्यावेदाध्ययनाधिकारार्थंश्वउपनयनंकरिष्ये॥ तदंगभूतमधगणपतिपूजनपूर्वकस्वस्तिवाचनमातृका
 पूजनंनादीश्राद्धंमंडपप्रतिष्ठांकुलदेवतादिस्थापनंचकरिष्ये॥ उपनयनेनसहचौलकरणपक्षेतदपिसंकल्प्यकीर्तयेत्॥ तत्रेणचस्वस्तिवा-
 चनग्रहयज्ञनादीश्राद्दादीनिकुर्यात्॥ अथापरेद्युःकृतमित्यक्रियःकृतमंगलस्नानमलंकृतंकुमारमुक्तस्वस्त्ययनंकृतकौतुकबंधंभोज-
 यित्वादेशकालोसंकीर्त्यअस्यकुमारस्योपनयनंकर्तुंतस्याच्यांगभूतंवापनादिकारिष्येइतिसंकल्प्यकृतवापनंस्थापितंवद्दशिरवंकुमारमौ
 हूर्तिकोक्तेश्चभस्ममुहूर्तस्वसमीपमानीयतन्मुरवंसम्यगीक्षेत॥ ततस्तंस्वदक्षिणतउपवेश्यउपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठांतंकृत्वासमिद्धयमा-
 दायतिथ्यादिसमुच्चार्यअस्यकुमारस्यद्विजतासिद्ध्यर्थंक्रियमाणेउपनयनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकारिष्ये॥ अस्मिन्नन्वाहिते
 ग्नावित्याद्याधारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वात्रिरग्निंपवमानंप्रजापतिंचाज्येनशेषेणास्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वाव्याहृतिभिरग्ना

वाधायपरिसमूहनाद्याज्यसंस्कारांतं कृत्वा आचार्योग्नेः पश्चादवस्थाय कुमारं प्राङ्मुखं वसुस्थाय्य कोपीनार्थं त्रिहृतं कार्पाससूत्रं कदावा-
बध्य कोपीनं परिधाय्य द्वितीयजन्मन्युल्वप्रतिनिधिफूतमहतं शकूवासः समंत्रकं परिधाय्या न्येन कावायवाससातथैव प्रावारयेत् ॥ त-
त्र मंत्रः ॥ युवं वस्त्राणीत्यस्य औचथ्यो दीर्घतमा मित्रावरुणो त्रिष्टुप् ॥ वासो धारणो विनियोगः ॥ ॐ युवं वस्त्राणि पीवसा ॥ प्रावरणा र्थ-
कृष्णा जिनं वा ॥ तच्च त्र्यंगुलं च बहिल्लोमयद्वा स्याच्च तुरंगुलम् ॥ अजिनं धारयेद्द्विप्रश्चतुर्विंशाष्टषोडशैः ॥ मित्रस्य च क्षरित्यस्य वामदेवो-
जिनं त्रिष्टुप् ॥ अजिनधारणो विनियोगः ॥ मित्रस्य च क्षुधंरुणं बलीयस्तेजो यशस्वी स्थविरं समिद्धं ॥ अनाहनस्यं वसनं जरिष्णुपरीदं वाज्यजि-
नंदये हं ॥ ततो द्विजत्वचिन्हा र्थं यज्ञोपवीतं दद्यात् ॥ यज्ञोपवीतमित्यस्य परब्रह्म परमात्मा त्रिष्टुप् ॥ श्रोतस्मार्तकर्मनुष्ठानसिद्ध्यर्थं द्विजत्व-
सिद्धये यज्ञोपवीतधारणो विनियोगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुंच शक्तं यज्ञोपवीतं ब-
लमस्तु तेजः ॥ इति मंत्रं वाचयित्वा तद्दक्षिणं बाहुमुद्धार्य उपवीतं धारयित्वा कुमारमात्मनोर्गनेश्च मध्येन यज्ञपात्रोत्तरभागं गमयित्वा तत्र-
विधिवदाचमय्य पुनस्तथैवानीय स्वदक्षिणे उपवेश्य बहिरास्तरणादिस्क्रवसंमार्जनांतं कृत्वा ब्रह्मचार्यन्वारब्ध इध्माधानाद्याधारांतमाज्य-
भागवर्ज्यं कुर्यात् ॥ ततः अग्नभायूं षीति तिसृणां शतं वैस्वानसां ऋषयः ॥ अग्निः पवमानो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ उपनयनप्रधानाज्यहो-
मे विनि ॥ ॐ अग्न आयूं षिपवस ॥ स्वाहा ॥ अग्नये पवमानायेदमिदं नममेति त्यागः ॥ एवमग्ने पि ॥ ॐ अग्निर्ऋषिः ॥ स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ अग्ने पव

स्वस्वपाः० स्वाहा०३॥ प्रजापतय इत्यस्य हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ प्रधानाज्य होमे विनियोगः॥ ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वजान्ता०
 स्वाहा॥ प्रजापतय०४॥ अथाचार्य उत्तरतोग्नेः प्राङ्मुखवस्तिष्ठेत्॥ कुमारो व्यग्न्याचार्ययोर्मध्ये न गत्वा चार्या भिमुखवस्तिष्ठेत्॥ अथाचार्यः सं
 गतात्मा कुमारस्य शक्तित्वसिद्धये सवितृदेवतातृप्तये चांजलिक्षारणं कुर्यात्॥ तच्चैत्यम्॥ शक्रद्वोदकेन शिष्यांजलिमापूर्य स्वस्यांजलिमन्येन
 पूरयित्वा॥ तत्सवितुरित्यस्य श्यावाश्वः सवितानुष्टुप्॥ अवक्षारणे विनियोगः॥ ॐ तत्सवितुर्वर्णमहेवयं देवस्य भोजनम्॥ श्रेष्ठं सर्वथा
 तमं तुरंगमगस्य धीमहि॥ अनेन स्वांजल्युदकं शिष्यांजलाववक्षार्य तज्जलं कुमारंजलिने वा वक्षारयेत्॥ ततः शिष्यत्वसिद्ध्यर्थं बटोर्हस्तं गृ
 ह्णीयात्॥ तत्र मंत्रः॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे श्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां हस्तं गृणहामीति यजुरं ते मुकशर्मन्नितिकुमारस्याभिवादनिकं
 नाम शर्मानं संबुध्या निर्दिश्य दक्षिणेन पाणिना कुमारस्य सांगुष्ठं दक्षिणपाणिं गृहीत्वा पुनरपि पूर्ववदुदकपूरणादिकृत्वासविताने हस्तमग्रा
 भीदिति मंत्रांते पूर्ववद्बहुना मोत्क्वा हस्तं गृहीत्वा पुनरपि पूर्ववत्सूरयित्वा अग्निराचार्यस्तवेति मंत्रांते पूर्ववत्तन्नाम निर्दिश्य हस्तं गृणहीयात्॥
 अथाचार्यो ब्रह्मचारिणा सह निष्क्रम्य देवसवितरेषते ब्रह्मचारी तंगोपायसमामृतेत्युच्चार्य संरक्षणार्थं व्रतपतये आदित्याय बटुं ददामीति
 मनसा स्मरन् ब्रह्मचारिणामादित्यमीक्षयेत्॥ ततः उभावपि पूर्ववदुत्तरतोग्नेरन्योन्याभिमुखौ तिष्ठेतां॥ अथाचार्यः कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राण
 स्य ब्रह्मचार्यसि॥ कस्त्वाकमुपनयते कायत्वापरिददामीति मंत्रं जपन् कुमारं प्रजापतये रक्षणार्थं मनसा समर्प्य॥ युवासुवासा इत्यस्य कौशि

कोविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् ॥ पूर्वार्धे च स्वप्नदक्षिणावर्तने उत्तरार्धे च स्वपाणिभ्यां बहु हृदयालंबने विनियोगः ॥ ॐ युवा सुवासाः परिवीत आ-
गात्सु उश्चेयान्मवति जायमानः ॥ इत्यर्धे च मुच्चारयन्बहुं प्रदक्षिणामावर्त्य प्राङ्मुखं वमवस्थापयेत् ॥ ततः कुमारं स योरुपरि स्वपाणीगमयि-
त्वा ॐ तं धीरासः कवय उन्नयति स्वाध्याशमनसा देवयंतः ॥ इत्युत्तरार्धे मुच्चार्य तद् हृदय प्रदेशं स कृत्वा पाणिभ्यां स्तुतं ॥ तत आचार्य आत्मानं
मग्निं चांतरणबहुनीत्वा प्रत्यगग्नेः स्वयमुपविश्य स्वस्य दक्षिणतः प्राङ्मुखं तमुपवेशयेत् ॥ ततो बहु रग्नेः परिसमूहं न पर्युक्षणे कृत्वा व-
निकारमर्तं त्वकृत्वा ॥ अग्नये समिधमिदं त्वस्य हि रण्यगर्भोऽग्निर्बृहती ॥ समिदाधानो विनियोगः ॥ ॐ अग्नये समिधमाहावर्षं हृते जातं वेद-
मे ॥ तया त्वमग्ने वर्धस्व समिधा ब्रह्मणा वयं स्वाहेति समिधमाधाय ॥ अग्नय इदं नमोऽस्तु देवाभ्यो नमः ॥ तत्रैव त्रैलोक्यं त्रैलोक्यं त्रैलोक्यं त्रैलोक्यं
सामासमनज्मीति संवृत्तौ बृहदयं मुखं वमवाङ्निमृज्य पाणिं प्रक्षाल्य पुनरग्निं स्पृष्ट्वा मंत्रेण तथैव मुखं निमृज्य निमृ-
ज्य पाणिं प्रक्षालयेत् ॥ ततस्तिष्ठन् प्रतिमुद्रां कृत्वा मयि मेधां मयि प्रजां मयि द्रिदं द्रिदं दधातु ॥ मयि मेधां मयि प्र-
गायत्री छंदः ॥ अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ मयि मेधां मयि प्रजां मयि द्रिदं द्रिदं दधातु ॥ यत्ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूया सं इति
जां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ॥ यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूया सं ॥ यत्ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूया सं इति
वणं मंत्रै रग्निमुपस्थाय ॥ मानस्तोके तिकुत्सोरुद्रो जगती ॥ विभूतिग्रहणे विनियोगः ॥ ॐ मानस्तोके तनये मान आये मानो गोषु मानो अ-

श्वेषुरीरिषः॥ वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविषमंतःसदमित्वाहवामहे॥ इत्यनेनभस्मादायथाचारं व्यायुषंजमदग्नेरितिललाटेकश्यप
 स्यव्यायुषमिति कंठे॥ अगस्त्यस्य व्यायुषमिति नाभ्यां॥ यद्देवानां व्यायुषमिति दक्षिणांसें॥ तन्मे अस्तु व्यायुषमिति वामांसे॥ सर्वमस्तु शता
 युषमिति शिरसि धारयेत्॥ पुनः परिसमूहनपर्युक्षणे कृत्वा कृतांजलिं स्तिष्ठन् ॐ च मे स्वरश्च मे यज्ञोपचतेन मश्व॥ यत्ते न्यूनं तस्मे तउपय-
 नेति रिक्तं तस्मे तेनमः॥ अग्नयेनमः स्वस्तिश्चन्द्रां मे धाय शः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं बलम्॥ आयुष्यं तेज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहनो न्नम इ-
 त्यग्निमुपस्थाय॥ अग्ने रुत्तरतो गत्वा प्रत्यङ्मुखी भूया चार्या भिमुखो भूत्वा दक्षिणजानुं भूतले निधाय पाणिभ्यां यथासव्यदक्षिणं श्रोत्रे
 संस्पृश्य व्यस्तपाणि रार्चाचार्यस्य दक्षिणपादं सदक्षिणहस्तेन समव्यं च सव्यहस्तेन जानुप्रभृतिपादपर्यंतं स्पृष्ट्वा मुकगोत्रो मुकशर्मो हं भो भि
 वादय इत्युच्चारयन् शिरोवनतिपूर्वकमभिवाद्य आचार्येणायुष्मान् भवसौम्यदेवदत्ता इति प्रयुक्ताशीर्वादो विनयावनतो भूत्वा सावि-
 त्र्युपदेशं वा छन्द॥ अथीहि भोः सावित्री भोः अनुब्रूहीत्याचार्यं प्रत्युक्त्वा स्ववामपाणि मुत्तानी कृत्य दक्षिणपाणिन्यङ्मुखी कृत्य संधाय
 पाणिपृष्ठमंगुलीं श्र्यांगुष्ठौ च दृढी कृत्य कृतं ब्रह्मांजलिं दक्षिणां केनि क्षिप्याचार्यीतिक आसीत्॥ अथाचार्यस्तदंजलिं तत्परिधानीयवास
 सा आच्छाद्य स्वपाणिभ्यां तदंजलिं परिगृह्य प्रणवव्याहृतिपूर्वकं सावित्रीं प्रथमं पादशः स्वयमुक्त्वा वाचयेत्॥ ततोर्ध्वं शस्ततः सर्वा-
 एवं ग्रहणाशक्तौ यथाशक्ति स्वयमुक्त्वा वाचयेत्॥ तद्यथा॥ प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता देवी गायत्री छंदः व्याहृति मंत्रस्य

प्रजापतिः प्रजापतिर्बृहती॥ गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री॥ उपनयने विनियोगः॥ गायत्रीं वाचयित्वा॥ ततः मम व्रत इति मंत्रस्य
प्रजापतिर्ऋषिः॥ बृहस्पतिर्देवता॥ त्रिष्टुप् छंदः॥ बटोर्हृदये ऊर्ध्वगुलिपाणिनिधाने विनियोगः॥ ॐ मम व्रते हृदये ते दधामि मम चित्त
मनु चित्तं ते अस्तु॥ मम वाचमेक व्रतो जुषस्व बृहस्पति स्था नियुनक्तु मत्पुत्रमिति स्वपाणिमूर्ध्वगुलिं ब्रह्मचारिणो हृदये देशे निधाय तस्य
रक्षार्थं श्रद्धयर्थं च मेखलामाबध्नीयात्॥ इयंदुरुक्तादिनिहयोर्वा मदेवो मेखला त्रिष्टुप्॥ मेखला बंधने विनियोगः॥ ॐ इयंदुरुक्तात्परि-
बाधमाना छर्मवस्त्रं पुनतीन आगात्॥ प्राणापानाभ्यां बलमाभरती प्रिया देवानां सुभगामेखले यम्॥ ऋतस्य गो स्त्री तपसः परस्मा
द्यतीरक्षः सहमाना अरातीः॥ सानः समंतमनुपरीहि भद्रया भर्तारस्ते मेखले मारिषा मेति मंत्रं वाचयित्वा मेखलां त्रिरावर्त्य नाभिमा
देशे ग्रंथि त्रयं कुर्यात्॥ तदा बटुः सरहस्यांगमहित वेदत्रयेणा वृतो हामिति मन्येत॥ तेन तद्धर्मस्य योगक्षेमार्थं मधुर्भनि वृत्तये च केशमं
मितं पलाशदंडं दद्यात्॥ स्वस्ति न इत्यस्य स्वस्त्यात्रेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप्॥ दंडदाने विनियोगः॥ स्वस्ति नो मिमीतामश्विनामगः स्वस्ति-
देव्यादिति रनर्वणः॥ स्वस्ति पूषा अमुरो दधातुनः स्वस्ति द्यावा पृथिवी सुचेतुना॥ ततो बटोस्तद्ग्रहणे मंत्रः॥ अदांतं दमयित्वा मां मार्गे संस्था
पयन्स्वयम्॥ दंडः करे स्थितो यस्मात्तस्माद्रक्षयतो भयमिति वाचयेत्॥ ततः कुमारस्याचारमादिशेत्॥ ब्रह्मचार्यसि आचमनं कुरु॥ मूत्र
पुरीषादौ शूद्रार्थमित्यर्थः॥ कर्म कुरु॥ संध्योपासनादिकर्म कुर्वित्यर्थः॥ दिवामा स्वाप्सीः आचार्याधीनो वेदमधीष्ट॥ सायं प्रातर्भिक्षेथाः

सायं प्रातः समिधमाधो हि ॥ द्वादशवर्षाणि वेदग्रहणांतं वा ॥ ब्रह्मचर्यं चरेति ॥ त्रैषार्थान्बोधयेत् ॥ ततः सिष्टं कृदादि होमशेषं समाप्याग्निं
मेधाजननांतरक्षेत् ॥ तत्रैव सायं प्रातरग्नि कार्यं कुर्यात् ॥ ततो नु प्रवचनीय होम ब्राह्मण भोजन पर्यासांतं दुलरूपं भिक्षां याचेत् ॥ भिक्षां
भवती ददात्विति ॥ इदं प्रथमं भिक्षायामन्यत्र भवच्छब्दः पूर्वम् ॥ अथ वा पितरं भिक्षां भवान्ददात्विति ॥ तत्र क्रमः ॥ भिक्षा पात्रमादाया
दो मातरं भवति भिक्षां ददात्विति ॥ अथ वा पितरं भवान्भिक्षां ददात्विति ॥ एवं मातुः स्वसारं स्वभगिनी मन्यानपि बांधवानप्रत्याख्या
यिनो प्रत्याख्यायिनीश्च याचयित्वा भैक्षमाचार्याय निवेद्य बटुर्माध्याह्नसंध्यां कुर्यादिति प्रयोगपारिजाते ॥ नेति कृष्णामट्टीकारः ॥ त
तो ब्राह्मणाशिषां ग्रहणम् ॥ द्वैशते शतं वा ब्राह्मणा उपनयने भोज्याः ॥ ततो गुरुसन्निधावचपलस्तिष्ठन्नहः शेषं नीत्वा सायं वंदितं स
ध्य औपनायनिकाग्नेरंति कृत्वा आसीनः प्राणानायम्य सायमग्नि कार्यं करिष्ये इति संकल्प्य परिसमूहन पर्युक्षणे पूर्ववत्समिधमाधाय
त्रिभुवनं पूर्ववदवमृज्य उक्तं षण्मंत्रैरुपस्थाय मानस्तोकेति भस्मादाय त्र्यायुषमिति तत्तत्स्थानेषु पूर्ववत्सु पुनः परिसमूहन पर्युक्ष-
णे कृत्वा कृतांजलिस्तिष्ठन्नोचम इत्थं पतिष्ठेत् ॥ अथाचार्योस्तमिते गनेः पश्चात्स्वासीनः प्राणानायम्य ब्रह्मचारिणं दक्षिणत उपवेश्य-
तिथ्यादिसंकीर्त्य उपनयनांगभूतमनु प्रवचनीय होमं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ अत्र करिष्यमाणे नु प्रवचनीय होमं देवतापरिग्रहार्थं म-
न्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते गनाविति आधारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा अत्र प्रधानं सदसस्पतिं सवितारं मृषीं निति प्रधानं देवताश्च

रुद्रव्येणशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यंतमुक्त्वाभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिसमिधौहुत्वापरिसमूहनादिप्रणीताप्रणयनांतंकृत्वातद्विक्षा
द्रव्यंचतुरश्वतुरोमुष्टींतूष्णींदैवतान्रयस्यविप्रत्रयभोजनस्यचपर्याप्तंनिरूय्यतूष्णींप्रोक्ष्यत्रिःफलीकृत्यत्रिःप्रक्षाल्यश्रुपायित्वाश्रुतस्थालीपा-
कइत्याचार्यायनिवेदयेद्बहुः॥ बटोरैवंकरणाशक्तौतद्धुनान्येनवाकारयेत्॥ ततोब्रह्मचारिणान्वारब्धोगुरुराज्यसंस्काराद्याधारांतंकृत्वाप्र-
धानहोमंकुर्यात्॥ अवदानधर्मेणावदायसदसस्पतिमित्यस्यकार्णवोमेधानितिधिःसदसस्पतिर्गायत्री॥ अनुप्रवचनीयप्रधानहोमेविनियोगः॥
ॐ सदसस्पतिमद्भुतंप्रियमिंद्रस्यकाम्यं॥ सनिंमेधामयासिषंस्वाहा॥ सदसस्पतयइदं॥ तत्सवितुरित्यस्यगाथिनोविश्वामित्रःसवितागाय-
त्री॥ विनियोगउक्तवत्॥ ॐ तत्सवितुः॥ स्वाहा॥ सवित्रइदम्॥ ऋषिष्यःस्वाहा॥ ऋषिष्यःस्वाहा॥ एवंत्रिभिर्मंत्रैर्हुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषं
समाप्यतदवशिष्टान्नेनश्रवराब्ध्याह्मणान्भोजयित्वातेर्वदसमामिंवाचयेत्॥ ततोब्रह्मचारीअक्षारालवणामन्नंभुक्त्वाधःशयीत्॥ मेधाज-
ननयावत्तावदेवगुरुंप्रसादयन्वर्तते॥ यदागर्जनाद्यनध्यायशंकातदादिदैवचक्रंश्रुपयेत्॥ होमस्तुसायंसंध्योत्तरमेवतदानानध्यायदो-
षः॥ तदुक्तंसंग्रहे॥ नसंध्यागर्जितेकालेनदृष्ट्युत्पातदूषिते॥ ब्रह्मोदनंपंचेदग्नौपक्वंचेन्ननिवर्तते॥ तथा॥ ब्रह्मोदनंपंचेदग्निपक्वमन्नंनदु-
ष्यति॥ तथाचोपनयनानुप्रवचनीयचक्रंअपराधयोरेतरानध्यायेपुनरुपनयनम्॥ एषप्रयोगः स्वस्वकालकृतपूर्वसंस्कारस्य॥ असंस्कृत-
स्यतुविशेषउच्यते॥ आचार्यउपनयनात्पूर्वदिनेबहुनासहभंगलस्नातः प्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्यममकुमारस्यगर्भाधानपुंसवन

सीमंतविष्णुबलिजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणानप्राशनचौलकर्मनानां नवसंस्काराणां कालातिपत्तिदोषपरिहारप्रायश्चित्तद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रायश्चित्तहोमं करिष्ये इति संकल्योपलेपादिपूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा विधिवदाज्यं संस्कृत्याघारांतं कृत्वा तीत कर्मसंख्यया ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्याज्या हुती हुत्वा स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य चौलातिरिक्तं संस्काराणां प्रमादादकारणे प्रत्येकं पादं कृच्छ्रं चौलाकरणार्थं कृच्छ्रं बुद्धिपूर्वचौलातिरिक्ताकरणं प्रत्येकमर्धकृच्छ्रं चौलाकरणे कृच्छ्रं बटुना कारयेत् ॥ अशक्तौ तत्प्रत्याम्नायत्वेन गोदानं तिलाहुतिं सहस्रं दशसहस्रं गायत्रीजपद्वादशब्राह्मणभोजनादिष्वेकं प्रायश्चित्तं कारयित्वाऽतीतानि जातकर्मदीनि कृत्वा पूर्वोक्तप्रकारेणोपनयनं सर्वमाचरेत् ॥ उपनयने न सहचौलकरणे पूर्वेषुः संस्कारद्वयं संकीर्त्य युगपत्स्वस्तिवाचनग्रहयज्ञनादींश्चाह्वा नि कृत्वा परं द्युर्भगं लस्नानादिं ब्रीह्यादिपात्रं च तुष्टयदानांतं पूर्वोक्तचौलप्रयोगं सर्वं कृत्वा पुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्य उपनयनं संकल्याद्यनुप्रवचनीयहोमांतं सर्वकार्यम् ॥ इति श्रीनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्ने उपनयनप्रयोगः ॥ अथ मेधाजननप्रयोगः ॥ प्रागुक्तक्रमेणाचरितव्रतस्य ब्रह्मचारिणो मेधासिद्ध्यर्थं भाचार्यश्चतुर्थदिवसे मेधाजननारब्धं कर्म कुर्यात् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ प्रत्यग्वायव्योदकप्रागुदकपूर्वान्यतमस्यां दिशि शारवावर्जितं तं पलाशं तदभावे सशारववा तदभावे कुशस्तंबं वा तदसंभवे स्वगृहरेणानदिभागे सर्वतोद्वादशांगुलां त्रिमेखलां वेदिकृत्वा तस्यां पत्रांकुरं समन्वितामाद्रां पलाशशाखांसमूलं कुशस्तंबं वा प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मचारिणान्वारब्धं संकल्पपूर्वकं पूजां कुर्यात् ॥ तत्र क्रमः ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यं मम कुमारस्योपनयन

व्रतसमाप्तिवेदग्रहणसामर्थ्यलक्षणमेधासिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थमेधाजननारब्धकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य शौनकभतेपुण्याहवाचनम
पिक्त्वामेधाजननकर्मणिपूर्वोक्तफलसिद्ध्यर्थमेधापरनामकसावित्रीपूजाकरिष्ये इतिसंकल्प्यपलाशशारवायां मेधायिनमइतिनाममंत्रे
णावाहनाद्युपचारान्कृत्वायावकस्तुमोदकमिश्रमन्नं निवेद्यापुनश्चपूर्ववदभ्यर्च्य ब्रह्मचारिणाप्रणमय्यशक्तजलपात्रोदकेनसेचनंकुर्व
ताबदुनात्रिःप्रदक्षिणांकारयन्मंत्रवाचयेत्प्रणामयेच्च॥ ॐस्तश्रवःस्तश्रवाअसि यथात्वंस्तश्रवःस्तश्रवाअस्येवंमांस्तश्रवःस्तश्रवस्तश्रवस्तश्रवः
यथात्वंदेवानांयज्ञस्यनिधिपोस्येवमहंमनुष्याणांवेदस्यनिधिपोभूयासमितिप्रतिप्रदक्षिणंमंत्रावृत्तिःप्रणामंचकारयेत्॥ ततोब्रह्मचा
रीस्मात्वानवान्यज्ञोपवीताजिनमेखलादंडानुपनयनवत्समंत्रकंधृत्वापुराणानिपलाशसन्निधौविसृज्यपूर्वधृतवाससीगुरवेदत्वा
मेधामर्त्यमितिस्सूक्तंविंशैःपाठयित्वाविधिवत्स्वस्तिवाचनंकृत्वाब्राह्मणेभ्योदक्षिणांयथाशक्तिदत्वातान्मोजयित्वानमस्कृत्याशिषोगृ
ह्णीयात्॥ अथमेधामर्त्यमितिस्सूक्तं॥ ॐमेधामर्त्यमंगिरसोमेधांससक्तपयोददुः॥ मेधामिंद्रश्चाग्निश्चमेधांधाताददातुते॥ मेधांतेवरु
णोराजामेधांदेवीसरस्वती॥ मेधांतेअश्विनोदेवावाधत्तांपुष्करस्कजा॥ यामेधाअप्सरसोगंधर्वेषुचयन्मनः॥ देवीयामानुषीमेधासामा
याविशतादिमाम्॥ यन्मेनोक्तंतद्रमतांशकेयंयदनुब्रुवे॥ निशामतन्निशामयिब्रतंसहव्रतेषुभूयासंब्रह्मणासंगममहि॥ शरीरंमे
विचक्षणांवाङ्मेमधुमद्रुहाम्॥ अहंमहमसौसूर्योब्रह्मणानीस्थःश्रुतंमेमाप्रहासीः॥ मेधांदेवीमनसारंजमानांगंधर्वजुष्टांप्रतिनोजु

वस्व॥ मत्स्यं मेधां वद मत्स्यं श्रियं वद मेधावी भूया समजराज रिष्णु॥ सदसस्पति मद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यं॥ सनि मेधामया सिषं॥ यां मेधां दे
 वगणाः पितरश्चोप आसते॥ तयामा मेधया मेधविनं कुरु॥ मेधाव्यहं स मनाः स प्रतीकः श्रद्धामनाः सत्यमतिः स शोचः॥ महायशाधार
 यिष्णुः प्रयुक्ता भूया समस्यै स्वधया प्रयोगे॥ ॥ इति नारायण भट्टविरचिते प्रयोगरत्ने मेधाजननां त उपनयन प्रयोगः॥ ॥ अथ म
 हानाभ्यादि व्रतानि॥ ॥ तत्राद्यं तावत्॥ जन्म प्रभृति त्रयोदशे वर्षे उक्तो दगयनादिकाले महानाभ्नी व्रतं कार्यम्॥ पूर्वद्युराचार्यो ब्रह्म
 चारिणा सह स स्नातः कृतनित्यक्रियः प्राणानायम्यतिथ्यादि संकीर्त्येन ब्रह्मचारिणं महानाभ्नी रध्यापयिष्यंस्तदा दो महानाभ्नी व्रतं सि
 द्धिद्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं होमं करिष्ये॥ तदंगतया स्वस्तिवाचनां कुरापणग्रहयज्ञाभ्युदयिक श्राद्धानि करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वोक्त
 व्रतानि कृत्वा परे द्ध ब्रह्मचारिणा वपनस्नाने कारयित्वा बद्ध शिरवंतं सुमुहूर्ते स्वदक्षिणत उपवेशय विधिवत्कोतु कमाबध्य संकल्प्य पूर्व
 कमुपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठांतं कर्म कृत्वा समिद्धयमादाय तिथ्यादि संकीर्त्यास्य ब्रह्मचारिणो महानाभ्नी व्रतांग भूतं होमं कर्तुं देवताप
 रिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये॥ अस्मिन्नन्वाहिते रग्नाविद्याद्याघारावाज्येन त्यंतं मुक्त्वा त्रिरग्निं पवमानं प्रजापतिं चाज्येन शेषेणास्विष्टकृ
 तमित्यादि समद्योयक्ष्ये इत्युं तमुक्त्वा व्याहृतिभि रग्नावाधायोद्देश त्यागो कृत्वा परि समूहनाद्याज्य संस्कारांतं कृत्वा इथाचार्य उस्था
 याग्नेः पश्चादवस्थाय ब्रह्मचारिणं प्राङ्मुखं अवस्थाप्य कोपीनार्थं त्रिदृतं कार्पाससूत्रमाबध्य कोपीनं धारयित्वा युवं वस्त्राणीति

मंत्राष्टत्या हतं शक्रं वासः परिधाप्या न्येन काषायवस्त्रेण प्रावृणुयात् ॥ ततो यज्ञोपवीतं समंत्रकं धारयित्वा तमात्माग्न्योर्मध्ये नयन्नयात्रो
त्तरभागंगमयित्वा तत्र विधिवदा च मथ्यतथैवानीयोपवेश्य बर्हिष्याज्यासादनांतं कृत्वा ब्रह्मचारिणा दक्षिणहस्तेन स्पृष्टः सन्नाद्यारो
तं कृत्वा आज्यभागवर्जमग्न आरूषीत्यादिभिश्चतुर्भिश्च तस्व आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अग्न आरूषीति तिसृणां शतं वै रवानमा ऋषयः
अग्निः पवमानो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ प्रधानाज्यहोमो वि० ॥ ॐ अग्न आरूषिपव० अग्निर्ऋषिः पव० ॥ ॐ अग्नैपवस्व स्वपा० अग्न
येपवमानायेदं नमो मेति सर्वत्र त्यागः ॥ प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रधानाज्यहोमो वि० ॐ प्रजापते न त्वदेता० प्रजाप
तय इदं० ॥ तत आचार्य उत्तरतो ग्नेः प्राङ्मुखो ब्रह्मचारी चाचार्याग्न्योर्मध्ये न गत्वा चार्यस्य पुरोभिमुखवस्तिष्ठेत् ॥ तत आचार्यः सं-
यतः सूर्यात्मा संस्तस्य शक्रचित्त्वमिद्धये सवितु देवता तृप्तये चांजलि क्षारणं कुर्यात् ॥ तत्र क्रमः ॥ जलपात्रोदकेन शिष्यांजलिमापूर्य
स्वस्यांजलिमन्येन पूरयित्वा ॥ तत्सवितुर्दृणी मह इत्यस्य श्यावाश्वः सवितानुष्टुप् ॥ अंजलि क्षारणो विनि० ॥ अंतत्सवितुर्दृणी मह
वयं देवस्य भोजनम् ॥ श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरंगं भगस्य धीमहीति स्वांजलिस्थोदकं शिष्यांजलावासिच्य तज्जलं बटोरंजलिनेवावक्षार
येत् ॥ तत आचार्यो बटोर्हस्तं गृणहीयात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे शिवनोर्बाहुभ्यां पूर्णो हस्ताभ्यां हस्तं गृणहाम्यमुक-
शर्मो न्निबटोरभिवाद निकं नाम शर्मो तं संबुध्यामंत्रांतो निर्दिश्य दक्षिणपाणिना सांगुष्ठं बटोर्दक्षिणपाणिं गृहीत्वा पुनरपि पूर्व

बहुदकपूरणादिकृत्वाप्तवितानेहस्तमग्रमीदितिमंत्रात्तेपूर्ववन्नामनिर्दिश्यहस्तंगृहीत्वापुनरपिपूर्ववत्पूरयित्वाअग्निराचार्यस्तवे-
 तिमंत्रात्तेपूर्ववन्नामनिर्दिश्यहस्तंगृह्णीयात्॥ ततोबहुसंरक्षणार्थंव्रतपतयेआदित्याथबहुददामीतिमनसास्मरन्दद्यात्॥ तत्रमं-
 त्रः॥ बहुनासहनिष्क्रम्यदेवसवितरेषतेब्रह्मचारीतंगोपायसमामृतेत्युच्चार्यतमादित्यमीक्षयेत्॥ ततउभावप्युत्तरतोग्नेःपूर्वव-
 दन्योन्याभिमुखौतिष्ठेताम्॥ अथाचार्यः कस्यब्रह्मन्चार्यसिप्राणस्यब्रह्मन्चार्यसिक्स्त्वाकमुपनयतेकायत्वापरिददामीतिमंत्रंज-
 पन्॥ प्रजापतयेरक्षणार्थंबहुमनसासमर्प्यपूर्ववदुपविश्य॥ इयंदुरुक्तेतिमंत्रेणामेरबलामाबध्य॥ अदांतंदमयित्वामांमार्गं संस्था-
 पयन्स्वयम्॥ दंडः करेस्थितोयस्मान्नाद्रक्षयतोमयमितिदंडंप्रदायपुराणानियज्ञोपवीतादीनिजलेनिक्षिप्यस्विष्टकृदादिहो-
 मशेषंसमापयेत्॥ अथगुरुणामहानाम्नीव्रतंचरेतिब्रह्मचारीप्रोषितश्चरित्युक्त्वासंवत्सरपर्यंतं केशश्मश्रुनरवलोमधा-
 रणाभिक्षाचरणादिव्रतंपूर्ववच्चरेत्॥ पूर्णवर्षेउदगयनेशक्तूक्ष्णक्षेत्रेबहुगुरोर्महानाम्नीःश्रोव्यन्ग्रामाद्बहिर्विविक्तंशक्तचिदेशेदेवाक-
 यादिगच्छेत्॥ तत्रगुरुस्तिथ्यादिसंकीर्त्यास्यब्रह्मचारिणोमहानाम्नीश्रवणांगभूतंव्रतपरिपूर्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंतदंग-
 होमंकर्तुमुपलपादिकंकंकरिष्यदतिसंकल्प्यस्थंडिलोल्लेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतंकृत्वापुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्यास्मिन्होमेदेवतापरिग्रहा-
 र्थमन्वाधानंकंकरिष्यइत्यादिवक्ष्यधीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाअग्निंसंराधनींअग्निमग्निमसूयंतीमनुमतिंप्रदातारमग्निंवायुंसूर्यंकृत्स्म

रान्नद्रव्येणशेषेणस्विष्टकृतमित्यादिसद्योयक्ष्यइत्यन्वाधायपरिसमूहनादिपूर्णापात्रनिधानांतं कुर्यात् ॥ ततो बटुः स्थालीपाकविधानेन होमा
यात्मभोजनाय च पर्यामांस्तंडुलान्नवभ्यो देवताभ्यस्तूष्णीं निरूप्य तथैव प्रोक्ष्य महानाम्नी देवता प्रीत्यर्थं तत्र तिलान्प्रक्षिप्य श्रपयित्वा आचा
र्याय शृतस्थालीपाक इति विज्ञापयेत् ॥ तत आचार्यो ब्रह्मचारिणां व्रतलोपान्पृच्छातेन व्रतलोप उक्तेन स्य गौरवलाघवे विचार्य गुरुश्चेदत्रोक्तमा
यश्चिन्तंकारयित्वा पुनः संवत्सरं व्रतमादिशेत् ॥ लघुश्चेत्प्रायश्चित्तमेव कारयित्वा शकृद्देन तेना न्वारब्धे आज्यसंस्काराद्याज्यभागांतं कृत्वा वदा
नयर्मेण चरुमवदायाग्नावग्निरित्यादिभिरेकश्रुत्योक्तैः षण्मंत्रैर्व्यस्ताभिर्बोद्धतिभिश्च नवाहुती जुहुयात् ॥ ते च मंत्राः ॥ अग्नावग्निरतिप्र
विष्टऋषीणां पुत्रोऽधि राज एषः ॥ तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन मा देवानां मोमुह द्राग धेयं मो अस्माकं मोमुह द्राग धेयं स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ १ ॥
याति रश्मीनि पद्यते हं विधरणी इति ॥ तां त्वा घृतस्य धारया यजे संराधनी महं स्वाहा ॥ संराधन्या इदं ॥ २ ॥ यस्मै त्वा कामकामा यवयं संम्राड्य जा
महे ॥ तमस्मभ्यं कामं दत्वा र्थे दंतं घृतं पिब स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ ३ ॥ अयं वो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिदन् ॥ अयं शत्रून् जयतु
महे ॥ तमस्मभ्यं कामं दत्वा र्थे दंतं घृतं पिब स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ ४ ॥ असूर्यं त्ये चानुमत्ये च स्वाहा ॥ असूर्यं त्ये चानुमत्ये च स्वाहा ॥ ५ ॥ प्रदाने स्वाहा ॥ प्रदा
जर्हृषाणो यं वा जंजयतु वाजसातो स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ ६ ॥ असूर्यं त्ये चानुमत्ये च स्वाहा ॥ असूर्यं त्ये चानुमत्ये च स्वाहा ॥ ७ ॥ एवं नवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टक
त्र इन्द्राय इदं ॥ ८ ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥ ९ ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ वायव इदं ॥ १० ॥ ॐ स्वः स्वाहा ॥ सूर्याय इदं ॥ ११ ॥ एवं नवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टक
दर्थं स्तुचि चरुमवदाय तां बर्हिषि निधाय ब्रह्मचारिणं शास्ति ॥ एवं स्थालीपाकं सर्वमशानेति ॥ स च सर्वं चरुमश्नीयात् ॥ आचार्यो भुक्तं च

तमाचांतवंनं व्रतपतिमादित्यं व्रतपूर्तये उपतिष्ठस्वेति प्रेष्येत् ॥ ततः सः त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि व्रतं चरिष्यामि तच्छेदकेयं ते न शक्यं ते न शक्यं ते न शक्यं
 समित्यादित्यमुपतिष्ठमानो द्विः पूर्णजलिं सिंचेत् ॥ तदाचार्यस्तेन मंत्रेण कृतां जलिं बहुमादित्यमुपस्थापयेत् ॥ ततः अनालो कया लोकना
 संभाष्या संभाषणानि दृत्तये बहुना सिसंमीलनं वाग्यमनंचकारयित्वा त्रयस्त्रिंशद्देवताप्रीत्यर्थं वेदत्रयमनुस्मरन् ॥ अहं तेन वाससा बहो
 मुरवसा हि नं शिरो वामकर्णदेशमारभ्य त्रिः प्रदक्षिणं वेष्टयित्वा यथा तद्दासो न पतति तथा बध्वा एकरात्रं चैवं भूतो स्वपन्मवेति प्रेष्य-
 स्विष्टकृदादि होमशेषं समापयेत् ॥ बहुस्त्ववश्यं कर्तव्यसंध्यावंदनादन्यत्स्नानभोजनाद्यकुर्वोणस्तं कालं नयेत् ॥ तत एक रात्रपक्षे द्वि-
 तीयादिने त्रिरात्रपक्षे चतुर्थदिने ग्रामाद्बहिरपराजितायां दिशि स्त्रीसंचारशून्ये शूचौ देशे अन्यो ब्रह्मचारी अग्निस्थंडिलादुत्तरतोऽसिमु-
 दककमंडलुमश्मानंच निधाय तत्प्रत्यगुदगदेशे महानाम्भ्यसंश्रवणस्थलेऽपि संगतानां योगिनामाश्रयार्थं रम्यं रक्तां द्विवर्षी वत्सतरीं त-
 दसंभवे श्वेतां वा बध्वाचार्याय निवेदयेत् ॥ तत आचार्यस्तत्स्थंडिले उल्लेखनादिपर्युक्षणां तमग्निप्रतिष्ठापनां तं कृत्वा तत्पश्चात् प्रागग्रे-
 पुत्तृणेषु ऐशानस्थान् देवान्संमानयन् निवतदभिमुख उपविशेत् ॥ ततः शिष्यो वेष्टितवस्त्वं किंचिदपसार्य मुखं प्रक्षाल्य कंठस्मानं कृत्वा
 चम्याचार्यमग्निं च प्रदक्षिणीकृत्य गुरुमभिवाद्य तस्यैवात्मन दर्भमूलं धेवनैर्ऋतिस्थान्नाक्षसान् निरीक्षणेन निर्दहंस्तदभिमुख उप-
 विश्य रक्षसामंतं रागमन निर्हरणार्थं स्वष्टमाचार्यं पृष्ट्वेन सह संधाय महानाम्भीर्भो अनुब्रूहीति मनसा गुरुं वदेत् ॥ ततो गुरुः कालप्र-

माणेन तदुक्तिं ज्ञात्वा पुनस्तदहं सन्नव्रतलोपान् दृष्ट्वा तु तापिने श्रद्धधानाय बटवे स्वयमक्षिणी संमील्य विदामय वन्नित्याद्या नवचर्वः एवाद्यैवे-
वाद्यगना इ इत्यादि नवपुरीषपदानि च त्रिवारं ब्रूयात् ॥ शिव्योपि त्रिवारं पठेत् ॥ ततस्तस्य शिरो वेष्टयात् ॥ ततो ब-
दुर्मित्रस्य त्वा च क्षुपा प्रतीक्षे मित्रस्य त्वा च क्षुपा समीक्ष इति मंत्रद्वयेनादित्यमवेक्षेत ॥ ततो स्यादिसंभारयुतादिशो मित्रस्य वश्च क्षुषानुवी-
क्ष इतीक्षेत ॥ पुनरादित्यमीक्षस्वेत्युक्ते मित्रस्य त्वा च क्षुपा प्रतिपश्यामि योस्मान्दृष्टियंच वयं द्विषमस्तंच क्षुषोर्हेतुर्न च्छत्वित्यादित्यमीक्षे-
त ॥ ततो गन इकेत्याद्यष्टमंत्रैर्भुवमुपस्पृशेत् ॥ ते च मंत्राः ॥ ॐ अग्न इळानम इळानम ऋषिभ्यो नम ऋष्यो नमो वो अस्त देवेभ्यः
शिवानः शान्तमाभ वसुमृच्छीका सरस्वति माते व्योम संदृशि ॥ भद्रं कर्णेभि रितिराहू गणो गौतमो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ भूमिस्पर्शने विनियोगः ॥
शान्न इद्राग्नीति वसिष्ठो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ स्तुषे जनं सव्रतमित्यृजिष्वो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ॥ कथानश्चि च इति त्रिचस्य वामदेव इंद्रो गायत्री ॥
स्योनाष्टाथि विमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री ॥ ८ ॥ एते मंत्रैर्भूमिं स्पृष्ट्वा वत्सतरीं गुरवे दत्वाऽनुप्रवचनीयार्थमुपनयनवत्तंडुलान्भि क्षित्वा गु-
र्वे निवेद्या देवै व ब्रह्मोदनहोमं कुर्यात् ॥ तत्र क्रमः ॥ देशकालो निर्दिश्य मम महानाभ्यध्ययनांगभूतमनुप्रवचनीयहोमं करिष्य इति-
संकल्प्योद्धेरवनाद्याग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा पुनर्देशकालो निर्दिश्यात्तानुप्रवचनीयहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्य इत्याद्या-
घारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा सदसस्पतिं महानाभ्मीः ऋषींश्च एताः प्रधानदेवताश्च रुद्रव्येण शेषेणास्विष्टकृतमित्यादिसद्यक्ष्य इत्यंतमुक्त्वा

समिद्धयमाथायोद्देशत्यागोक्तत्वापरिसमूहनादिपूर्णापात्रनिधानांतं कृत्वा भैक्षतंडुलांश्चतुरश्वतुरमुष्टींतूष्णींदेवतात्रयस्यविप्रत्रय-
 भोजनायचनिरूप्यतथैवप्रोक्ष्यअपयित्वाशृतोनुप्रवचनीयइतिगुरवेनिवेदयेत्॥ ततः शिष्येणान्वारब्धआज्यसंस्काराद्यायारांतं कृ-
 त्वाज्यभागवर्जमवदानधर्मेणचक्रमवदायसदसस्पतिकणवोमेधातिथिः सदसस्पतिर्गायत्री॥ अनुप्रवचनीयप्रधानचरुहोमेविनि-
 योगः॥ ॐ सदसस्पतिमद्भुतंप्रिय० सिषंस्वाहा॥ सदसस्पतय०॥ इतिप्रथमाहुतिंमहानाम्नीभ्यः स्वाहेतिद्वितीयां ऋषिभ्यः स्वाहेति
 तृतीयाहुतिंहुत्वास्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यकर्मातिकर्तव्यस्वस्तिवाचनंकृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वावेदसमामिरस्त्वितिभवंतोऽब्रुव-
 त्स्वितितान्वंदेत्॥ तेषिवेदसमामिरस्त्वितिप्रतिब्रूयुरिति॥ ॥ इतिश्रीनारायणभट्टकृतप्रयोगरत्नेमहानाम्नीव्रतप्रयोगः॥ ॥ अ-
 थमहाव्रतप्रयोगः॥ ॥ आचार्यः पूर्ववदुदगयनादौस्वस्तिवाचनादिहोमशेषसमाप्त्यंतंमहानाम्नीव्रतवत्कृत्वासंवत्सरंमहाव्रतमाच-
 रेतिबहुंश्रेष्ठ्यतेनसंवत्सरव्रतआचरितेगामाहूहिः शतृद्धदेशेप्रागंग्रेषुदर्भेषुप्राङ्मुखउपविश्यशिष्येणविधिवदभिवादनपूर्वकंमहाव्र-
 तंभोअनुब्रूहीतिवचनेनैवोक्तस्तंप्राङ्मुखउपवेश्यअथमहाव्रतमित्यारण्यकंत्रिद्वयात्॥ ततः शिष्यस्तथैवत्रिवारमुक्त्वापूर्ववन्मन्त्र-
 द्वयेनादित्यमवेक्षेत्॥ ततोऽगुरुशिष्यावग्नइळादिभिर्मन्त्रैर्भूमिंस्पृशेताम्॥ ततः शिष्योदिवाब्रह्मोदनंअपयित्वाचार्यायनिवेदयेत्॥
 ततआचार्योमहानाम्नीभ्यः स्वाहेतिस्थानेमहाव्रतायस्वाहेतिद्वितीयाहुतिंहुत्वासर्वमनुप्रवचनीयंकुर्यात्॥ ॥ इतिमहाव्रतप्रयोगः॥

अथोपनिषद्भूतप्रयोगः॥ ॥ आचार्यः पूर्ववद्धोमसमास्यंतं महानाम्नीव्रतवत्कृत्वा संवत्सरमुपनिषद्भूतमाचरेति बह्विधं प्रवृत्तेन तत्राप्रतेकते
प्राग्वदुपनिषदं भो अनुब्रूहीत्युक्तं संप्राडः सुरवमथातः संहिताया उपनिषदि द्यारण्यकं त्रिब्रूयात्॥ शिष्यस्तथैव त्रिरुक्त्वा पूर्ववदादित्येव
क्षणाभूस्पशं ब्रह्मोदनश्च पणानि वेदना नि कुर्यात्॥ तत आचार्यो महाव्रतस्थाने उपनिषदे स्वाहेति हुत्वा पूर्ववदनुप्रवचनीयं कुर्यात्॥ आचा-
र्याभावे शिष्यः स्वयमेव महाव्रताध्ययनादिकं कुर्यादिति॥ इत्युपनिषद्भूतम्॥ ॥ इति प्रयोगारत्नमहानाम्नादि व्रतत्रयं॥ ॥ अथ गौदा-
नप्रयोगः॥ ॥ जन्मतः षोडशे वर्षे उपवेश्य प्राणानायास्य निश्वादि संकीर्त्यास्य ब्रह्मचारिणो गोदानं कर्तुं तदंगस्वस्ति वाचनां कुरापेणाग्रहयज्ञाभ्यु-
ब्रह्मचारिणं स्वदक्षिणात उपवेश्य प्राणानायास्य निश्वादि संकीर्त्यास्य ब्रह्मचारिणो गोदानं कर्तुं तदंगस्वस्ति वाचनां कुरापेणाग्रहयज्ञाभ्यु-
दायिकानि करिष्य इति प्रत्येकं संकल्प्य तानि क्रमेण कृत्वा परेद्युः कृतमित्यक्रियः कृतमित्यक्रियं बहु दक्षिणात उपवेश्य कौतुकमाबध्य सु-
मुहूर्ते उपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा पुनर्दशकालोऽस्मृत्वा मया क्रियमाणो गोदानं होमे देवतापरिग्रहार्थं मनवाधानं करिष्ये॥ अस्मिन्
त्वाहिते ग्नावित्याद्याचारवाज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निं पवमानं प्रजापतिं चैताः प्रधानदेवताः आज्येन शेषेणास्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वा समिद्वय-
मग्नावाधाय पूर्णापात्रनिधानांतं कृत्वा दगने रास्तीर्णदर्भेषु व्रीहि यवमाषतिलैः पृथक् पृथक् स्फुरितनवशरावचतुष्टयं क्रमेण कैकशः प्रा-
क्संस्थमाभाद्यप्रत्यगने रास्तीनस्य कर्तुं दक्षिणातो बटोर्माता प्राड् सुरव्या आसीत्॥ मातुः पुरस्तादग्नेः पश्चादानुह शकृच्छरावंशमीपर्णाश

रावंचसंस्थापयेत्॥ ततो ब्रह्मेकविंशतिकुशांकुरान्दधानोमातुर्दक्षिणेतिष्ठेत्॥ ततो बटुनान्वारब्धः कर्ता पूर्वतन्त्रमाधारांतं कृत्वा अग्र आ-
 युंषीत्यादिचतुर्भिर्मंत्रैः पूर्ववदाज्याहुतीहुत्वोद्देशत्यागो कृत्वा शीतोष्णजले पात्राभ्यां सृथगानीय बटोः पश्चिमतः स्थित्वा तदुदकमन्यस्मि
 न्यात्रेपाणिभ्यां उष्णो नवाय दुदकेनेहीतियुगपन्निनीय तदेकदेशं नवनीतेन दध्ना वामे लयित्वा बटोर्वा मधुमश्रुप्रदेशमारभ्य प्रदक्षिणाम
 दितिः श्मश्रूणि वपत्वा पउदंतु वचर्चस इति मंत्रावृत्या त्रिः श्मश्रूण्येव क्लृदयित्वा ब्रह्महस्तस्थेकविंशतिकुशांकुरेषु त्रीनंकुरानादाय बटोर-
 भिमुरवंपश्चिमाग्रान्कृत्वोषधे त्रायस्वेन मिति दक्षिणा श्मश्रुभागो निधाय तेष्वंकुरेषु ताम्रमयं क्षरं स्वधिते मे नो हिंसीरिति निधाय ॐ येना-
 वपत्सविता क्षरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्॥ तेन ब्रह्माणो वपते दमस्यायुष्मांजरदक्षिणं श्मश्रुकानुकुशांकुरां च्छि-
 त्वा प्रागग्रान्छरावशमीपणैरेकीकृत्य मातुः करे दधात्॥ सा च तानानुद्हेगो मये प्रागग्राणि निदध्यात्॥ एवां द्वितीयादिच्छेदने कुशांकुर
 त्रयनिधानादि स मंत्रकं कार्यम्॥ विशेषस्तु॥ येन धाता बृहस्पतेरग्निरिंद्रस्य चायुषेव पत्॥ तेन त आयुषेव पा मिस्तु श्लोक्याय स्वस्त्य इति तृतीये॥ चतुर्थे त्वेते त्रयोपि-
 तिमंत्रो द्वितीयच्छेदने॥ येन भूयश्चरात्र्यां ज्योक्कपश्याति सूर्ये॥ तेन त आयुषेव पा मिस्तु श्लोक्याय स्वस्त्य इति तृतीये॥ चतुर्थे त्वेते त्रयोपि-
 मंत्राः॥ एवं दक्षिणा श्मश्रुभागं च त्वा रिच्छेदना नि कृत्वोत्तरभागे व्येवं त्रीणिच्छेदना न्यादितो मंत्रत्रयेण कुर्यान्न चतुर्थे॥ ततः क्षरधारां॥ यत्
 क्षरेण मर्चयता स्तपे शसावसावपसि श्मश्रूणि शं धि शिरो मुरवं मास्यायुः प्रमोषीरित्यत्र त आरभ्या मूलमवमृज्य नापित माहूय शीतोष्णा

भिरद्विरवर्थकुर्वाणो क्षणवन्कुशलीकेशश्मश्रुलोमनस्वान्युदक्संस्थानिकुर्विति प्रेष्यतत्रैषार्थंचावबोध्यतेनपूर्वसेकावशिष्टैः शीतोष्णांबु
भिरग्रपाणिनार्द्रकृत्यकेशश्मश्रुलोमनस्वान्युदक्संस्थानिवापयित्वास्मात्तंबदुर्पूर्वबदुपवेश्यस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यतद्गीत्यादिपा
त्रचतुष्टयं नापि नायदद्यात् ॥ ततो बटुरहः शेषं मौनेन नीत्वा वंदितसायं संध्यो गुरोरंतिकंगत्वा वरंददामीति वाचं विसृज्य तस्मादनङ्गाहं
गांचदक्षिणात्वेन याचयित्वा वादद्यात् ॥ ततः परे द्यः संवत्सरंगोदानव्रतमाचरेत्याचार्येणोक्तो ब्रह्मचारी संवत्सरं केशश्मश्रूणि धृत्वा
पूर्वोक्तब्रह्मचारि नियमेन गुरुसमीपे व्रतं चरेत् ॥ इति श्रीभट्टरामेश्वरसूनु नारायणभट्टकृते प्रयोगारत्ने गोदानव्रतप्रयोगः ॥
अथ ब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तं ॥ तत्र बौधायनः ॥ अत्र शौचाचमनसंध्यावंदनदर्भपाणिभिक्षाग्निकार्यराहित्यशूद्रादिस्पर्श
नकौपीनकटिस्मृत्रयशोपवीतमेखलादंडाजिनत्यागदिवास्वापछत्रधारणापादुकाध्यारोहणमालाधारणोदूर्तनानुलेपनां जनजलकी
डाद्युतनृत्यगीतवाद्याद्यभिरतिपारवंडादिसंभाषणपर्युषितभोजनादिब्रह्मचारीव्रतलोपजसकलदोषपरिहारार्थं ब्रह्मचारी छत्र
त्रयंचरेन्महाव्याहृतिहोमंचकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ लौकिकाग्निं प्रति प्रतिष्ठाप्यान्वाधानाज्यभागांतं कृत्वा प्रथमं व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्च
तस्म आज्याहुतीर्हुत्वा ॐ भूरग्नये च घृथिष्ये च महते च स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ भुवो वायवे चांतरिक्षाय च महते च स्वाहा ॥ ६ ॥ ॐ स्वरादित्या
य च दिवे च महते च स्वाहा ॥ ७ ॥ ॐ भूर्भुवः स्ववश्चंद्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा ॥ ८ ॥ ॐ पाहि नो अग्न ए नसे स्वाहा ॥

पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा ॥ १० ॥ ॐ यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ सर्वपाहि शतक्रतो स्वाहा ॥ १२ ॥ ॐ पुनरुज्जीनिवर्तस्व पुनरुग्म इहा
 युषा ॥ पुनर्नः पार्यहसः स्वाहा ॥ १३ ॥ ॐ सहरय्यानिवर्तस्वाग्नेपि न्वस्वधारया ॥ विश्वक्मिया विश्वतस्प रि स्वाहा ॥ १४ ॥ पुनर्व्याहृति-
 भिहुर्त्वास्विष्टकृदादि होमशेषं समापयेदिति ॥ एतदल्पधर्मलोपे तु प्रायश्चित्तविशेषो ऋग्विधाने शौनकेनो-
 क्तः ॥ तं वो धिया जपे नमंत्रं लक्ष्मं च त्रे शिवालयो ॥ ब्रह्मचारी स्वधर्मं च न्यूनं च तूष्णीमेव तदिति ॥ महानाम्न्यादि व्रतेषु लुप्तेषु तारतम्ये भत्री-
 न्यद्द्वादशावाक्यं दृष्ट्वा पुनर्ब्रतं प्रारभेतेति स्मृत्यर्थं सारे ॥ इति प्रयोगरत्ने ब्रह्मचारी व्रतलोप प्रायश्चित्तम् ॥ ॥ अथ-

समावर्तनप्रयोगः ॥ ॥ आचरित ब्रह्मचारी नियम महानाम्न्यादि व्रतचतुष्टयो ब्रह्मचारी विद्यां ते गुरुमर्थदानेन संपूज्य तेनानुज्ञा-
 नोज्योतिर्विदुक्ते शतभकाले आचार्यगृहे समावर्तनं नाम कर्म कुर्यात् ॥ ब्रह्मचारी नियम व्रतचतुष्टयलोपपक्षे प्रायश्चित्तं कृत्वा शतद्वः स-
 न्निदं कुर्यात् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ पूर्वैकस्मिथ्यादिसंकीर्त्यममशौचाच्चमनादिसर्वब्रह्मचर्यनियमलोपप्रायश्चित्तद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री-
 त्यर्थं होमपूर्वकं कृच्छ्रत्रयमाचरिष्ये इति संकल्प्य लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यहोमधर्मेणान्वाधानपूर्वकं पूर्वोक्ताष्टादशाज्याहुतीर्हुत्वा
 कृच्छ्रत्रयप्रत्याम्नायत्वेन कल्पितगोदानसहस्रतिलहोमदशसहस्रगायत्रीजपादिष्वन्यतमंचरित्वा होमशेषं समापयेत् ॥ महाना-
 म्न्यादि व्रतलोपपक्षे प्रत्येकं गायत्र्याष्टाविंशतिमष्टौ वाज्याहुतीर्हुत्वा एकैकं कृच्छ्रंचरित्वा शतभकालेनान्नीव्रतं कृत्वा त-

श्रेयमहाव्रतादि व्रतत्रयं कृत्वा गुरवे दक्षिणां दत्वा तेनानुज्ञातो मण्यादीन्येकादशोपकल्पयेत् ॥ तानि च मणिं कुण्डले वस्त्रशृंगं छ-
त्रमुपानद्वर्गदंडस्त्रजं एकबीजकरं जफलपिष्टं श्रीरवंडाद्यनुलेपनमंजनमुष्णीषमिति ॥ एतान्यात्मने चान्वार्याय च यक्षभयोर्निविदे-
तान्वाययैव संपाद्यानि ॥ यस्मिन्नहनि स मावर्तनं तस्मिन्पराजितानां दिशंगत्वा यज्ञियवृक्षस्यैशानीं शारवां छित्वा त्मप्रादेशमिता-
ममिधमाहृत्य भूमे रन्यत्रोपरि निदध्यात् ॥ तत्र क्रमः ॥ ब्रह्मचारी कृतनित्यक्रियः प्रातरग्नि कार्यं च प्राणाना यम्यतिथ्यादिसंकी-
र्त्य मम गृहस्थाद्याश्च मांतरप्राप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं समावर्तनं करिष्ये इति संकल्प्य तदंगभूतस्वस्तिवाचनां कुराप्येनाग्रहय-
ज्ञाभ्युदयिकानि संकल्पपूर्वकं कृत्वा प्रागुक्तलक्षणां समिधमाहृत्योपरि निधाय ब्रह्मचर्यव्रतमंपूर्तयेद्वा ह्यणायगादत्वा हि जान्मोज-
यित्वा विधिवत्कौतुकमाबध्य शभकाले स्थंडिलो ह्ये रवनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा पुनर्देशकालो निर्दिश्य मया क्रियमाणो समाव-
र्तनहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते गनावित्याद्या धारावाज्येनेत्यंतमुत्कात्रिवारमग्निपवमानं प्रजापतिर्चैताः
प्रधानदेवता आज्येन अग्निमूर्ध्वसमिधा विश्वान् देवान् दशसमिद्धिः शेषेणास्विष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्य इत्यंतमुत्कासमिद्वयमग्ना
वाधाय पूर्णपात्रनिधानांतं पुरस्तनंतं त्रमनुष्ठायादगग्नेरास्तीर्णेषु दर्भेषु व्रीहियवमाषतिलैः पृथक् पूरितानि च त्वारिशारावाणि क्रमेण
कैकशः प्राक्संस्थान्यासादयेत् ॥ ताम्रमयं लोहं वा क्षरं शीतमुष्णं चोदकं नवनीतं दधिद्रप्सा न्वा मण्याद्येकादशद्रव्याणि चाग्नेरुत्तरत

आसादयेत्॥ ततः प्रत्यगग्नेरासीनस्य कर्तुर्दक्षिणतो माता प्राङ्मुखव्यासीति॥ तस्याः पुरः अग्नेः पश्चात्॥ एकस्मिन् शरावेशमीपर्णान्यप
 रस्मिन्नानुहंगोमयमासादयेत्॥ ततो ब्रह्मेकविंशतिकुशांकुरान्दधानो मातुर्दक्षिणतस्मिंश्चेत्॥ ततो ब्रह्मचारी पुरस्तनंतत्र मायारांत-
 क्त्वा अग्न आरूढीति तिसृणां शतं वैरवानसा ऋषयः॥ अग्निः पवमानो ग्निर्गायत्री॥ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ ॐ अग्न आरूढीषिप
 वस आसुवोर्जमिषंचनः॥ आरेबाधस्वदुच्छुनां स्वाहा॥ अग्नये पवमानायेदं नमो नित्यागः॥ एवमग्ने पिः पवमानः पां
 चजन्यः पुरोहितः॥ तमीमहे महागयं स्वाहा॥ २॥ ॐ अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यं॥ दधद्रयिं मयि पोषं स्वाहा॥ ३॥ प्रजापते हिर-
 ण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ होमे विनियोगः॥ ततो ब्रह्माशीतोष्णवारिणी पात्राभ्यां दृथगानीय ब्रह्मदोः पश्चिमदेशे स्थित्वा तदुदकमन्य
 स्मिन्यात्रे ॐ उष्णो नवाय उदके नहीति मंत्रेण युगपन्निनीय तदेकदेशं गृहीत्वा नवननीतेन दध्वावामिश्रयित्वा बटोर्वा मश्मश्रुप्रदेशमा-
 रभ्य प्रदक्षिणां॥ ॐ आदितिः श्मश्रूणि वपत्वा पउदंतु वर्चसे इति मंत्रं प्रतिक्लृदनमावर्तयन्ति वारं श्मश्रूण्येव क्लृदयित्वा स्वहस्तस्थि
 ते धेकविंशतिकुशांकुरेषु त्रीन्कुरानादाय दक्षिण श्मश्रुभागे ब्रह्मचार्यभिसुरवंपश्चिमाग्नं निदध्यात्॥ तदा ब्रह्मचारी ॐ ओषधे त्रा
 यस्व मामिति जपेत्॥ ततो ब्रह्मानेषु कुशांतरेषु ताम्रमयं क्षरं निदध्यात्॥ तदा ब्रह्मचारी स्वधिते मा माहिंसीः॥ येनावपत्स विताक्ष-
 रेण सोमस्य राशौ वरुणस्य विद्वान्॥ तेन ब्रह्माणो वपते दमस्या युष्मान्जरदष्टिर्यथा समादिति जपेत्॥ ततो ब्रह्मचारिणा येनावपदिति मं

त्रेउच्चारिते ब्रह्मासशमश्रुकान्कुशांकुरांश्छित्वा तानंकुरान्प्रागग्राह्यरावस्थशमीपर्णेः सहेकीकृत्यमातुः करे दद्यात् ॥ सात्त्वतान्मशमश्रुशमीपर्णकु
शांकुरानानडुहेगोमयेनिदध्यात् ॥ एवं द्वितीयादि छेदनेषु कुशांकुरत्रयनिधानादिसमंत्रकं कार्यम् ॥ छेदनमंत्रे तु विशेषः ॥ ॐ येन धाता बृहस्पतेर
नेरिद्रस्य चायुषेवपत् ॥ तेनमभ्यायुषेवपामिसः श्लोक्यायस्वस्तय इति द्वितीय छेदने मंत्रः ॥ ॐ येन भूयश्चराभ्योज्योऽक्रपश्यामिसूर्यम् ॥ तेनम
आयुषेवपामिसः श्लोक्यायस्वस्तय इति तृतीय छेदने ॥ चतुर्थे तु ॐ येन धाता ॥ ॐ येन भूयश्चेति त्रयोपि मंत्राः ॥ एवं दक्षिण
शमश्रुभागे च त्वारि छेदना निहृत्वोत्तरशमश्रुभागे व्यनयारीत्याद्यानि त्रीणि छेदना निप्रत्येकं मंत्रैः कुर्यात् ॥ नतु सर्वमंत्रैश्चतुर्थं ॥ ततः सुर
धारां ॥ यत्स्फुरेणमर्चयता स्तपेशमावसावपसि शमश्रूणि ॥ शंघिशिरोमुरवंमामआयुः प्रमोषीरित्यनेनाग्रत आरभ्यामूलमवमृज्यनापित
माहूया ॥ शीतोष्णाभिरद्भिरवर्थं कुर्वाणो क्षणवत्कुशलौ कुर्विति त्रैषेणानुशास्य प्रैषार्थं चावबोध्य नापितेन पूर्वावशेषित शीतोष्णांबुभि
राद्रीकृत्य केशशमश्रुलोमनरवान्युदकं संस्था निवापयित्वा तद्भ्रीत्यादि शरावचतुष्टयं नापिताय दद्यात् ॥ ततः करंजबीजपिष्टेन स्वशरी
रमुदृत्य शीतोष्णोरुदकैः स्मत्वा द्विराचम्य पुनर्वन्हेरंति कंगत्वा एकं वस्त्रं समंत्रकं परिधाया न्यद्रस्त्रं प्राहृणुयात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ युवं वस्त्रा
णीत्यस्य दीर्घतमामित्रावरुणोत्रिष्टुप् ॥ वासोधारणो विनियोगः ॥ ॐ युवं वस्त्राणि पीवसावसाथेयुवोरच्छिद्रा मंतवो हसर्गाः ॥ अवाप्ति
रतमनृता निविश्वऋतेन मित्रावरुणा सचेधे ॥ ततो द्विराचम्य पाणिनां जनमादाय ॐ अशमनस्तेजोसि चक्षुर्मपाहीति मंत्रा बृहत्या सम्य

दक्षिणचक्षुषीक्रमेणांक्कान्तथैव ॐ अश्मनस्तेजोसिश्चोत्रमेपाहीत्यनेनकुंडलाभ्यांदक्षिणसव्येश्चोत्रं लंकृत्यकुंकुमाद्यनुलिप्ताभ्यांपाणि-
 भ्यांपूर्वमुखमनुक्लिष्यपश्चादितरांगान्यनुलिष्यकरोप्रक्षाल्य ॐ अनातास्थनार्तोहं भूयासमित्यनेनशिरसिस्त्रजंबध्या ॐ देवानांप्रतिष्ठे-
 स्थः सर्वतोभापातमित्यनेनचर्ममय्यावुपानहोदक्षिणसव्यपादाभ्यामारुह्य ॐ दिवश्छु द्यासीतिभंत्रेण छुत्रं धृत्वा ॥ ॐ वेणुरसिवानस्य
 त्योसिस्सर्वतोभापाहीतिवैणवंदंडंगृहीत्वा ॥ आयुष्यमितिस्त्रुक्तेनस्त्रवर्णमणिकंठेबध्नीयात् ॥ आयुष्यमितिस्त्रुक्तस्यसनकसनंदनसना-
 तनादयः ऋषयः ॥ हिरण्यं देवता आद्याश्चतस्रोनुष्टुभः पंचमीत्रिष्टुप् षष्ठ्यनुष्टुप् सप्तमीशक्करीअष्टमीनवम्योत्रिष्टुभोदशम्यनुष्टुबे-
 कादशीजगती ॥ कंठेमणिधारणोविनियोगः ॥ ॐ आयुष्यं वचस्वरायस्योषमोद्भिदम् ॥ इदं हिरण्यं वचस्वजेत्रायाविशतादिमाम् ॥ उच्चै-
 र्वाजीघृतनाषाद्सभासाहंधनंजयम् ॥ सर्वाः समग्राः कृदयो हिरण्येस्मिन्समाहिताः ॥ शक्रनमहं हिरण्यस्वपितुर्मानेवजग्रभ ॥ तेन-
 मांसूर्यत्वचमकरं पूरुषुप्रियम् ॥ संग्राजं च विराजं च भिष्टिर्याचमेध्रुवा ॥ लक्ष्मीराष्ट्रस्ययामुखं तयामामिंद्रसंसृज ॥ अग्नेः प्रजातं परि-
 यद्धिरण्यममृतं यज्ञे अधिमर्त्येषु ॥ यएनहृदसि देनमर्हतिजशमृत्युर्भवतियोविभर्ति ॥ यद्देवराजावरुणोयदुदेवीसरस्वती ॥ इंद्रोय-
 दृत्रहावेदतन्मेवचस्व आयुषे ॥ नतद्रक्षांसि न पिशाचाश्चरंति देवानामोजः प्रथमजं रघे ३ तत् ॥ योविभर्ति दाक्षायणाहिरण्यं स देवेषु
 कृणुते दीर्घमायुः समनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ यदाबधं दाक्षायणाहिरण्यं शतानीकायस्मनस्यमाना ॥ तन्न आबधां मिशतशार

दायायुष्मान्दरदष्टिर्यथासत्॥ दृतादुर्लुसंमधुमत्सुवर्णधनंजयंधरुणंधारयिष्णु॥ ऋणक्मपत्नादधरांश्च कृणवदारोहमांमहतैसोभ-
गाय॥ प्रियंमाकुरु देवेषु प्रियंराजसमाकुरु॥ प्रियंविश्वेषुगोप्त्रेषुमयिर्धेहिरुचारुचं॥ अग्निर्येनविराजतिस्सूर्येयिनविराजति॥ विरा-
ज्येनविराजति तेनास्मान्ब्रह्मणस्पतेविराजसमिधंकुरु॥ अनंतरमुष्णीषेणप्रादक्षिण्येनशिरःसर्वेष्ट्यउपानहोसंत्यज्यउपरिनिहितां-
प्रागुक्तांसमिधंगृहीत्वातिष्ठन्नेवस्मृतंचमइत्यादीन्स्वाहांतान्मंत्रानुक्त्वागनावदध्यात्॥ एषांमंत्राणांप्रजापतिरग्निरष्टिः॥ समिदाथा-
नेविनियोगः॥ ॐ स्मृतंचमेअस्मृतंचमेतन्मउभयव्रतम्॥ निंदाचमेअनिंदाचमेतन्मउभयव्रतम्॥ विद्याचमेअविद्याचमेतन्मउभ-
यव्रतम्॥ श्रद्धाचमेअश्रद्धाचमेतन्मउ॥ प्रज्ञाचमेअप्रज्ञाचमेतन्मउ॥ इष्टंचमेअनिष्टंचमेतन्मउ॥ दत्तंचमेअदत्तंचमेतन्मउ॥
अधीतंचमेअनधीतंचमेत॥ कृतंचमेअकृतंचमेतन्मउ॥ सत्यंचमेअसत्यंचमेतन्मउ॥ श्रुतंचमेअश्रुतंचमेतन्म॥ व्रतंचमेअव्र-
तंचमेतन्म॥ यदग्नेसेंद्रस्य सप्रजापतिकस्य स ऋषिकस्य स पितृकस्य स पितृराजन्यस्य स मनुष्यस्य स मनुष्यरा-
जन्यस्य साकाशस्य सातीकाशस्य सानूकाशस्य स प्रतीकाशस्य स देवमनुष्यस्य स गंधर्वाप्सरस्कस्य स हारण्यैश्च पशुभिर्गर्ग्यैश्च यन्म
आत्मन आत्मनि व्रतंतन्मे सर्वव्रतमिदमहमग्ने सर्वव्रतो भवामि स्वाहेति॥ अग्नय इदं नमम॥ अथोपविश्यान्याः प्रादेशांमितादशा
समिधोममाग्नेवर्चोविहवेष्वित्यनेन सूक्तेन प्रत्युचं ऋगंते गनावदध्यात्॥ पश्वात्त्वाहाकारमुच्चारयेत्॥ अस्य सूक्तस्य विहव्य ऋषिः

विश्वेदेवा देवता आद्या जगत्यन्यात्रिष्टुभः॥ समिदाधाने विनियोगः॥ ॐ समभागेन वर्चोविहवेश्वस्तवयं त्वेधानास्तन्वंपुषेम॥ मर्द्यं नमं
 तां प्रादिशश्च तस्वस्त्वयाध्यक्षेण पृतनाजयेमस्वाहा॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं नमम॥ एवमग्रेऽपि॥ ॐ समदेवा विहवेश्वस्तु सर्व इद्रवंती मरु-
 तो विष्णुरग्निः॥ ममांतं रिक्षमुकलोकमस्तु मर्द्यं वातः पवतां कामे अस्मिन्स्वाहा॥ ३॥ ॐ मयि देवा द्रविणमायजंतां मय्याशीरस्तु म-
 यि देव हूतिः॥ देव्या होतारो वनुषंत पूर्वैरिष्टाः स्याम तन्वा सुवीरास्वाहा॥ ॐ मर्द्यं यजंतु ममया निहव्या कृतिः सत्यामनसो मे अस्तु॥
 एनो मा निगांकतमच्च नाहं विश्वेदेवासो अधिवोचतानः स्वाहा॥ ४॥ ॐ देवीः षळुर्वीरु रुनः कृणोत विश्वेदेवास इह वीरयध्वं॥ माहा-
 स्महि प्रजया मातनूभिर्मोरधाम द्विषते सोमराजन्स्वाहा॥ ५॥ ॐ अग्ने मन्युं प्रति नुदन्यरेषाम दध्योगोपाः परिपाहि नस्त्वं॥ प्रत्यंचोयं-
 नु निरुतः पुनस्तेऽमेषां चित्तं प्रबुधां विनेशस्वाहा॥ ६॥ ॐ धाता यातृणां भुवनस्य यस्यतिर्देवं त्रातारमभिमातिषाहं॥ इमं यज्ञमश्वि-
 नो भाव हस्पतिर्देवाः पांतु यजमानन्यथा त्स्वाहा॥ ७॥ ॐ उरुव्यचानो महिषः शर्मयंस दस्मिन्हवेषुरुहूतः पुरुक्षः॥ मनः प्रजाये हर्य-
 श्वमृळयेद्रमानो रीरिषो मापरादाः स्वाहा॥ ८॥ ॐ येनः सपत्न्या अपते भवं त्विंद्राग्निभ्यामववाधामहेतान्॥ वसवोरुद्रा आदित्या उप-
 रिस्पृशं मोगं चेतारमधिराजमक्रन्स्वाहा॥ ९॥ ॐ अर्वाचमिंद्रममुतो हवामहे योगो जिह्नु नजिदश्वजिद्यः॥ इमं नो यज्ञं विहवे जुषस्वाप्त्य-
 कुल्मो हरिवो मे दिनं त्वास्वाहा॥ १०॥ इति दशमंत्राः॥ ततः स्विष्टकृदादि होमशेषं समापयेत्॥ ततः स्नातकोने भित्तिकं विमानं नक्तं नग्नं च

नस्माप्तिनग्नं स्त्रियं नक्षेत्रं नयामि वृक्षं नरोहामि कूपं नावरोहामि न बाहुभ्यां न दीं न रे प्राणसंशयं नाभ्यापद्ये इत्येवं संकल्पयेत् ॥ ततः कौपी-
नं मेखलां च विस्मृजेत् ॥ केशश्मश्रुनखलोमान्यपराजितायां दिशि निरवतति ॥ ततो यत्र मधुपर्कादि पूजास्य संभाविता तत्र तारात्री वसेत् ॥ समावर्तमानं
तत्र त्रिशचमाशौचं कुर्यात् ॥ इति श्रीरामेश्वर भट्टमुत्तमरायण विरचिते प्रयोगरत्ने समावर्तन प्रयोगः ॥ अथ क्रमप्राप्तौ विवाहः ॥
तत्र तावत्तु पयोगितया किंचित्संक्षेपेणोच्यते ॥ अनाश्रमी न निष्ठे तदिनमेकमपि द्विजः ॥ आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयतो हि स इति द-
क्षस्मृतैः ॥ गुरवे तु वरं दत्वा स्मायी ततः दनुजया ॥ वेदव्रतानि वा पारं नीत्वा त्दक्षभयमेव वा ॥ अविप्लुत ब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्धहेत् ॥ अन-
न्यपूर्विकां कांतामसपिंडाय वीयसीं ॥ अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानां र्षगोत्रजां भित्तिचयाज्ञबल्क्योक्तैस्त्रिविधोऽपि वेदव्रतो भयस्नानकोऽवि-
लंबेन लक्षणादिविशिष्टां स्त्रियं न पुंसकव्यावृत्तये रूचीत्वेन परीक्षितामुद्धहेत् ॥ तत्रापि कुलमग्रे परीक्षेत नैति गृह्यवचनादादौ सदा चारा-
दिगुणवत्तया हीनक्रियात्वादि दोषहीनतया च परीक्ष्य कुलं तज्जोद्धात्वा ॥ तदनुलक्षणाद्यपि परीक्ष्य लक्षणा निच शक्रभाश्रमसूचकानित-
नुलोमकेशदशनत्वादीनि प्रत्यक्षगम्यानि बाह्या न्यांतराणि चाष्टौ पिंडान्कृत्वेत्यादिना गृह्योक्तानि विविधान्यपि महाग्रंथेभ्यो ज्ञेयानि वि-
स्तरभिया त्विह नोच्यंते दानेनोपभोगेन वा पुष्पांतरपूर्विकानभवति सानन्यपूर्विकातामनेन वा वदत्तामनोदत्ताग्निपरिगता सप्तमं पदं
भीताभुक्ता गृहीतगर्भा प्रसूता चेतिसप्तपुनर्भुवो व्यावर्त्यन्ते ॥ कांतां वोदुर्मनो नयनयोराह्लादकरीं समान एकः पिंडः पिंडदानक्रिया

मूलपुरुषशरीरं वायस्यानविद्यते सासपिंडातां कथंचिदेकपिंडक्रियानुप्रवेशेन निर्वाप्य सापिंड्यं केचिदाहुः ॥ एकशरीरावयवान्वयेना
 वयवसापिंड्यं विज्ञानेश्वरादयो निर्दोषं मे निरे ॥ अत्र बहुतरं वक्तव्यं विचारं त्वताभंगभीत्या नोच्यते ॥ नन्वेवं विधातृ-
 शरीरावयवान्वयेन सापिंड्यातिप्रसंगेन न काप्यसापिंडेत्यत आह ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ पंचमात्समादूर्ध्वमातृतः पितृतस्तथेति मातृपक्षे
 पंचमासितृपक्षे ससमादूर्ध्वसापिंड्यं निवर्तत इति विशेषः ॥ कूटस्थमारभ्यात्र गणना ॥ तदुक्तम् ॥ वध्वावरस्यवातातः कूटस्थाद्यदि स
 सप्तः ॥ पंचमीचेत्तयोर्माता तं त्सापिंड्यं निवर्तत इति ॥ कूटस्थो मूलपुरुषः यतः संतानभेदः ॥ एवं च मातृपितृद्वारकसापिंड्यवतीनां कन्या
 कानामियं संख्या संकलना ॥ उद्दीदुः पितरौ पितुश्च पितरौ तज्जन्म कृदं पती दृढं तस्य चतुष्कमष्टकमतो व्यस्य क्रमात्सोडश ॥ वंशारंभ
 कदंपतिप्रमिति रित्या सप्तकक्ष्यं रदा एकैकान्वयकन्यकाः पितृकुले त्वासप्तकक्ष्यं ब्रुवो ॥ १ ॥ यद्यप्येकस्य बल्योपि सतास्युस्तदपीह तु ॥
 संबंधसाम्यादेकैव गणिते त्यवधार्यताम् ॥ २ ॥ एकस्मान्निधुना त्कृतो हि ता दृढद्वयं तद्व्यात्तस्मा दृढचतुष्कमष्टचतनोतः षोडशातोर
 दाः ॥ यावत्सप्तकक्ष्यमग्निऋतवः कन्या इहे कान्वयेता दं ते गुणितारं सेकरवदृशो वंशे सपिंडाः पितुः ॥ ३ ॥ मातुर्जन्मददंपती च मिथु-
 नदृढंतयोः सागराः तस्यापंचमकक्ष्यमश्वमतिरित्येकान्वयः पुंसुते ॥ दृढा दृढसुगंततो व्यय इतोष्टापंचकक्ष्यं शरः क्षोण्यः सप्तगुणाः
 शराश्च विधवो मातुः सपिंडाः कुले ॥ कुलद्वयस्य कन्यकायुता मिथः सपिंडकाः ॥ हिमांशदृग्धरा दृशो २१ २१ विवाहकर्मवर्जिता इति ॥

यवीयसीं स्वापेक्षया वयसा वपुषा च न्यूनां ॥ अरो गिणीं अचिकित्स्य राजयक्ष्मादि रोगरहितां भ्रातृमतीमिति पुत्रिका करण शंकानि हृत्य
र्थं ॥ यत्र तु पुत्रिका करणाभावनिश्चयस्तामभ्रातृकामप्युद्धहेत् ॥ असमानार्षगोत्रजां ऋषेरिदमार्षगोत्रप्रवर्तकस्य मुनेर्व्यावर्तकः प्र
वर इत्यर्थः ॥ गोत्रवंशपरंपराप्रसिद्धं ॥ स्वसमाने आर्षगोत्रेयस्य तज्जानभवतितां ॥ यास्कवाधूलमौनमौकानां भिन्नगोत्राणामपि भा
गवैवेतहव्यसावेतसो इति प्रवरैक्यमस्ति तत्र विवाहो माभूदित्यसमानार्षजामित्युक्तम् ॥ आंगिरसांबरीषयो वनाश्वेति मां धात्रं बरी
षयो वनाश्वेति ॥ आंगिरसमां धातृप्रवरभेदेऽपि यो वनाश्वगोत्रैक्यं तादृशो विवाहवारणायासमानगोत्रजामित्युक्तम् ॥ तथा च गोत्रप्र
वरौ दृष्टव्यं यदुदासे निमित्तभूतो ॥ प्रवरैक्ये विशेषमाह बौधायनः ॥ पंचानां त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः ॥ भृग्वंगिरोगणे द्वे
शेषे द्वे कोपिवारयोर्दिति ॥ गोत्रप्रवरनिर्णयः सपिंडसप्रवरसगोत्रविवाहप्रायश्चित्तादिव महाग्रंथतो वसेयं विस्तरभियेहनोच्यते ॥
सपत्नमातामहकुले व्यातिदेशिकात्सापिंड्यादविवाहः ॥ तथा च सप्तमंतुः ॥ पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्भगिन्यो मातृष्व
भारस्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि भागिन्या न्यथा संकरकारिण्यस्युरिति ॥ अत्र यावद्वचनं वाचनिकमिति न्यायेन परिगणि
ते द्वे वातिदेशिकं सापिंड्यं न तु पंचमसमपर्यंतं ॥ क्वचित्तु वचनादेव विवाहनिषेधः ॥ तथा गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथ विवाह इत्युपक्र
म्य मध्ये अविरुद्धसंबंधासु पयच्छेतेत्युत्क्रांते दपत्योर्मिथः पितृमातृसाम्ये विरुद्धसंबंधो यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नी स्वमा

वेति॥ स्वयमेव विरुद्ध संबंधो निवृत्ते॥ तथानारदः॥ प्रलुहाहो नैव कार्यो नैकस्मै दुहितृद्वयं॥ न चैकजातयोः पुंसो रेकजन्ये च कन्यके॥ नै
 वं कदाचिदुहाहो नैकदा मुंडनद्वयम्॥ अन्यत्रापि॥ एकजन्येतु कन्ये द्वे पुत्रयोर्नैकजन्यनोः॥ न पुत्री द्वयमेकस्मै प्रदद्यात्तु कदाच नोति॥
 अथ वरगुणाः॥ तत्र बुद्धिमतैकन्यां प्रयच्छेदिति गृह्यम्॥ यमः॥ कुलं च शीलं च वयश्च रूपं विद्यां च विनं च सनाथतां च॥ एतान्गुणान्
 न्न सपरीक्ष्य देया कन्या बुधैः शेषमचिंतनीयम्॥ अन्योपि गुणदोषविचारो ग्रंथांतरादवसेयः॥ अन्यच्च॥ कुले ऋतुत्रयादर्वाक्मंड
 नान्न तु मुंडनम्॥ पुत्रो द्वाहान्नेव पुत्री विवाहोपि ऋतुत्रये॥ अब्दांतरा मुंडनं च नैकदा मुंडनद्वयम्॥ अब्दभेदे तु न दोष इति संहिता
 सारावल्ल्याम्॥ फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रो द्वाहोपनायने॥ भेदादब्दस्य कुर्वीत न तु त्रयविलंबनमिति॥ इत्यादि॥ देयकन्या कालो महा
 ग्रंथतो ज्ञेयः॥ वधूवरयोः बृहस्पत्यादिशुद्धिर्विवाहे कालश्च शुद्धिर्वर्णवश्यादिघटनानेषु साधकबाधकव्यवस्थान्च ज्योतिषग्रंथेभ्यो विवे
 चनीयेति दिक्॥ तथा॥ ज्येष्ठमासे ज्येष्ठगर्भस्य जन्मभादौ च सर्वेषां मंगलकार्ये निषिद्धं रत्नकोशे॥ जन्मर्क्षे जन्मदिवसे जन्ममासे श
 भंत्यजेत्॥ ज्येष्ठमासाद्य गर्भस्य शुभं वज्र्यं स्त्रिया अपीति॥ ॥ अथ कन्यादातारः॥ ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः॥ पितापितामहो भ्राता
 सकुल्यो जननी तथा॥ कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः॥ अप्रयच्छन्समाप्नोति भ्रूणहृत्यामृतावृतौ॥ गम्यं त्वभावे दातृणां क
 न्या कुर्यात्स्वयं वरम्॥ स्वकुल्यप्रत्यासन्निक्रमेणादौ पितृकुलस्थस्तदभावे मानामहकुलस्थः सर्वाभावे जननी॥ प्रकृतिस्थ उन्मादादि

दोषहीनः गम्यं गमनार्हं सावर्ण्यादिगुणयुक्तं ॥ नारदोपि ॥ पिता दद्यात्स्वयं कन्यां भ्राता चानुमते पितुः ॥ मातामहो मातुलश्च स कुल्यो बांध-
वस्तथा ॥ माता त्वभावे सर्वेषां प्रकृतौ यदि वर्तते ॥ तस्यामप्रकृतिस्थायां कन्यां दद्यात्स्वजातयः ॥ यदा तु नैव कश्चित्स्यात्कन्याराजानमाव्रजे
दिति ॥ ॥ अथ विवाहभेदाः ॥ ॥ मनुः ॥ ब्राह्मो देवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गंधर्वो राक्षसश्चैव पेशा च स्वष्ट्रमोमतः ॥
एतेषां लक्षणां फलं चालं कृत्य कन्यामिति गृह्यखंडे वगंतव्यं ॥ एतेषां व्यवस्थां स्मृते ॥ चत्वारो ब्राह्मणस्याद्या राजा गंधर्वराक्षसौ ॥ रा-
क्षसश्चासुरौ वैश्ये शूद्रे चांत्यस्तगर्हितः ॥ अंत्यः पेशा च ॥ गंधर्वो दिक्षपि भार्यापतिभावाय पश्चाद्दोमार्यदिसप्तपद्यंतं कार्यम् ॥ गंध-
र्वसुरपेशा च विवाहो राक्षसश्च यः ॥ पूर्वपरिग्रहस्तेषु पश्चाद्दोमो विधीयत इति परिशिष्टात् ॥ मोहाद्यभावे वरांतराय देया मति तु
नेति ॥ बोधायन आह ॥ बलादपत्न्यता कन्यामत्रैर्यदि न संस्कृता ॥ अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव मेति ॥ बलादिति छलादेरप्यु-
पलक्षणम् ॥ इत्यादिसर्वविचार्य परिवृत्तत्वादधिष्वग्रे दिधिषु त्यादि च यथानस्यात् तथा विचार्य विवाहः कार्यः ॥ - ॥
अस्माभिस्तस्मिन् नीलिरव्यते ॥ अथ मुख्य ब्राह्मविवाहांगभूतं वाग्दानविधिगृह्यपरिशिष्टाचारसंमत्योच्यते ॥ ज्योतिर्विदादि-
ष्टे विवाहनक्षत्रादियुते शक्रभकाले दोचत्वारोष्टादयो वा प्रशस्त वेवाः वरेण तस्यिन्नादिनावा ॥ अनुक्षराक्तजवः संतुपंथा इति प्रहितास्ता-
वनीभिः पुरंध्रीभिर्मंगलगतिनूर्यैश्च सह शकुनदर्शनपूर्वकमलंकृतं वरयुतास्तदयुता वा कन्यास्वगृहमेत्यशक्रभे स वस्त्रपीठासने प्रा-

इमुरवींशालंकारांस्तवेषांकन्यामुपवेशयतद्धस्तेफलतांबूलादिदत्वातस्त्रिचादिपुरतः श्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकं प्राङ्मुखवामीनाः प्रत्यङ्-
 मुखवावाअमुकप्रवरां न्वितामुकगोत्रोत्पन्नायामुकप्रपौत्रायामुकपुत्रायामुकनाम्नेवरायामुकप्रवरोपेताममुकगोत्रोत्पन्ना-
 ममुकप्रपौत्रीममुकपौत्रीममुकपुत्रीममुकनाम्नीकन्याभार्यात्वयवृणीमहेइति श्लुः॥ अथदाताभार्याज्ञातिबंधनुमतिंकृत्वायथोक्त
 मनुष्याननूद्यवावृणीव्यइतिवदेत्॥ एवं हि पुनः प्रयुज्यप्रदास्यामीति चोच्चैस्त्रिवदेत्॥ ततोवरपित्रादिगंधाक्षतशभवस्त्रयुग्मभूषणतांबूलपु-
 ष्यादिभिः कन्यापूजयेत्॥ संप्रदायागतमंत्रैः॥ ततः कन्यादाताप्राङ्मुखः कन्यां वामतः उपविश्य आचम्य देशकालोस्मृत्वा करिष्यमाण-
 विवाहांगभूतं वागदानमहं करिष्ये॥ तदंगंगणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य गंधादिदक्षिणार्तेरुपचारैर्गणपतिपूजयित्वा यथाचारं कलशपूजना-
 दि कृत्वा स्वस्थाने कन्यापूजयितारमुपवेशयस्वयेतस्याच्यो प्रत्यङ्मुखवउपविश्य गंधतांबूलदानादिना पूजयेत्स च दातारं॥ ततो दाता आचा-
 रतो हरिद्रारवंडपंचाष्टदृढपूगफलानि च गंधाक्षतालं कृतानि गृहीत्वाऽमुकप्रवरां न्वितामुकगोत्रोत्पन्नायाऽमुकप्रपौत्रायाऽमुकपौत्राया-
 ऽमुकपुत्रायाऽमुकनाम्नेवरायाऽमुकप्रवरां न्विताममुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रपौत्रीममुकस्य मम पुत्रीममुकनाम्नीमिमां क-
 न्यां ज्योतिर्विदादिष्टे मुहूर्ते दास्ये इति वाचासंप्रददेइति चोक्त्वा॥ अव्यंगेपतिने क्लीबे दशदोषविवर्जिते॥ इमां कन्याप्रदास्यामि देवा
 ग्निहिजसन्निधा विनिवरपित्रादिर्वस्त्रप्रांतेतानि पूगफलानि प्रक्षिप्य प्रतिष्ठा मंत्रेण तदस्त्वित्यादिना वस्त्रे बध्वाग्रं थिंचंदनेन च॥

र्वेयदित्याचारप्राप्तम्॥ ततो हरिद्रारवंडपंचपूगफलानितथैव वरपित्रादिर्गृहीत्वामुकगोत्रायामुकवरविषये भवन्तो निश्चिता भवन्ति
निदानुवस्वप्राप्ते प्रक्षेपादि कुर्यात्॥ ततो दाता॥ वाचा दत्ता मया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता त्वया॥ कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वमु
रवी भवेति वरपितरं प्रतिपठेत्॥ स च॥ वाचा दत्ता त्वया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता मया॥ वरावलोकनविधौ निश्चितस्त्वरवी भवेति
दातारं प्रतिपठेत्॥ आत्रादौ स्वीकर्तारिभ्यो नमः॥ अत्रार्थं मित्रार्थं मित्याद्यूहः कार्यः॥ ततो ब्राह्मणाः॥ शिवा आपः संतु सोम नस्य मस्तु॥ अ
क्षतंचारिष्टंचास्तु॥ दीर्घमायुः श्रेयः शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु॥ एतद्दः सत्यमित्युक्त्वा समानीव आकूतिः प्रभुगमनेति मंत्रोप
ठेयुः॥ ततो दाता पात्रस्थसिततंडुलपुंजेशचीमावाद्यषोडशोपचारैः पूजयेत्तान् च कन्यैवंप्राथयेत्॥ देवैर्द्राणि नमस्तुभ्यं देवैर्द्रः
प्रियभा मिनि॥ विवाहं भाग्यमारीग्यं पुत्रलाभं च देहि मे इति॥ ततः पुरंध्रीभिर्निराजनादिमांगलिककार्यम्॥ विप्राश्च गंधता
बूलादिपूजिता आशीर्मंत्रान्यठेयुः॥ ते च ॐ हिं कृण्वती वस्तुप० १ समिद्धस्य श्रयमाणः २ वनस्पते शतवल्शः ३ इंदुर्देवानां ४
अस्य पिबः क्षमतः प्र० ५ घृतादुर्लुसं सधु० ६ इति सौभगायपदांताः षट्॥ तदस्तु मित्रावरुणात० गृहावेति प्रतिष्ठेत्यादयश्च॥ ॥
इति नारायणभट्टविरचिते प्रयोगारत्ने वाग्दानप्रयोगः॥ ॥ ततो वैवाहिकेशभेसु हर्तवधूवरयोस्ते लहरिद्रारोपणादियथा
चारं कार्यम्॥ वाग्दानोत्तरं देशान्तरगतं वरे नारदः॥ प्रतिगृह्यतु यः कन्यां वरो देशान्तरं व्रजेत्॥ त्रीन् क्रतून् समति क्रम्य कन्यान्य-

वरयेद्वरं॥ वरमरणेतु वसिष्ठः॥ अद्रिश्चवाचा दत्तायां स्त्रीयेता दीवरो यदि॥ न च तोदपती स्यातां कुमारी पितुरेव सा॥ यस्मै वाग्दत्ता तस्य
दोषयोगे प्रशस्तवरांतरलाभे च तस्मै न देयेत्याह याज्ञवल्क्यः॥ दत्तामपि हरेत्पूर्वां ह्येयांश्चैद्वर आत्रजेदिति॥ अत्र च पूर्वस्य दोषयो
गइति विज्ञानेश्वरः॥ प्रतिश्रुत्या प्रथमेण संयुक्ता येन दद्यादिति च स्मृतिः॥ अन्यथा हरणे तु स एव दंडमाह॥ सकृदप्रदीयते कन्या ह
रं स्तां चो रदंडभागिति॥ अर्था विवाहे मंडप प्रकारमाह वसिष्ठः॥ षोडशारत्निकं कुर्याच्चतुर्दशोपशोभितम्॥ मंडपं तोरणैर्युक्तं
तत्र वेदिं प्रकल्पयेत्॥ अष्टहस्तं तुरचये न्मंडपं वा द्विषट्करं॥ द्विषट्करं द्वादशकरं॥ वेदिका निर्माणप्रकारमाह॥ नारदः॥ हस्तो
च्छिद्रतां चतुर्हस्तैश्चतुरस्यां समंततः॥ स्तंभैश्चतुर्भिः स्रग्श्लक्ष्णां वामभागे तु स द्वा नि॥ समांतथा चतुर्दिक्षु सोपानैरुपशोभिताम्
प्रागुदक्प्रवणारं भास्तं स्रहं स शक्रादिभिः॥ विचित्रा मंकितां कुभैर्विहिते स्तोरणां कुरैः॥ शृंगारपुष्पनिकरैर्वर्णकैः समलंकृताम्
विप्राशीर्वचनेः पुण्ये स्त्रीभिर्दीपैर्मनोरमाम्॥ वादित्र नृत्यगीताद्यैर्हृदयानं दिनीं शक्रभाम्॥ एवं विधामाकुरु क्षेप्तिथुनं साग्निवेदि
कामिति॥ हस्तोत्रवध्वाः॥ सोपानकरणं पश्चिमभागे उपरि चतुर्दिक्षु वा अधो यथाचारं॥ सोपानातिरेकेण चतुर्हस्ता चतुरस्याः॥
इति विवाहवेदी॥ अर्था विवाहपूर्वदिन कर्तव्यं॥ वधूपितावरपिता च विवाहदिनात्पूर्वद्युः पूर्वार्णहे सपत्नीकः कृताभ्यंगो धृत
मांगलिकवेषः कृतलेपनरंगमांगलिके प्रांगणे शक्रभासने प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं तद्दक्षिणतः कन्यां वरं वोपविश्या

चम्यप्राणानायम्येष्टदेवतागुर्वादिनमस्कारं कृत्वा देशकालोसंकीर्त्य अस्यामुक्तशर्मणः पुत्रस्य श्वः करिष्यमाणविवाहांगभूतं स्वस्तिवाच
नमं कुरारपणं नादीश्राद्धग्रहयज्ञमंडपदेवताप्रतिष्ठांच करिष्य इति संकल्प्य उत्तरीत्या स्वस्तिवाचनादीनिकुर्यात् ॥ ततो नादीश्राद्धात्पूर्ववंश
पात्रोपरिवस्त्रे गणपत्याद्या गौर्यादिषोडशब्राह्म्यादिसप्तचमातृकास्तंडुलपुंजेषूक्तरीत्या प्रतिष्ठापूर्वकं पूज्याः ॥ प्रयोगपारिजातकौस्तुभा
दीश्राद्धमात्रपितृकतृकं स्वस्तिवाचनादितुं वरकतृकमित्युक्तम् ॥ तद्विचारणीयं ॥ कन्यापितापि ॥ अस्याः अमुकनाभ्याः कन्यायाः स्व
इत्यादिविशेषेण संकल्प्य सर्वं कुर्यात् ॥ ततो वरपिता आचार्येण कौतुकबंधार्थं सूत्रद्वयं पूर्वोक्तरीत्या कारयेत् ॥ तद्व्ययमाचार्यः कौतुक
बंधोक्तमंत्रैस्तदंत्रेणाभिषिच्य जातवेदस इत्युच्चाभं त्राहत्यागंधेन लेपयित्वा शकृद्देशं प्रज्ञातं निदध्यात् ॥ मंडपदेवतादिप्रतिष्ठांचेत्थं क
र्मा ॥ दूर्वाशमीपल्लवकुलदेवदक्षपल्लवानाम्नादिप्रशास्तदक्षपत्रवेष्टितान् सूत्रेण षोडावेष्टयेत् ॥ तत्रैकत्रमुत्तममेकत्र चक्षुरिकादिशस्त्रं
मध्ये प्रक्षिप्य वेष्टयेत् ॥ तानि षड्विंशपात्रे निधाय तन्मध्ये उदत्तमं स्थेषु चतुर्षु क्रमेण नंदिनी नलिनी मैत्रोमा स्मदुत्तरस्थे मुसल गर्भे पशुव
र्धिनी तदुत्तरस्थे शस्त्रगर्भे भगवती तंडुलपूर्णे हरिद्रारवंडपूगी फलयुते हरिद्रादिमंडिते न्युबुजशरावेणामहसूत्रवेष्टिते सूक्ष्मकलशे अ
विघ्नसंज्ञगणपतिं चावाह्यतदस्मृगृहावे प्रतिष्ठेति प्रतिष्ठाप्य नीराज्य आसनादि आचमनीयां तोपचारैः पूजयित्वा तेलोदूर्तनोष्णोदकैरभ्यं
गस्नानं षण्णां वेष्टितानां कारयित्वा गंधादिदक्षिणां तोपचारैः पूजयेत् ॥ पुष्पांजलिं दत्त्वा नीराज्योत्थाय सप्तपत्नीक आगनेयकोणस्थ मंडपस्तं

भोपरि नंदिनीनामकं वेष्टितं तदस्तु गृहावे इति स्थापयित्वा तत्र नंदिनीं पूजयेत् ॥ तच्चैत्थं ॥ समुद्रज्येष्ठा आपो हि षेति मंत्राभ्यां प्रोक्ष्य गंध-
 द्वारा मिति गंधाक्षता दधिका व्या इति दधिकां डात्कां डादिति दूर्वा पुष्पाणि समर्पयेत् ॥ ततो नैऋत्यवायव्ये शानस्तं भेषु मंडपमध्योपरि-
 भागे कोष्ठे चक्रमेण नलिनी मेत्रो मापश्रुवर्धिनी नामकं वेष्टितानि उक्तवत्स्थापयित्वा पूजयेत् ॥ या आपो दिव्या इति नलिन्याः प्रोक्ष-
 णे मंत्रः ॥ या सारा जेति मेत्रायाः ॥ या सुरा जेत्युमायाः ॥ समुद्रज्येष्ठा इत्यादि च त्वारोपि पशुवर्धिन्याः ॥ अन्यत्सर्वसमानम् ॥ ततो वंशापा-
 त्रेण सह भगवतीं गौर्यादि मातृका स्थापनं वंशापात्रं च स्वयं गृहीत्वा अविघ्नकलशं च पत्न्या ग्राहयित्वा स ब्राह्मणः कनिक दज्जनुष मिति सु-
 मंगलसूक्तं पठन् मंगलवाद्यघोषेण गृहांतरंगत्वा प्रशस्तालं कृते शानदेशं तंडुलादिपुंजत्रयोपरि त्रीण्यपि स्थापयित्वा तदस्तु गृ-
 हावे इति पठित्वा चंदनादिना पूजयेत् ॥ अन्यदपि यथाकुलधर्मं सर्वं कुर्यात् ॥ एवमेव मंडपदेवकप्रतिष्ठा चोपनयने पिज्ञेया ॥ ततः क-
 र्मागं देवताकुलदेवता प्रीत्यर्थं हि जसु वासिन्यादि भोजनं कार्यम् ॥ अगतौ तु सर्वमेतद्दिवा ह दिन एव पूर्वं कुर्यात् ॥ इति प्रयोगर-
 त्ने मंडपदेवकादिप्रतिष्ठा ॥ अथ वरस्य वधू गृहगमनम् ॥ वरः कृतनित्यक्रियो विधिवत्कृतस्वस्तिवाचनो ब्राह्मणैः सह सात्विका-
 हारं भुक्त्वा अभुक्त्वा वा इषद्धौ तं नवं श्वेतं स दशं परेणाधृतं वस्त्रयुगलं धृत्वा लंकृतः स्नग्वीष्टदेवतां पित्रादींश्च नमस्कृत्य ते रनुभोदितो
 यथा विभवमश्वादिद्यानमारुह्य धृतसितछत्रः स्वर्चितैर्ज्ञातिबांधवैः कनिक दज्जनुष मिति सुमंगलसूक्तं पठनपरैर्ब्राह्मणैः पुरंधी-

भिः पूर्णकलशदर्पणकन्यापुष्पाक्षतदीपमालाध्वजलज्जेर्भंगलगीततूर्यैश्च सहवधूगृहंगत्वातद्द्वारदेशे प्राङ्मुखवस्थितो नीराजनपू-
र्णकुंभयुतैः पुरंधीजनैः प्रत्युद्यातो नीराजितो तर्गुहप्रविश्य तदंगणे मंडपाधः सोत्तरच्छदे हरितदर्भास्तीर्णे च तुष्यादभद्रपीठे प्राङ्मुख-
रवउपविशेत् ॥ अथ मधुपर्कः ॥ तत्र कन्यादाता वरस्य पुरतः सुस्मातामलंकृतामहतवासससंगंधादिलिप्तांगां स्वग्विणीं भुक्तवती क-
न्या तथा विधासने प्रत्यङ्मुखीमुपवेशयतां पुरस्कृत्य सामात्यः सपत्नीक उपविश्या गताय वराय तच्छारवोक्तविधिना मधुपर्कं कुर्या-
त् ॥ तत्राचक्रमः ॥ पाद्यार्थं मंत्रवच्चिराचमनीयार्थं शुद्धाष्टाचमनीयार्थं च जलपात्रचतुष्टयं मधुयुक्तदध्याख्यमधुपर्कं कांस्यपात्र-
गांप्रचविंशतिदर्भैरवागन्तवां मावर्तेन कृतं विष्टरं च संपाद्य ॥ प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा कन्यार्थिने गृहागतायास्मै स्नातकाय व-
राय कन्यादानागभूतं मधुपर्कं करिष्य इति कन्यार्थिनमित्यादि द्वितीयांत सुक्लामधुपर्केणाहं यिव्य इति वासंकल्यप्रागुक्तलक्षणादंभ-
मयंकूर्चविष्टरो विष्टर इति त्रिनिर्वेद्यासनार्थं वरहस्ते दद्यात् ॥ अहंवर्षमत्यस्य वामदेवो विष्टरो नुष्टुप् ॥ विष्टरोपवे-
शने विनि ॥ ॐ अहंवर्षे सज्जातानां विद्युतामिव सूर्यः ॥ इदंतमधितिष्ठा मियो मा कश्चाभिदासतीति मंत्रेणोदगग्रे विष्टर उपवि-
शेत् ॥ विष्टरं मंत्रेण पन्ध्यामाक्रम्य वासीति ॥ प्रयोगपारिजातकाशदयस्तसौ त्रमंत्रे क्रव्यादिस्मरणं नेच्छति ॥ ततो च केन पाद्यं पाद्य-
मिति त्रिनिर्वेदितं पाद्यं वरोगृणहीयात् ॥ ततो च कस्तेनोदकेन वरस्य सव्यदक्षिणपादौ क्रमेण क्षालयेत् ॥ ततो वरो लोकि केन जले

गृहीत्वामृत्यं यशश्च श्रीर्मयि श्रीश्च यत्नामिति प्राशयलौकिकोदकेन द्विराचामेत् ॥ ततो दात्रा गौर्गौर्गौर्गतित्रिभिर्विदतां गां मातारुद्राणां मिल्य-
स्य भार्गवो जमदग्निर्गौस्त्रिष्टुप् ॥ गौरुत्सर्जने विनि ० ॥ ॐ मातारुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ॥ प्रनुवो चं चि-
कितुषे जनाय भागा मनागामिदिति वधिष्ठेति मंत्रं जपित्वा ॐ मुत्सृजतेत्युक्त्वा विस्मृजेत् ॥ ततो दाता गंधमात्य वस्त्रयुगोपवीतयुगा-
भरणादिभिर्यथा विभव वरं पूजयेत् ॥ ततो वरेण सहा गतांस्तद्वधूनां पि पूजयेत् ॥ अथ विष्टरलक्षणं परिशिष्टे ॥ पंचाशता भवेद्ब्र-
ह्मा तदर्धेन तु विष्टरः ॥ उर्ध्वे केशो भवेद्ब्रह्मा लंबकेशस्तु विष्टरः ॥ दाक्षिणावर्तको ब्रह्मा वामावर्तस्तु विष्टर इति ॥ यद्वा ॥ पंचविंशति
दुर्भाणां वेपथ्यं त्रैगुण्यं विष्टरः सर्वयज्ञेषु लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ मधुपर्कं दध्यलाभे पयोजलं वा प्रतिनिधिः मध्वलाभे
घृतं गुडोवा ॥ वरशारवयामधुपर्कदानमुक्तम् ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ वरस्य या भवेच्छारवा तच्छारवा गृह्यचोदिता ॥ मधुपर्कः प्रदा-
तव्य अन्यशारवोपि दातरीति इति मधुपर्कः ॥ अथ कन्यास्नाता परिहिताः हत वस्त्रा गृहांतः सूत्रवेष्टितो पलसहित दृषदुपरि हरि-
द्रानिर्मितो गौरीहरो सोमो भाग्यादिकामनया पूजयित्वा इन्द्राणी च तत्रैवाक्षतपुंजे पूजयित्वा प्रार्थयेत् ॥ देवेन्द्राणि नमस्कृत्य देवेन्द्राणि
ग्रभामिनि ॥ विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे इति ॥ ततो गौरी सोमो भाग्यादि प्रार्थयमाना तत्रैव तिष्ठेत् ॥ अथ कन्यादानाद्यर्थं जल-
शुद्धिः ॥ पुरोधा वरदक्षिणा त उदङ्मुख उपविश्य मध्ये प्रागाग्रा नुदगग्रा न्वादुर्भा नास्तीर्य तेषु तेजसं शरुद्धती र्थादि जलपूर्णं कलशं नि-

धायत्रीहियवानोव्यगंधपुष्पादिभिरलंकृत्यदूर्वापल्लवैर्मुखमवस्तीर्योबुंगाभिर्भ्रमं त्रयेत् ॥ अथ कन्यादानादि ॥ ब्राह्मणाः स्व
 लंकृतैर्वेश्मनिस्समंगलगीतनृत्यार्थोदिनिर्पोषे क्रियमाणोपूर्वापरभागयोर्हस्तांतरालं विहाय प्रत्येकं प्रस्थमिति सिततंडुलैर्द्वौ राशी कृत्वामध्ये
 कुंकुमादि कृतस्वस्तिकांकितमंतः पटं राशयोर्मध्ये उत्तरदशं धारयेयुः ॥ अथ पूर्वराशौ प्रत्यङ्मुखं वरं पश्चिमराशौ च प्राङ्मुखं वीकन्या
 तंडुलगुडजीरकयुतांजलीउभाववस्थाव्यदिजाः ॥ सत्येनोत्तभिर्तेति सूक्तं पठेयुः ॥ पुरंध्र्यो मंगलगीतीः कुर्युः ॥ वधूर्वरीचमनमेष्टदे-
 वतांध्यायंतौ समाहितौ तिष्ठेतां ॥ अथ ज्योतिषिके नमंगलपद्यपाठपूर्वकं स मुहूर्तोक्तं तदेव लक्ष्मिपतिपठिते प्रादिष्टे काले सद्योतः पटमु
 दगपसार्य कन्यावराभ्यां परस्परस्मिन् अंजलिस्थितंडुलगुडजीरकावकिरणं परस्परनिरीक्षणं च कारणीयम् ॥ तदा वरः ॥ अफ्नातृघ्नीवरु
 णापतिघ्नीवृहस्पते ॥ इन्द्रा पुत्रघ्नीलक्ष्म्यंतामस्ये सवितुः सचैति जपन्वीक्षेत् ॥ अथोरचक्षुरितिकन्यायावेक्ष्यमाणो जपित्वादभोग्रिणतस्या
 भ्रुवोर्मध्यं ॐ भूर्भुवस्वरिति व्याहृतिभिः परिमृज्य दर्भे निरस्था पउपस्मृशेत् ॥ ततस्त्रिवारं पंचवारं वा परस्परं शिरसि क्रक्वा इत्यादि-
 र्वंडांते वधूर्पूर्वकमंजलिस्थपीताक्षतारोपणं कारणीयमाचारात् ॥ अथानृक्षराक्षजवः संतुपंथा इति वरं प्राङ्मुखं वधूं प्रत्यङ्मुखं च
 कृत्वा पित्रादिर्दाता वरदत्तवस्त्रादिरहितां स्वदेयाभरणाद्यलंकृतां वधूवस्त्रसंज्ञकाः हतवस्त्रपरिधानां उक्तस्वस्थयनाय वराय दद्यात् ॥
 तत्रायं क्रमः ॥ दाता वधूवरदक्षिणतः स्वदक्षिणहस्तदेशस्थपत्नीसाहित उदङ्मुख उ पविश्य ॥ बद्धशिरवः शक्तचिराचम्य कुशापाणिः प्रा

२४
णानायम्यदेशकालावनुकीर्त्यममसमस्तपितृणांनिरतिशयसानंदब्रह्मलोकावास्यादिकन्यादानकल्पोक्तफलावासयेअनेनवरणास्यांक-
न्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्याद्वादशावरांद्वादशपरांश्चरुषांश्चपवित्रीकर्तुमात्मनश्चश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेब्राह्मविवाहविधिनाक-
न्यादानमहंकरिष्यइतिकुशाक्षतयुतजलेनसंकल्प्यसपत्नीकउत्थायोदद्मुरवएवकन्यासप्रगृह्यकन्यांकनकसपन्नांकनकाभरणो-
र्युतां॥ दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया॥ विश्वंभरःसर्वभूताःसाक्षिण्यःसर्वदेवताः॥ इमांकन्याप्रदास्यामिपितृणांतारणाय-
चेतिमंत्रोपठित्वास्वदक्षिणस्थभार्यादत्तपूर्वकल्पितजलधारामविच्छिन्नानवकांस्यपात्रोपरिधृतकन्याजल्युपरिस्थवरांजलिद-
क्षिणाहस्तेक्षिपन्वदेत्॥ कन्यातारयतुपुण्यंवर्धतां शिवाआपःसंतुसोमनस्यमस्तुअक्षतंचारिष्टंचास्तुदीर्घमायुःश्रेयःशान्तिःपुष्टि-
स्तुष्टिश्चास्तुयच्छ्रेयस्तदस्तुयस्यापंतस्तुतिहतमस्तुपुण्याहंभवतोब्रुवंतुस्वस्तिभवंतोब्रुवंतुऋद्धिंभवंतोब्रुवंतु श्रीरस्त्वितिभव-
तोब्रुवंतु॥ अमुकगोत्रोमुकशर्माहंममसमस्तेत्यादिप्रीतयेइत्यंतपूर्वाक्तमुक्ताअमुकप्रवरांन्वितामुकगोत्रोएवन्नायामुकप्रपौत्राय
मुकपौत्रायामुकपुत्रायामुकशर्मणे श्रीधररूपिणेवरायामुकप्रवरोपतामुकगोत्रोएवन्नाममुकप्रपौत्रीममुकस्यपुत्रीम
मुकनाम्नींकन्यां श्रीरूपिणींप्रजापतिंदेवत्यांप्रजोत्पादनाथेतुभ्यमहंसंप्रददनममकन्यांप्रतिगृणहंतुभवान् इतिवरहस्तेसकुशा-
क्षतजलंक्षिपन्प्रजापतिः प्रीयतामितिमनसास्मरेत्॥ कन्यादानेनममेतिनवाच्यमिति केचित्॥ एवंचारत्रयंकन्यातारयत्वित्यादि-

कन्यादानंकार्यमिति शौनक आह ॥ वरः ॐ स्वस्तीत्युक्त्वा कन्याया दक्षिणां समभिमृश्या ॥ कइदं कस्मा अदात्कामः कामाया दात्कामो दाता
 कामः प्रतिग्रहीता कामं समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृणहामि कामेन ते ते दृष्टि रसि द्यौस्त्वाद दातु दृष्टि रसि द्यौस्त्वा धर्मप्र
 जा सिद्ध्यर्थं कन्यां प्रतिगृणहामीति वदेत् ॥ दाता ॥ गौरीं कन्यामिमां विप्रयथाशक्ति विभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमा
 श्रया ॥ कन्ये समग्रतो भूयाः कन्ये मे देवि पाश्वर्योः ॥ कन्ये मे दृष्टतो भूयास्त्वदानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ मम वंशकुले जाता पालिता वत्सरा
 ष्टकम् ॥ तुभ्यं विप्रमया दत्ता पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥ न्यूनवयस्कायां पालिता वर्षसप्तकमित्या द्यूहः कार्यः ॥ धर्मे चार्थे च कामे च नाति चरित
 व्या त्वय्यम् ॥ नाति चरामीति वरः ॥ दाता देशकालौ स्मृत्वा कृतस्य कन्यादानस्य प्रतिष्ठा सिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रदद इति
 सजलं यथाशक्तिः स्रवणं दानं दक्षिणा त्वेन वरहस्ते दत्त्वानममेति वदेत् ॥ ॐ स्वस्तीति वरः ॥ ततो दाता जलभाजन भोजन गोम
 हिष्यश्च गजदासी दासभूवा हनालंकारादियथा विभवं संकल्पपूर्वकं वराय दद्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥ यज्ञसाधनभूताया विश्वस्या धप्र
 णाशिनी ॥ विश्वरूपधरो देवः प्रीयताम नयागवा ॥ गौः ॥ सर्वसस्याश्रया भूमिर्वरा हेणा समुद्भूता ॥ अनंतसस्यफलदा ह्यतः शांतिं प्र
 यच्छ मे ॥ भूर्मे ॥ इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्स प्रतिपादिता ॥ सदा कर्मकरी भोग्या यथेष्टं भद्रमस्तु मे ॥ दास्याः ॥ अशून्यं शयनं नित्यमनू
 नां श्रियमुन्नतिं ॥ सोभाग्यं देहि मे नित्यं शय्यादानेन केशव ॥ शय्यायाः ॥ हिरण्यगर्भं संप्रभूतं सौवर्णं चांगुलीयकम् ॥ सर्वप्रदं प्रयच्छामि

प्रीणातुकमलापतिः॥ अंगुलीयकस्य॥ क्षीरोदमथनेपूर्वमुद्धतंकुंडलद्वयम्॥ श्रियासहसमुद्धतंदेव्यः प्रीयतामिति॥ कुंडलयोः॥ इदंगु
हंगुहाणत्वंसर्वोपस्करसंयुतम्॥ तवविप्रप्रसादेनममास्त्वभिमतंफलम्॥ गृहस्या॥ इद्रादिलोकपालानांयाराज्यमहिषीशभा॥ महि
षासुरजननीसास्त्वमेसर्वकामदा॥ माहिष्याः॥ परापवादपैशून्यादभक्षस्यचभक्षणात्॥ उत्पन्नपापदानेननाम्नपात्रस्यनश्यतु॥ तान्मे
पात्रस्य॥ या निपापान्यनेकानिकामोत्थानिकृतानिच॥ कांस्यपात्रप्रदानेनतानिनश्यंतुसर्वदा॥ कांस्यपात्रइत्यादि॥ अगम्यागमने
नैवपरदाराभिमर्शिनं॥ रौप्यपात्रप्रदानेननश्यत्त्वस्यचसर्वदा॥ रौप्यपात्रस्या॥ देवदेवनमस्तप्स्यंसहस्रार्कसमद्यते॥ दीपदीसप्रदाने
नसमेविष्णुः प्रसीदतु॥ दीपस्या॥ अथवरः॥ यत्कक्षीवांसंवन्नोविश्वेदेवाअनुष्टुप्॥ वधूकुक्ष्यभिमर्शनेविनियोगः॥ अंयत्कक्षीवांसंवन्न
नंपुत्रोऽअंगिरसाभवेत्॥ तेननोद्यविश्वेदेवाः संप्रियांसमजीजनत्॥ इत्यनेनकन्याकुक्षिमभिमर्शेत्॥ अथपुरोधाः॥ कांस्यपात्रेपूर्वोर्वित्त-
कलशजलमासिच्य॥ अनाधृष्टमित्यस्यवामदेवआपोबृहती॥ उदकाभिमंत्रणेविनियोगः॥ अनाधृष्टमस्यनाधृष्ट्यं देवानामोजोअ
भिषस्तिपाः॥ अनभिषस्यंजसासत्यमुपगोषांस्वितेमाधाइतिजलमभिमंत्र्यसहिरण्यपवित्रयाकुशदूर्वापल्लवयौदुंबर्याद्रिशारवयावधूव
रावभिषिंचेत्॥ तत्रमंत्राः॥ आनः प्रजामितिचतसृणांसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्री॥ आद्याजगतीद्वितीयात्रिष्टुप्अंत्येदेअनुष्टुभौ॥ अन
भिषेकेविनियोगः॥ अं आनः प्रजांजनयतु० अघोरचक्षरप० इमांस्वमिंद्रमी०॥ संम्राज्ञीश्वशर०॥ समुद्रज्येष्ठाइतिचतसृणावसिष्ठजा

पस्मिन्नुप॥ अभिवेके०॥ समुद्रज्ये०४॥ आपोहि ह्येति निसृणां आंबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री॥ अभिवेके०॥३॥ वर एवोदकाभि
 मंत्रण कन्याभिवेकोकुर्यादितिकश्चित्॥ ततोदुग्धाक्तेन द्विगुणशक्नुसूत्रेण दंपती कंठदेशे कटिदेशे चेशानीमारभ्य पंचवारं चतुर्वारं वा प्र
 दक्षिणं वेष्टयेत्॥ पुरोध्याणभिर्मंत्रैः॥ ॐ परित्वागिर्वणोगिरः॥१॥ तान्वो महो मरुत एवयान्वः०२ दशावनिभ्यो दशकक्षेभ्यः०३ ते अद्र-
 यो दशयंत्रासः०॥४॥ ते सोमा दोहरींद्रस्य०५ दृषावो अंशर्न किला०६ ततः कंठदेशस्थसूत्रमथो निष्कास्य कुंकुमाक्तमूर्णयुतं च कृत्वा तेन ह
 रिद्रारकंडं बध्वा तद्दधूवामहस्तप्रकोष्ठे वरो बधीयात्॥ नीललोहितमिति मंत्रेण॥ कटिदेशस्थसूत्रमुपरि निष्कास्य तादृशं कृत्वा वरहस्त
 प्रकोष्ठे वधू बधीयान्तेन वमंत्रेण॥ यदा सूत्रं वेष्टनाद्य कृत्वेव पूर्वसंपादितं कौतुकसूत्रद्वयोर्मध्ये एकसूत्रपुरोधसा विश्वेत्ता तेन स वने द्वि
 तिमंत्रं पठितं कन्या वरस्य दक्षिणा हस्ते बधीयात्॥ वरोप्य परसूत्रं तथैव कन्या वामहस्ते यदि सूत्रं वेष्टनं क्रियते तदा तत्सूत्रं बंधनमेव
 कौतुकसूत्रसंपादनं तु पूर्वोक्तं न कारयम्॥ ततः॥ अग्ने विश्वेभिर्वीत हव्यो गिन्स्त्रिष्टुप्॥ ऊर्णास्त कबंधने विनि०॥ ॐ अग्ने विश्वेभिः स्व-
 नी कर्देर्वे रूणां वंतं प्रथमः सीदयोनिं॥ कुलाद्यनं घृतं वंतं स वित्रेयं ज्ञानययजमानाय साधु॥ इति मंत्रेण वरो बध्वा दक्षिणोत्तरकेशपक्ष
 योः क्रमेण मंत्रा हृत्या ऊर्णां दशां बधीयात्॥ ऊर्णास्त कबंधनमाचारतः कृता कृतम्॥ शिर्ये विमुंचतियदि कृतं भवत इत्यग्रे सूत्रं निर्देशा
 त्॥ अथ वधू वरावायुर्वर्धनकरमक्षतारोपणं कुर्यात्ताम्॥ तद्यथा॥ तेजसपान्त्रे गव्यक्षीरे घृतमासि न्यपात्रांतरेणाद्रानक्षतशक्नुशादि

तंडुलानादायवरः क्षालितपाणिः प्रक्षालितवध्वंजलोक्षीरघृतंस्वहस्तद्व्यांगुलिभिर्द्विरुपस्तीर्यद्विवारंतथैवतंडुलानोप्यतथैवद्विरभिधा-
रयेत्॥ ततो वरांजलावय्येवमेवदात्रान्येनवापूरितेदातातदंजल्योः स्रवणंनिधाय वरांजलिकन्यांजल्युपरिनिधायकन्यातारयत्॥ दक्षिणा-
पांशु॥ बहुदेयंचास्त॥ पुण्यंवर्धतां॥ शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त॥ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तद्व्यांगुल्युच्चायकन्यामुहृत्यतयांजलिस्थानक्षतान्भ-
गोमेकामः समृध्यतामिति वरमूर्धन्यारोपयेत्॥ ततो वरः स्वांजलिस्थान्यशोमेकामः समृध्यतामिति कन्याशिरसि क्षिपेत्॥ एवं पुनर्द्विवा-
रं कार्यं॥ तत्र द्वितीये श्रियो मेकामः समृध्यतामिति वधूः॥ धर्मो मेकामः समृध्यतामिति वरः॥ तृतीये प्रजामेकां वधूः॥ यशो मेकामः॥
वरः॥ ततः कन्या वरांजलिं द्विरुपस्तीर्यद्विरापूर्यद्विरभिधारयेत्॥ ततो दात्रान्येनवापूर्यवत्कन्यांजलावापूरितेदातापूर्यवद्विरण्य-
निधायकन्यांजलिं वरांजलो निधाय पूर्ववत्कन्यातारयत्स्वित्यादिवाक्यषट्कं वदेत्॥ ततो वरः॥ यशो मेकामः समृध्यतामिति कन्यामूर्धन्यक्षता-
न्क्षिपेत्॥ कन्या तु भगो मेकामः समृध्यतामिति वरमूर्धनि॥ एवं पुनर्द्विवारं कार्यम्॥ तत्र द्वितीये॥ धर्मो मेकामः स० वरः॥ श्रियो मेकामः समृध्यता-
मिति वधूः॥ तृतीये यशो मेकामः समृध्यतामिति वरः॥ प्रजामेकामः स० वधूः॥ अथ वरो वध्वंजलिं पूर्ववदापूर्य स्वांजलिमन्येन पूर्वव-
त्पूरयित्वा भो वधू पूर्वकं तूष्णीमक्षतारोपयेतां॥ एवं सप्तवारमक्षतारोपणं कार्यं॥ केचिदक्षतारोपणे भगो मद्व्यादिमंत्रान्नेच्छति॥
अथ वरः॥ स्वशिरः पुष्यमेकं क्षीरघृतेनाप्लाव्य तेन कन्याललाटेनिलकंकुर्यात्॥ सापि स्वशिरः पुष्येण तथैव वरललाटेनिलकंकुल्लापु-

षमालांवरकंठेनिदध्यात्॥ वरोपिकन्याकंठे॥ ततोवरपक्षमुवासिनीवधूवरौप्राङ्मुखवावुपवेश्याचारप्रासमष्टपुत्रीसंज्ञकं वस्त्रहृदय-
 सकंचुकं कृष्णमणिमूत्रयुतं वध्वैसमर्प्यतामेकं परिधाव्यापरमुत्तरीयंकुर्यात्॥ ततोवरस्तल्लूत्रम्॥ मांगल्यतंतुनानेन भर्तृजीवन
 हेतुना॥ कंठे बध्नामिस्त्रभगेसाजीवशरदांशतमिति मंत्रेणोष्टदेवतां स्मरन्वधूकंठे बध्नीयात्॥ भूषणे श्वायुष्यं वर्चस्यमिति सूक्तं पठ-
 न्भूषयेत्॥ ततो हरिद्रारवंदयुतानि पंचपंचपूगानि आचाराद्बहु कृतुतानि पात्रे निधाय तत्र पुरोधोऽभाभ्यांगणपतेरावाहनादिदक्षि-
 णांतोपचारैर्गणान्वा आतून इदं तिमंत्राभ्यां पूजां कारयेत्॥ ततो ब्राह्मणोभ्यो वरेण यथाशक्ति गणपतिं प्रीतयेदक्षिणां देया॥ ततः पु-
 रोधास्तानि हरिद्रादि रवंदयुतानि पूगानि दंपत्योरुत्तरीयांतयोः पृथक् पृथक् विवाहं व्रतं रक्षणं गणपतिमनुस्मृत्य पूजामंत्राभ्यां बध्नी-
 यात्॥ वधूवरौ विवाहं व्रतं समास्य तंतद्गृथिद्वयं न विसृजेताम्॥ ततः पुरोधानीललोहितं भवतीति मंत्रेण तयो रुत्तरीयांतौ मिथो ब-
 ध्नीयात्॥ ततः सभार्यो दाता वृद्धाः पुरंध्रौ ज्ञातिबांधवाश्च क्रमादाशीर्भिराद्राक्षतारोपणं कुर्युः॥ ततो दंपती पात्रस्थसिततंडुलपुंजत्र-
 येऽदक्संस्थयामहालक्ष्मीं पार्वतीं शचीं च षोडशोपचारैर्नाममंत्रेणाभ्यर्च्य सौभाग्यादिप्रार्थयेतां॥ अथ तिथ्यादिसंकीर्त्यं चतुर्थदि-
 वसपयंतं विवाहं व्रतं च रिष्यावहेदिति संकल्प्य प्रथमदिने रोहिणीसोमो भूत्वा दाक्षायणीं च पूजयेतां॥ ततो वधूहरीद्राजीरकादिमंग-
 लद्रव्यपरिपूर्णं वंशापात्रे वा यनानि स्रवा सिनीभ्यो लक्ष्म्यादिदेवतात्रयं प्रीत्यै यथाशक्ति दद्यात्॥ अथ द्विजैराशिषो देयाः॥ तन्मंत्राः॥ भ

द्वं कर्णे ॥ द्रविणोदाः ॥ सवितापश्चात्ता ॥ नवीनवो ॥ उच्चादिवि ॥ दक्षिणावतामित्यादयः आयुः पदांताः षट् ॥ ततोवधूवरोपरस्परहस्तधारणो नव
 द्विरंगणस्थापूर्वोक्तलक्षणांवेदीमंत्रघोषेणागच्छेताम् ॥ प्रयोगपारिजातेतुगृह्यपरिशिष्टानुसारेण कन्यादानतत्प्रतिग्रहजवनिकपूर्वकमं-
 त्रवन्निरीक्षणाक्षतारोपणादास्यादिदानपुरोयः कर्तृकाभिषेकपरस्परक्षीरघृततिलककरणमालारोपणपूर्वसंपादितकौतुकसूत्रबन्ध
 गणपतिपूजनक्रममुक्त्वंधनादीत्ययमनुष्ठानक्रमउक्तः सचदेशाचारवशेनानुसर्तव्यः ॥ अथरवल्लूचावचाजनपदधर्माग्रामधर्माश्वतान्विवाहेप्र-
 तीयादिति सूत्रतः पदार्थस्वरूपइवतन्क्रमेपिसमत्वाद्देशाचारग्रामाण्यस्येतिदिक् ॥ ॥ इति नारायणभट्टकृते प्रयो० कन्यादानप्रयोगः ॥
 अथविवाहहोमः ॥ ॥ वरः प्रागुक्तवेदिकायांपीठाद्यासनेप्राङ्मुखउपविश्यपश्चिममार्गेणनियमितवाचंवधूमानीयस्वदक्षिणातउप
 वेश्यादिरात्रम्यप्राणानायम्यदेशकालोसंकीर्त्यप्रतिगृहीतायामस्यांवध्वांभार्यात्वसिद्ध्यर्थगृह्याग्निसिद्धयेचविवाहहोमंकरिष्ये ॥ तदं
 गस्थंडिलोल्लोहूपनाद्याग्निप्रतिष्ठापनांतंकरिष्यइतिसंकल्प्याग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वाग्नेः प्रत्यग्दृषदंसोपलांप्रतिष्ठाप्यप्रागुदीच्याधान्यराशे
 रुपशुदकपूर्णकुंभांनिधायतंपल्लवैरभिधायगंधपुष्पैरलंकृत्योदगग्नेः समतंडुलराशीनुपकल्प्यसमिद्धयमादायदेशकालकथनपूर्वक
 मस्मिन्विवाहहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहितेगोजातवेदसमग्निमिधेनप्रजापतिंप्रजापतिंचागारदेवतंआ
 ज्येन ॥ अन्नप्रधानम् ॥ त्रिरग्निंपवमानं अग्निं प्रजापतिंचरुणाग्निं पूषाग्निं प्रजापतिंचलाभद्रव्येण -

शेषेणस्विष्टकृतमित्याह क्वा समस्तव्याहृतिभिरग्नावाधाय प्रजापतयेत्युक्त्वापरिसमूहनादिकृत्वा पात्रासादनं कुर्यात् । तत्र प्रोक्षणी
 मृकवचमसाज्यभाजनेध्माबर्हिष्यासाद्य पात्रात्पश्चिमतो लाजशूर्पचासाद्याज्याधिभ्रपणांतं कृत्वा ज्यं लाजैः सह त्रिः पर्यग्नि कृत्वा ज्यो
 रपवनेकृते लाजां त्रिः प्रोक्ष्य स्तुवंसं मृज्य वध्वा न्वारब्ध इध्माधानाद्याधारहोमो कुर्यात् ॥ आज्यभागो नस्तः ॥ अथ प्रधान होमः ॥ अग्न-
 आयुं षीतितिसृणां शतं वैरवानसा ऋषयः ॥ अग्निः पवमानो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ विवाहप्रधानाज्यहोमो विनियोगः ॥ ॐ अग्न आ-
 ग्रं षिपवस्स ० नां स्वाहा ॥ अग्नये पवमाना ये दम् ० ॥ ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः ० स्वाहा ० ॥ ॐ अग्ने पवस्व स्वपा अस्मेव चर्चः ० अ-
 ग्नये पवमाना ये दं नममेति त्रिष्वपि त्यागः ॥ त्वमर्यमा वस्तु श्रुतो ग्निस्त्रिष्टुपा विनियोगः प्राग्वत् ॥ ॐ त्वमर्यमा भवसि यत्कनीनां नाम-
 स्वधा वनर्गुह्यं विभर्षि ॥ अंजंति मित्रं सुधितं नगोभिर्यदं पती समनसा कृणोषि स्वाहा ॥ अग्नये इदम् ॥ प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजाप-
 तिस्रिष्टुपा ॥ विनि ० ॥ ॐ प्रजापते न ० स्वाहा प्रजापतय इदं ॥ एवं पंचाज्या हुती हुत्वा प्राङ्मुखोपविष्टायाः पुरतः प्रत्यङ्मुखं स्तिष्ठन्
 वरउत्तानं दक्षिणां पाणिं सांगुष्ठमुत्ताने न न्यंचेन वा स्वदक्षिणाकरणं गृभ्णामीति हस्तं गृणहीयात् ॥ गृभ्णामीति सूर्यासावित्री सूर्यासावि-
 त्री त्रिष्टुपा ॥ पाणिग्रहणो वि ० ॥ ॐ गृभ्णा मिते सो भगत्वाय हस्तं मया पत्याजरदष्टिर्यथा सः ॥ भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मत्वं त्वादुर्गाहं प-
 त्याय देवा इति ॥ ततो वधूस्तथाप्य तया करोक्षालयित्वा जलिकारयित्वा प्राङ्मुखं व्यास्तस्याः अंजलोवरः स्तुवेणाज्यमुपस्तीर्य वधूभ्यां चान-

स्थानीयेनपितृव्यपुत्रादिनावानिष्ठताशूर्पस्थान्लाजान्मुह्याद्विरावोप्यस्वयंचेत्यं चावन्तीतदात्रिरावोप्यस्वयंशूर्पस्थानभिधायंजलिं
स्थानपिसकृदभिधायी॥अर्यमणं वामदेवोर्ध्वमाग्निरनुष्टुप्॥विवाहप्रधानलाजहोमवि०॥अर्यमणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षतसइमांदे
वोअर्यमाप्रेतोमुंचातुनामुतस्वाहेतिमंत्रं पठित्वातिष्ठन्तिष्ठत्याधृतांजलिरंजल्यविच्छेदेनांगुल्यैरंजलिपाशैर्वणवाहावयेत्॥वरोर्य
माग्नयइदंनममेतित्यजेत्॥ततोदृषदुपलवर्ज्यमग्निमुदकुंभंपात्राणिचवधूंप्रदक्षिणंपरिणयन्स्वयमग्नेगच्छजपेत्॥ॐअमो
हमस्मिन्नात्वंसात्वमस्यमोहद्वोरहं दृष्टिवीत्वंसामाहमृत्कृतावेहविवहावेह॥प्रजांप्रजनयावेहसंप्रियोरोचिष्णूस्समनस्यमानोजी
वेवशरदःशान्तमितिततोवधूंप्राड्मुरवीद्वाभ्यामपिपादाभ्यादृषदो॥इममश्मानं वामदेवोवधूरनुष्टुप्॥अश्मारोहणोविनियोगः॥ॐ
इममश्मानमारोहाश्मेवत्वंस्थिराभव॥सहस्वपृतनायतोभितिष्ठपृतन्यतइतिमंत्रेणारोहयेत्॥पुनःपूर्ववदंजल्युपस्तरणादिक्क-
त्वा॥वरुणानुवामदेवोवरुणाग्निरनुष्टुप्॥विनि०॥वरुणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत॥सइमांदेवोवरुणःप्रेतोमुंचातुनामुतःस्वाहे
तिपूर्ववद्धावयित्वावरुणाग्नयइदंनममेतित्यत्कापुनरमोहमस्मीतिपूर्ववत्परिणीयेममश्मानमित्यश्मानमारोहयेत्॥पुनःपूर्वव-
दंजल्युपस्तरणादि॥पूषणंनुवामदेवःपूषाग्निरनुष्टुप्॥पूषणंनुदेवंकन्याअग्निमयक्षत॥सइमांदेवःपूषाप्रेतोमुंचातुनामुत-
स्वाहेतिपूर्ववद्धावयित्वापूषाग्नयइदंनममेतित्यत्कापूर्ववदमोहमस्मीत्यग्निंपरिणीयेममश्मानमित्यश्मानमारोहयेत्॥ततोवधू

वरौवावशिष्टान्सर्वांस्तु जानात्मानाभिमुखं शूर्पकोणेन जुहोति ॥ तदा वरः प्रजापतय इति स्मृत्वा स्वाहेत्युच्चार्य प्रजापतय इदं नमभमेतित्यजेत् ॥
 अत्र परिणयनाशमारोहणेन स्तः ॥ ततो वरः ॥ प्रत्वा मुंचामीति द्वयोः सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री ॥ आद्या त्रिष्टुप् द्वितीयानुष्टुप् ॥ शिरवा
 विमोचने विनियोगः ॥ ॐ प्रत्वा मुंचामिव ॥ इति दक्षिणा शिरवा विमुंचति ॥ ॐ प्रेतो मुंचामिना मुतः ॥ इत्युत्तर शिरवा ॥ शिरवा बंधनाभा
 वेन विमोकः ॥ अथाग्नेरुदीच्यां समतं हुलराशीन्यश्विमादिनो वधा दक्षिण पादेन वरः क्रमेणाभ्युक्ता मये नमः ॥ तत्र इष एकपदी भ
 वसाभामनुब्रता भवपुत्रान्विंदावहेव हं स्ते संतु जरदष्टय इति प्रथमं ऊर्जिद्विपदी भवेत्यादिना द्वितीयं रायस्योषाय त्रिपदी भवेत्या
 दिना तृतीयं मानो भव्याय चतुष्पदी भवेत्यादिना चतुर्थं प्रजाप्यः पंचपदी भवेत्यादिना पंचमं क्रतुभ्यः षट्पदी भवेत्यादिना षष्ठं सरवा
 सम पदी भवेत्यादिना सप्तमं राशिं ॥ भवेत्यादेः सर्वत्रानुषंगः ॥ ततः पूर्वस्थापित सुदकुंभं केन चिदानाव्यतत्र स्थएव वरः स्वशिरसा वधूशिरः
 संयोज्य कलशस्थमुदकमादाया दावात्मा शिरः पश्चाद्दधूशिरः शांतिरस्त्वित्यादि पंचदशमं चैरभिषिच्य स्वासनो उपविश्या ज्येन स्विष्टकृदो
 मं कृत्वा इध्मसन्नहन होमादि बर्हिषि पूर्णपात्रं निनयना तं समाप्य विभूति वंदनं कृत्वा च मइत्युपस्थाय पूर्वबद्धोत्तरीयां तोतूष्णीं विस्वस्य
 दिन विवाहे सायं संध्या सुपास्य ध्रुवारुंधती सप्तर्षि प्रभृतीन् वध्वासह दृष्ट्या जीवपत्नीं प्रजा विंदयेति वध्वावाचयेत् ॥ ततो वधूर्वाङ्घ्रिः यम
 विस्मृजेत् ॥ रात्रि विवाहे सायं संध्या मनुपास्यैव ध्रुवादि ददर्शनं प्रदोषकालोपलक्षणमेतत् ॥ तेन मेघादिना वानक्षत्रादर्शनेपि तस्मिन्का

लेवाग्निसर्गः॥ उत्पत्तादिनाच्च दिवानक्षत्रदर्शनेपि न विसर्गः॥ एतदादि विवाहाग्निमभिरक्षेत्॥ विवाहादारभ्य दंपती गृहप्रवेशनीय होमो-
नरं त्रिरात्रं द्वादशरात्रं सवत्सरं वा यावदक्षारालवणाशिनावलं कुर्याणावधः शायिनो ब्रह्मचारिणो स्यातां॥ ब्राह्मण्याश्च द्वादशरात्रं जीवपत्निकाया
जीवप्रजाया गृहे एतां रात्रीं वसेताम्॥ ग्रामांतरं गंतव्ये यद्यंतरावासः स्यात्तदार्थं विधिः॥ स्वग्रामे विवाहे तु न॥ अथ गृहप्रवेशनीय होमः॥
अयं च गृह्य कृता प्रथाणां विधेरनंतरं मुक्तत्वात् समारव्यावशाच्च विवाहादिने दिनांतरं वा स्वगृहे एव गत्वा कर्तव्य इति मुख्यः कल्पः॥ शिष्टाङ्ग
श्वशूरा गृह एव कुर्वन्ति॥ अत्र यथाचारं व्यवस्था॥ प्रयोगपारिजाते व्येवम्॥ अथ प्रयोगः॥
मम विवाहाग्नेर्गृह्यत्वा सिद्धिद्वारा श्रीपुष्पेश्वर प्रीत्यर्थं गृहप्रवेशनीय होमं करिष्ये इत्यादि संकल्प्य स्थंडिलकरणाद्यग्निप्रतिष्ठापनां
तं कृत्वा श्वशूरा गृहे विवाह होमानंतरं मेवेतत्करणे तु अग्नेः स्थापितत्वात् संकल्पमात्रं कृत्वा प्रत्यगग्नेः स्वदक्षिणदेशे प्राग्गीवमुपरिलो
मकमानुहुं च मूर्त्तोर्यतस्मिन् बहुमुपवेश्य तयान्वारब्धो गृहप्रवेशनीय होमे देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्यास्मिन्
न्वाहिते रनावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा सूर्यासावित्री चतुर्वारं माज्येन शेषेणास्विष्टकृतमित्याहुक्त्वा व्याहृतिभिरग्नौ समिधा-
वाधाय परिममूहनादि कुर्यात्॥ तयान्वारब्ध इध्माधानाद्याज्यभागांतं कृत्वा॥ आनः प्रजामित्यादि ऋक् तुष्टयस्य सूर्यासावित्री ऋषिः
सूर्यासावित्री देवता प्रथमा जगती द्वितीया त्रिषु पृथुतीया चतुर्थ्या वनुष्टुभौ॥ गृहप्रवेशनीय प्रधानाज्य होमो विनियोगः॥ ॐ आनः प्रजा

जनयतु प्रजापति० १ ॐ अथोरचक्षरप० २ ॐ इमां त्वमिंद्रमीदुः सुपु० ३ ॐ संम्राज्ञी शिवशरैः भवसंम्राज्ञी० ४ अत्र ऋगंते स्वाहाकारं पठ
 न्नाज्याहुती जुहुयात् ॥ सर्वत्र सूर्यासा वित्र्या इदं नममेतित्यागः ॥ समं जंत्वित्यस्य सूर्यासा वित्र्या सूर्यासा वित्र्यनुष्टुप् ॥ दधिप्राशने आज्य-
 शोषेण वा तद्दयाजने विनियोगः ॥ ॐ समं जंतु विश्वे देवाः समा० ॥ इति अनेन सकृत्पठितेन सकृत्प्राशयेत् ॥ हुतशिष्टा-
 ज्येन वा स्वस्य पत्न्याश्च तद्दयाजनं कार्यम् ॥ हस्तं प्रक्षाल्याज्येन स्विष्टकृदादि होमशेषं समाव्यपत्तिपुत्रवतीभिः कृतनीराजनोदंपती-
 द्विजाशिषो गृहीत्वामुदितौ तिष्ठेताम् ॥ अत्र विशेषमाहाचार्यः ॥ अर्धशत्रे व्यतीतितु परेद्युः प्रातरे वहि ॥ गृहप्रवेशनीयः स्यादिति यज्ञवि-
 दौ विदुरिति ॥ ततो विवाहाद्द्वितीयाहं दंपती अप्सरोगंधर्वो भूत्वामहादेवी तृतीयाहं स्वाहाग्नी भूत्वा कालिकां चतुर्थो हेमानवो भूत्वा शा-
 क्रीमावाहनादिभिः पूजयेतां ॥ गृहप्रवेशनीयां तेषु पूर्वोक्तं त्रिरात्रादिकाले व्रतं चरित्वा विवाहकाले वध्वा परिहितं वासः प्रक्षाल्य सत्येन
 नभिनाभूमिरित्यादि सूक्तारव्यसूर्यापाठतोर्थतश्च जानते ब्राह्मणाय वरो दद्यात् ॥ ततो व्रतसंपूर्त्यर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणान्मोजयित्वा
 ॐ स्वस्ति भवतो ब्रुवत्विति तानुक्त्वा ॐ स्वस्तीति तैर्वाचयेत् ॥ इति गृहप्रवेशनीय होमः ॥ ॥ अथ विवाहाच्चतुर्थं दिनरात्रौ तत्र भद्रा-
 दिसंभवो दिन एव वा शिष्टाचारप्राप्तं वरमात्रे तत्समायेवा एरिण्या रव्यक्षद्रषोडशवंशशूर्पयुतमहावंशपात्रदानं कार्यं कन्यादात्रा ॥ सा
 वस्त्रफलतां बूलंदंपत्योर्वंशवर्धनं एरिण्या रव्यवंशपात्रपक्वान्नेः परिपूर्णं ॥ करैकैरुद्रसंख्याकैः स्रवर्णपरिपूर्णैः ॥ एतावदेरिणीस्त

पंकर्तव्यंकिलसूरिभिः॥ एवं संपाद्य कन्यादाता स भार्यो देशकालो संकीर्त्य विवाहस्य संपूर्ण फलप्राप्तये वरस्य तसि तृमात्रादीनां तत्सक्षीया
णां च यथा विभवस्त्रादिभिः पूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य वरतसि तृमात्रादिभ्यः क्रमेण यथा विभवपट्टपट्टी दुकुल वस्त्रादिद
त्वापुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्य ममोमामहेश्वरप्रीतिद्वारा कन्यादानफलसंपूर्णताये वंशाभिष्टुद्धये च ऐरिणी पूजनं वरमात्रे ऐरिणी दानं च क
रिष्ये॥ ऐरिणित्वमुमादेवी महेशो गिरिजापतिः॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि ऐरिणीं सर्वकामदाम्॥ स वस्त्रांच सदीपांच शूर्पैः षोडशाभि
र्द्वितां॥ वरमात्रे प्रदास्यामि कन्यादानस्य सिद्धये॥ इति संकल्प्य महावंशपात्रे उमामहेश्वरो षोडशोपचारैः पूजयित्वा वंशपात्रं वरमात्रे
दत्त्वा मंत्रान्यठेत्॥ वंशो वंशकरः श्रेष्ठो वंशो वंशदानेन तुष्टो वृद्धिं करोतु मे॥ वंशपात्रमिदं पुण्यं वंशजा तसमुद्भ
वम्॥ वंशानामुत्तमं दानमनतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ वंशपात्राणि सर्वाणि मया संपादिता निवे॥ उमाकांताय दत्ता निमम गोत्राभिष्टुद्धये॥
वंशवृद्धिं करं दानं सौभाग्यादि समन्वितम्॥ वस्त्रेणाच्छादितं पूगफलहेमसमन्वितम्॥ सर्वपापक्षयकरं नानाद्रव्यैस्तपूरितम्॥ दाना
नामुत्तमं दानमनतः शांतिं प्रयच्छ मे इति॥ ततः कन्यां वरपितृमात्रुत्संगयोः पृथगुपवेश्य पृथक्तो प्रार्थयेत्॥ सप्तवर्षास्त्वियं कन्या पुत्र
वत्सालितामया॥ इदानीं तव पुत्राय दत्तास्मे हेनपाल्यतां इति॥ वरमात्रावधूमात्रादितत्पक्षसक्तवासिनीभ्यः सकंचुकक्षद्रवंशशूर्पवा
यनदानादिवध्वाकारणीयमित्याद्याचारप्राप्तं यथाचारं श्रेयं॥ इदमे ऐरिणी पूजादिवधूयि तृमात्रभ्यामभुक्तवन्धांकृत्वा भोजनं कार्यम्॥

॥ इति श्री नारायण भट्ट कृते प्रयोगरत्ने ऐरिणी पूजादि चतुर्थी दिन कृत्यम् ॥ ॥ अथ देवकोत्थापनमंडपोद्वासनविधिः ॥ ॥ तत्र का-
 लः ॥ समेच दिवसे कुर्याद्देवकोत्थापनं बुधः ॥ षष्ठं च विषमनेष्टमुक्तापंचमसप्तमौ ॥ समेषु षष्ठं विषमेषु पंचमसप्तमौ तिरिक्तं दिनं ना-
 त्रेष्टमित्यर्थः ॥ उक्तकाले मंडपांतः सपत्नीकः स्वासने उपविश्या चम्यप्राणाना यम्य देशकालसंकीर्तना निष्कृत्वा अद्य विवाहा गत्वेन स्था-
 पितं देवतानामुत्थापनं मंडपोद्वासनं पुण्याहवाचनं च करिष्ये इति संकल्प्य सर्वा देवताः प्रत्यहवत्पूजयित्वा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतेऽभ्या-
 रमिदद्रय इति विस्मृत्य भगवत्यादीनां मंडपांतस्ते लाभ्यं गोहूर्तनोष्णोदकस्नानानि कारयित्वा वैष्टनसूत्रमुन्मुच्य स्वस्तिवाचनं कुर्या-
 त् ॥ ततो द्विजैरभिषेकः कार्यः ॥ अभिषेकांते पुरोधास्तच्छारवादि वंशपात्रे निधाय तदुपरि प्राक्षिप्त्वाऽभिषेकजलं सकुटुंबयजमा-
 नशिरसि किंचित्स्त्रावयेत् ॥ प्रीतिं चेति चेत्त्येतद्देसर्वस्वस्त्ययनं यश्चेति चेति तद्योस्य प्रियः स्यात्तमेतेनानुमंत्रयेत् प्रीतिं चेति
 चेति स्वस्त्येव गच्छति स्वस्ति पुनरागच्छतीति ब्राह्मणं पठेत् ॥ एवं त्रिः कुर्यात् ॥ ततः कर्ता स्वशिरसि बद्धांजलि रस्मद्गोत्रेषु षड्भुषट्क
 मांसेषु शोभनमस्त्विति द्विजान् आर्थयेत् ॥ ते च तथा स्त्विति ब्रूयुः ॥ ततो द्विजांश्चंदनतांबूलदक्षिणादिना पूजयित्वा तदा शिषो मंत्रोक्ता गुणही-
 यादित्यादि देशकुलाचारानुसारं प्रणम्य ॥ इति प्रयोगरत्ने देवकोत्थापनादि ॥ अथ वधाः प्रथमगृहप्रवेशः ॥ ॥ यथुप्रवे-
 शः प्रथमे नृतीये शभप्रदः पंचमके तथा हि ॥ द्वितीयके वाथ चतुर्थके वा षष्ठे वियोगामयदुःखदं स्यात् ॥ लल्लुः ॥ स्वभवनपुरप्रवेशो देशा-

नांविपूर्वेतथोद्वाहो॥ नववधागृहगमनेप्रतिशक्तविचारणानास्ति॥ मांडव्यः॥ नित्ययानेगृहेजीर्णेप्राशानांतंषुसप्तम॥ वधूप्रवेशेमांगल्येन
मौल्यगुरुशक्तयोः॥ ज्योतिःप्रकाशः॥ वामेशक्तंनवोढायाःसुरवंहानिश्रद्धक्षिणो॥ धनंधान्यंचष्टस्थेसर्वनाशःपुरःस्थिते॥ नवोढा
यारक्तवैधव्यंदुक्तंसंमुखेभृगो॥ तदेवविबुधेर्ज्ञेयंकेवलंतुद्विरागमो॥ पूर्वतोभ्युदितेशक्तप्रयायादक्षिणापरे॥ पश्चिमाभ्युदितेचैवरा
गारपूर्वोत्तरेदिशो॥ तथा॥ भाद्रपदमासमारभ्यपूर्वादिमुख्यदिक्षुप्रतिदिशंमासत्रयंकपाठंज्ञेयम्॥ चैत्रमारभ्यपूर्वाद्यष्टदिक्षुमुख्य
दिशिमासद्वयंविदिक्ष्वेकमासंक्रमेणकंटकंजानीयात्॥ इदंद्वयग्राभांतरंनववधूगमनेवर्ज्यम्॥ नियतकालेपिकदाचिन्निषेधमाह
गर्गः॥ व्यतीपानेचसंक्रांतौग्रहणैर्वेधृतावपि॥ आर्द्धविनाशक्तभनेवप्राप्तकालेपिमानवः॥ तथा॥ अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपि
नान्वरेदिति॥ इहप्रियंप्रजयातेइतिवधूगृहंप्रवेश्यसवधूकोवरोगणापतिलक्ष्मींचयथाचारंसंपूज्यपुण्याहवाचयित्वाविप्राशिषोगृ
हणीयात्॥ विवाहात्प्रथमेपौषेआषाढेचाधिमासके॥ भर्तृगृहेवसेन्नस्त्रीचेत्त्रेतातगृहेतथा॥ इतिवधूगृहगमनविधिः॥ ॥ अथ
विवाहेआशौचादिनिर्णयः॥ ॥ विधिवत्कृतेकन्यावरणेत्रिरात्रादिव्रतसमाप्तिपर्यंतमध्येआशौचप्राप्तोत्तदपोत्थसद्यःशौचं
विधीयतइतिचंद्रिकाकारमाह॥ तत्रयाज्ञवल्क्यः॥ दानेविवाहेयज्ञेचसंग्रामेदेशविपूर्वे॥ आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीय
तइति॥ दानुर्वरस्यकन्यायाःसद्यःशौचंविधीयतइत्यर्थः॥ बृहस्पतिः॥ विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके॥ पूर्वसंकल्पितार्थेषु

नदीषः परिकीर्तितः॥ षट्त्रिंशन्मते॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके॥ परैरन्मप्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः॥ विष्णुः॥ व्रत-
यज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमार्चने जपे॥ प्रारब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं॥ प्रारंभश्च तेनैवाक्तः॥ प्राप्तिं भो वरणां यज्ञे संकल्प्यो व्रतस-
त्रयोः॥ नां दीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरि क्रियेति॥ नां दीमुखं वा वधिश्चावश्यं कर्त्तव्यं उक्तः॥ एकविंशत्यहर्यज्ञो विवाहे दशवास-
राः॥ त्रिषट्चो लोपनयने नां दी श्राद्धं विधीयत इति॥ तेन एकविंशत्याद्यहरतः पातियथायज्ञादि भवति तथा अवश्यं केयज्ञादौ पूर्व-
श्राद्धं कुर्यादित्यर्थः॥ प्रारंभाभावावपि कन्याया अधार्यत्वे सन्निहितलग्नांतरा भावे च होमादि पूर्वकं विष्णुरनुज्ञामाह॥ अनारब्धवि-
श्रुत्यर्थं कूष्माण्डैर्जुहुयाद्धृतम्॥ गां दद्यात्पंचगव्याशीततः श्रुध्यति सूतकीति॥ उपकल्पित बहुसंभारस्यापि सन्निहित लग्नांतरा
भावेन संभारधारणा शक्तौ आशौचाभावमाह॥ विष्णुः॥ न देव प्रतिष्ठा विवाहयोः पूर्वसंभृतयोरिति॥ अथ विवाहकाले कन्या ऋतु-
मती चेत्तत्राह॥ यज्ञपाश्वर्यः॥ विवाहे वितते तत्र होमकाल उपस्थिते॥ कन्यां ऋतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वीत याज्ञिकाः॥ स्नापयित्वा तु तां-
कन्यामर्चयित्वा यथाविधि॥ युंजानामाहुतिं हुत्वा ततः कर्मणि योजयेत्॥ आहुतिमंत्रस्तेति रीयशाखायाम्॥ युंजानः प्रथमं मनस्त-
त्वाय सविता धियः॥ अग्निं ज्योतिर्निर्वाय्य स्रधिव्या अयाभरदिति॥ यद्वा॥ विवाह होमे प्रक्रान्ते यदि कन्यारजस्वला॥ त्रिरात्रं दंपती-
स्यातां पृथक् शय्यासनाशनौ॥ चतुर्थे हनि संस्नानौ तथा विधि इति॥ जुहुयात्तामिति शेषः॥ इति विवाह आशौचादिनि-

र्णयः॥ ॥ अथ प्रसंगात्पुनर्विवाह उच्यते॥ कृते विवाहं पंचांगशतद्विराहित्यादिदोषश्चेद्भूतस्तदा ज्योतिःशास्त्रोक्तकालविशेषेषु न विवाहः कार्यः
तदा ह नृसिंहः श्रीधरीयो॥ पुनर्विवाहं वक्ष्यामिदं पत्न्योः शतमष्टद्विदम्॥ लग्ने दुलग्नयोर्दोषे ग्रह नारादिसंभवो॥ अन्येषु शतभकालेषु दुष्टयो
गादिसंभवो॥ विवाहे चापिदं पत्न्योराशौचादिसमुद्भवे॥ तस्य दोषस्य शांत्यर्थं पुनर्वैवाह्यमिष्यते॥ अयनं चोत्तरं चैवं धर्येत्तु विशेषतः॥
आषाढमार्गशीर्षौ द्वौ वज्यौ शेषाः शतभावहाः॥ विवाहोक्तर्क्षतिथ्यं शराशि वारादिवर्गजाः॥ करणायोगसंज्ञानि ग्रहगोचरयोगकाः॥ तस्मिन्
विवाहसमये शतभदाश्वतथैव हि॥ पूर्वाणहपूर्वरात्रौ च विवाहो शतभदोषमेवेदिति॥ ॥ अर्थाद्वितीयादिविवाहविधिः॥ ॥ तत्राधि वेदनी
या आह याज्ञवल्क्यः॥ स्ररापी व्याधिता धूर्ता वंध्या प्रियंवदा॥ स्त्री प्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुष द्वेषिणी तथा॥ अधिविन्नानुभूते
व्यामहदेनोन्यथा भवेत्॥ अधिवेत्तव्या तदुपरि स्त्र्यंतरं कर्तव्यमित्यर्थः॥ आपस्तंबः॥ धर्मप्रजा संपन्ने दारे नान्यांकुर्वीति॥ अधिवे
दने प्रतीक्षा कालं मनुराह॥ वंध्याष्टमे धिवेत्तव्या दशमे तु मृतप्रजा॥ एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनीति॥ संग्रहे॥ अत्र जा
दशमे वर्षे स्त्री प्रजां द्वादशे त्यजेत्॥ मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम्॥ रत्यर्थे तु विवाहांतरे विशेषः॥ एकामुष्कम्यकामार्थे
मन्यां लब्धुं य इच्छति॥ समर्थस्तोषयित्वार्थे स्वन्यां रम्यां समुद्देहत्॥ आज्ञा संपादिनीं दक्षां वीरसूत्रप्रियवादिनीं॥
त्यजन्दाप्यतृतीयां शमद्रव्योभरणं स्त्रियः॥ सधनो धनतृतीयां शमधनो शनाच्छादनात्मकभरणं दाप्य इत्यर्थः॥ यात्वेतावतापरि

तुष्टागृहानिर्गच्छेत्तांप्रत्याहमनुः॥ अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रोषितागृहात्॥ सासद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधा वि
 ति॥ बहुभार्योज्येष्ठयेव सहधर्मसपत्नीकसाध्यंकुर्यादिति हेमाद्रौ कात्यायनः॥ अग्निशिष्टादिशक्तश्रूषा बहुभार्यः सवर्णया॥ कारये
 तद्बहुत्वं चेज्ज्येष्ठया गृहितां न चेति॥ शिशुशक्तश्रूषा आतिथ्यादिपूजा॥ सान्चपत्नीसंपाद्य धर्ममात्रोपलक्ष्यणार्था॥ गृहिताय मयोग्य
 त्वापादकपातित्यादिदोषवती न चेदित्यर्थः॥ तादृशी चैन्न तथा किं त्वनेवं विधया कनिष्ठयापि कारयेत्॥ याज्ञवल्क्यः॥ सत्यामन्या
 सवर्णार्यां धर्मकार्यं न कारयेत्॥ सवर्णासु विधौ धर्मेज्येष्ठयान विनेतरा अन्यां असवर्णा॥ इदं चाधाने महाधिकृताने कभार्यो वि
 षयम्॥ अनधिकृतायास्तु प्र. सक्त्य भाव एव॥ तत्रापि केवलं क्रत्वर्थमाज्यवेक्षणादियजमानो दुंबरी सन्मानवदेकर्येकसवर्णया
 ज्येष्ठया कारयेत्॥ पत्नी सन्नहनादितु कर्तृसंस्कारकं महाधिकृताभिः सर्वाप्तिरित्यादिमीमांसामांस लभनसांसु विज्ञानम्॥
 स्मार्ताग्नि साध्ये तु कर्मणि सवासां सहाधिकारः॥ प्रथमविवाहागनावेवापरविवाह होमविधानात्तदसंभवे ग्निहूयसंसर्गविधा
 नाच्च॥ अतस्तत्राप्युक्त एव कर्मसकृत्तृविवेकः॥ द्वितीयादिविवाहे अग्निनियममाह होमाय कात्यायनः॥ सदारो न्यासु नदी
 रानुद्गोदुं करणांतरात्॥ यदीच्छेद्ग्निसान्कुर्वन्ध होमोस्य विधीयते॥ स्वाग्नावेव भवेद्गोमो लोकिकेन कदाचनेति॥ अयंच
 नियमासंसर्गवे॥ ग्रामांतरादावसंभवे तु लौकिके कागर्णेनो हुत्वा तयो र्यथा कालं वक्ष्यमाणः संसर्गविधिः कार्यः॥ अत्राद्वितीयादिवि

वाहेजीवत्पितृकोपिस्वयमेवनांदीश्राद्धं कुर्यात् ॥ नांदीश्राद्धं पिताकुर्यादाद्येपाणिग्रहे पुनः ॥ अत उर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नांदिकमिति स्मृतः ॥
तत्र पितृवर्गं विहाय मातृमातामहवर्गयोः कुर्यात् ॥ मातरि जीवत्यां मातामहवर्गस्येव ॥ तस्मिन्नपि जीवति द्वारलोपाहुद्दिश्राद्धलोप एव ॥ सोपि सा
ग्निकश्चेद्येभ्यः पिता दद्यात्तेभ्यः स्वयमेव दद्यात् ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यः कुर्वीत साग्निक इति वचनात् ॥ अन्ये असाग्निकेऽपि पितृदेवताभ्यो
दद्यात् ॥ न तु लोपः ॥ हुद्दोतीर्थे च सम्यसेता ते च पतिते सति ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः इति मेत्रायणीय परिशिष्टादित्यादिर
स्मृत्कृते त्रिस्थलीसेतो विस्तरौ ज्ञेयः ॥ द्वितीयादि विवाहकाल विशेष उक्तः ॥ संग्रहे ॥ प्रमदामृतवासरादितः पुनरुद्वाहविधिर्वरस्य च ॥ विषमे
परिवत्सरेश्च भोग्यगले चापि मृतिप्रदो भवेत् ॥ जीवत्यां तु पूर्वपत्न्यां द्वितीयादि विवाहे नायं काल नियमः ॥ अथ तृतीयमानुषी विवाहस्य निषि-
द्धत्वात् तस्मिन्कर्तव्ये कविवाहविधिः ॥ तृतीयानिषेधमाह मात्स्ये कश्यपः ॥ तृतीयां मानुषीं नैव च तृतीययः समुद्धहेत् ॥ पुत्रपौत्रादिसंपन्नः कुटु-
बीसाग्निको ज्वलः ॥ उद्धहेद्दतिस्मिद्दर्थं तृतीयानं कदाचन ॥ मोहादज्ञानतो वापि यदि गच्छेत् ॥ नश्यत्येव न स देहो गार्गस्य वचनं यथा ॥
अन्यत्रापि ॥ तृतीयां यदि वोद्वाहेत् तर्हि सा विधवा भवेत् ॥ संग्रहे ॥ तृतीयायदि चोद्वाहेत् तर्हि सा विधवा भवेत् ॥ चतुर्थीदि विवाहार्थं तृतीयैकं समु-
द्धहेत् ॥ आदित्यदि वसेवापि हस्तक्षेत्रे वा शनैश्चरो ॥ शक्रभेदिने वा पूर्वाणहं कुर्यादकं विवाहकम् ॥ देशादि ब्रह्मपुराणे दर्शितम् ॥ ग्रामाद्या व्यामु-
दीच्या वा स पुष्पफलसंयुतम् ॥ परीक्ष्य यत्नतो यस्मात्स्थंडिलादियथा विधिः ॥ व्यासः ॥ स्नात्वालं कृतवासा स्क्तरक्तगंधादिभूषितम् ॥ स पु-

ष्यफलशार्वेकमर्कगुल्मंसमाश्रयेत्॥सलक्षणेनसंयुक्तमर्कसंस्थाप्ययत्नतः॥अर्ककन्याप्रदानार्थमाचार्यकल्ययेत्पुरा॥अर्कसन्निधमाग-
 त्यतत्रस्वस्त्यादिवाचयेत्॥नादीश्राद्धहिरण्येनअष्टवर्गान्प्रपूजयेत्॥पूजयेन्मधुपर्कणवरंविप्रस्यहस्ततः॥यज्ञोपवीतंवस्त्रंचहस्तकर्णा-
 दिभूषणम्॥उष्णीषगंधमाल्यादिवरायास्मैप्रदापयेत्॥स्वशाखोक्तप्रकारेणमधुपर्कसमाचरेत्॥यथाविधीत्यस्थानंत-
 रं कृत्वा कं पुरतस्तिष्ठन्प्रार्थयेत्तद्द्विजोत्तमाः॥त्रिलोकवासिन्ससाश्वच्छाययासहितोरवो॥तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुरवंकुरु॥तत्रा-
 ध्यारोप्यंदेवशंछाययासहितंरविं॥वस्त्रेर्माल्यैस्तथागंधैरनन्मंत्रणीवपूजयेत्॥तन्मंत्रेणाश्वाकृष्णेनेत्यादिना॥अन्यत्रापि॥श्वेतव-
 स्त्रेणसंवैष्ट्यनथाकार्पासनंतुभिः॥गंधपुष्पैःसमभ्यर्च्यतद्भिर्गौरभिषिंचयेत्॥गुडोदनंतुनेवेद्यंतांबूलंचसमर्पयेत्॥व्यासः॥अर्कप्रदक्षि-
 णांकुर्वन्जपेन्मंत्रमिम्बुधः॥ममप्रीतिकरायेयंमयासृष्टापुरातनी॥अर्कजाब्रह्मणासृष्टाअस्माकंप्रतिरक्षतु॥पुनःप्रदक्षिणिकुर्यान्मंत्रे-
 णानेनमंत्रवित्॥नमस्तेमंगलंदेविनमःसवितुरात्मजे॥त्राहिमांकपयादेविपत्नीत्वमेइहागता॥अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहिताय
 च॥वृक्षाणामादिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धनः॥तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्कंचाशहविनाशाय॥ततश्चकन्यावरणंत्रिपुरुषंकुलमुद्धरेत्॥आ-
 दित्यःसविताचार्कःपुत्रीपौत्रीचनस्त्रिका॥गोत्रंकाश्यपइत्युक्तंलोकैलौकिकमाचरेत्॥मुहूर्तेर्केनिरीक्षेतस्वस्तिसूक्तमुदीरयन्॥आशी-
 र्भिःसहितैःकुर्यादाचार्यप्रसुरैर्वर्हिजैः॥अथाचार्यसमाहूयविधिनातन्मुरवाचतां॥प्रतिगृह्यततोहोमंगृह्योक्तविधिनाचरेत्॥आचा-

यस्य दानमंत्रमाह व्यासः ॥ अर्ककन्याभिर्मां विप्रयथाशक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रयेति ॥ अंजल्य-
क्षतकर्माणि कृत्वा कंकणपूर्वकम् ॥ यावत्पंचावृतं सूत्रं तावदुर्कं प्रवेष्टयेत् ॥ स्वशाखोक्तेन मंत्रेण गायत्र्या वाथवाजपेयम् ॥ पंचैकृत्य-
पुनः सूत्रं स्कंधे वधाति मंत्रतः ॥ बृहत्सामेति मंत्रेण सूत्रं रक्षां प्रकल्पयेत् ॥ अर्कस्य पुरतः पश्चाद्दक्षिणोत्तरयोस्तथा ॥ कुंभांश्च नि-
क्षिपेत्पश्चादाग्नेयादि च वेष्टयेत् ॥ सवस्त्रं प्रति कुंभं च त्रिसूत्रेणो ववेष्टयेत् ॥ हरिद्रागंधसंयुक्तं पूजयेच्छीतलं जलम् ॥ प्रति-
कुंभं महाविष्णुं संपूज्य परमेश्वरम् ॥ पाद्याध्यादिनिवेद्या तं कुर्यान्नाम्ने वमत्र वित् ॥ अत्र होमप्रकारः शीनकेन दर्शितः
तृतीयैस्त्रीविवाहे तु संप्राप्ते पुरुषस्य तु ॥ अर्की विवाहं वक्ष्यामि शीनको हं विधानतः ॥ अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादिवाच-
येत् ॥ नां दीश्चान्द्रप्रकुर्वीत स्थण्डिलं च प्रकल्पयेत् ॥ अर्कमभ्यर्च्य सौर्याच गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ सौर्यासूर्यदेवत्यया आह्वय-
नेत्यादि ऋचा ॥ स्वयंचालं कृतस्तद्धृस्त्रमाल्यादिभिः शक्तैः ॥ अर्कस्योत्तरदेशे तु समन्वारब्ध एतया ॥ एतया अर्ककन्याया ॥
उद्धरवनादिकं कुर्यादाधारांतमतः परम् ॥ आज्याहुतींश्च जुहुयात्सं गोभिरनये कया ॥ यस्मै त्वा कामकारयेत्येतय चोत्ततः
परम् ॥ व्यस्ताभिश्च स्वसमस्ताभिस्ततश्च स्विष्टकृद्रवेत् ॥ परिषेचनपर्यंतमयाश्चेत्यादिकं क्रमात् ॥ प्रार्थनामंत्रादिविशेषमाह व्यासः
पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा ॥ अर्कापत्यानि नो देहितस्तत्सर्वं क्षतुमर्हमि ॥ इत्युक्त्वा शांतिं सूक्तानि ज-

स्वातां विसृजेत्युनः॥ गोयुगमंदक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तिः॥ इतरं भ्योपि विभ्रेभ्यो दक्षिणां चापिशक्तिः॥ तत्सर्वं गुरवे दद्यादंते पुण्या
 हमाचरेत्॥ अत्र पंचमदिने कर्मव्यमुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ चतुर्थी दिवसे तीर्त्तपूर्ववत्तां प्रपूज्य च॥ विसृज्य होममग्निं च विधिनामानुषीपरां॥
 उद्देहदन्वथाने वपुत्रपोत्राभिष्टुदिमान्॥ न पशून् च मित्राणि मंगलं नैव गच्छति॥ एवमेतद्दिजश्रेष्ठ विधिना सम्यगुद्देहत्॥ धनधान्य
 समृद्धिश्च इच्छाशक्तिः परत्र चैति॥ अत्रैवं संक्षेपः प्रयोगः॥ उक्ते आदित्यचारादौ उक्तदेशे यथोक्तार्कसमीपि गत्वा च म्यप्राणाना यम्यदे-
 शकालो संकीर्त्य मम तृतीयमानुषी विवाहजदोषाभावाथ अर्कविवाहं करिष्ये इति संकल्प्य आचार्यवरणस्ति वाचनाभ्युदयिकं क्रमे-
 ण कुर्यात्॥ अत्र होमविशेषः॥ देशकालादिसंकीर्त्या कविवाहांगभूतं होमं करिष्ये॥ तदंगतया न्वाधानं करिष्ये अस्मिन्नन्वाहि ते ग्ना वि-
 त्याद्याघारां न मुक्त्वा अत्र प्रधानं बृहस्पतिमग्निमग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्याद्यन्वाधायाघारांतं कृत्वा संगो-
 भिरित्यांगिरसो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्॥ अर्कविवाहांगभूताज्यहोमं विनियोगः॥ ॐ संगोभिरांगिरसो नक्षमाणो भग इवेदयं मणिं निनाय ज-
 नेमिन्नो न दंपती अनक्ति बृहस्पते वाजयाशू रिव जौ स्वाहा॥ बृहस्पतये इदं नममेति त्यागः॥ यस्मे त्वेत्यस्य वामदेवो ग्निस्त्रिष्टुप्॥ विनियो-
 गः प्राग्वत्॥ ॐ यस्मे त्वाकाम कामाय वयं सम्राड्यजामहे॥ तमस्मभ्यं कामं दत्वाथेदं त्वं द्युतं पिब स्वाहा॥ अग्नये इदं०॥ ततो व्यस्तसमस्त
 व्याहृतिभिर्हुत्वा होमशेषं समापयेत्॥ ततः प्रदक्षिणाप्रार्थनादिकर्म शेषं समापनम्॥ इति प्रयोगरत्ने अर्कविवाहः॥ ॥ अथा-

ग्निद्वयसंसर्गविधिः॥ ॥ यदि पूर्वगृह्याग्नावेव द्वितीयादिविवाहहोमः कृतस्तदा ते नैवाग्निना द्वितीयादिः पत्नीगृह्यकर्मसहाधि-
कारिणी॥ यदि देवादन्याग्नौ द्वितीयादिविवाहहोमः कृतस्तदा द्वितीयविवाहनिमित्तकत्रिरात्रादि व्रता ते ग्निद्वयसंसर्गः कार्यः॥ तत्र विधि-
माह शौनकः॥ अथाग्न्योर्गृह्ययोर्योगं सपत्नीभेदजातयोः सहाधिकारसिद्ध्यर्थमहंवक्ष्यामिशौनकः॥ अरोगा सुदृढे कन्या धर्मलोपभया-
स्त्वयम्॥ कृते तत्र विवाहे च व्रता ते तु परे हनि॥ दृथक्स्थोऽदिलयोरग्नीसमाधाय यथाविधि॥ तत्र कृत्वा ज्यभागां तमन्वाधानादिकं ततः॥
जुहुयात्पूर्वपत्न्यग्नौ तयान्वारब्ध आहुतीः॥ अग्निमीळे पुरोहितं सूक्ते न न वर्चेन तु॥ समिध्येनं समारोप्यायं तं यो निरिति तृचा॥ प्रत्य-
वरो हेत्यनया कनिष्ठाग्नौ विधाय तं॥ आज्यभागां तत्रादिकृत्वारभ्य तदादितः॥ समन्वारब्ध एताभ्यां पत्नीभ्यां जुहुयाद्द्वितम्॥ चतुर्गृ-
हीतमेताभिर्भग्नभिः षड्भिर्यथाक्रमं॥ अगनावग्निश्चरतीत्यग्निनाग्निः समिध्यते॥ अस्तीदमिति तिसृभिः पाहि नो अग्न एकया॥ त-
तः स्विष्टकृदारभ्य होमशेषं समापयेत्॥ गोयुग्मं दक्षिणा देया श्रोत्रियाया हिताग्नये॥ पत्न्योरेका यदि मृता दग्ध्वा ते नैव तां पुनः॥ आद-
धीतान्यया सार्धमाधानविधिना गृहीति॥ अयमन्नप्रयोगः॥ द्वितीयादिविवाहव्रतां ते श्रुभादिने प्राणायामदेशकालस्मरणानि कृत्वा
मम विवाहद्वयेन जातयोर्द्वयोर्गृह्याग्न्योः संसर्गमहं करिष्ये इति संकल्प्योदकसंस्थयोर्द्वयोः स्थोऽदिलयोरुपलेपादि पूर्वकं क्रमेण गृह्याग्नी-
प्रतिष्ठाप्य प्रथमाग्नावन्वादध्यात्॥ तत्र क्रमः॥ अस्मिन्नग्निद्वयसंसर्गकर्मण्यन्वाधानं करिष्ये॥ अस्मिन्नित्याद्या ज्यभागां तमुक्त्वा अग्नि-

प्रधानदेवतांनवभिराज्याहुतिभिर्यक्ष्येशेषेणस्विष्टकृतमित्याद्याज्यभागांतं कृत्वा घयापत्त्या समन्वारब्धो नवाहुतीर्जुहुयात् ॥ अग्नि
 मीळइति नवानामधुच्छंदाऽग्निर्गायत्री ॥ अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ अग्निमीळे पुरोहितमिति नवभिः स्वाहां ता-
 भिर्नवाहुतीर्हुत्वा प्रत्याहुतीरग्नय इदं नममेतित्यत्कास्विष्टकृदादिहोमशेषमुपस्थानांतं समाप्या ॥ अग्ने त्वन्न इति च तस्मिन्निर्वापस्था-
 यतमग्निमयं तयो निरिति समिधिसमारोप्या द्वितीयाग्नौ प्रत्यवरोहत् ॥ द्वितीयाग्नौ प्रत्यवरोह्या न्वाधाने पूर्ववदाज्य-
 भागांतं मुक्त्वा त्रप्रधानं षड्वारमग्निं चतुर्गृहीताज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागांतं कृत्वा ॥ ततः स्तुचिस्तुवेण चतुर्वारं प्रभूत-
 माज्यं गृहीत्वा पत्नीभ्यामन्वारब्धः तेनाज्येनावयवशः षडाहुतीर्जुहुयान्मंत्रैः ॥ ते च ॥ ॐ अगनावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधि-
 राज एषः ॥ तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन मादेवानां मोमुहद्भागर्धेयं मो अस्माकं मो मुहद्भागर्धेयं स्वाहा ॥ अग्नयेदं नममेति सर्वत्र त्यागः ॥
 अग्निनाग्निर्मधुच्छंदाग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा ॥ हव्य-
 वाद् जुक्वास्यः स्वाहा ॥ २ ॥ अस्तीदमधिमंथनमिति तिसृणां विश्वामित्रो ग्निरनुष्टुप् ॥ अंत्येदं त्रिष्टुभौ ॥ विनियोगः प्राग्वत् ॥ ॐ अस्ती-
 दमधिमंथनं ॥ ३ ॐ अरण्यो निर्दिहतो जातवेदाः ०४ ॐ उत्तानायामवभराचि ०५ ॥ ॐ पाहि नो अग्न एकयेति प्रगाथो ग्निर्बृहती ॥ वि-
 नियोगः ॥ ॐ पाहि नो अग्न एकया पाह्युत ॥ ६ ॥ गृत्थपरि शिष्टमते स्क्रवेणैव अष्टाहुतयः ॥ तांश्च अग्निनाग्निः समिध्यत इत्युक्तये-

का १ त्वं त्वग्ने अग्निर्नेत्यस्य विरूपो गिर्गयित्री ॥ ॐ त्वं त्वग्ने अग्निर्ना विप्रो विप्रेण ० २ ॥ अस्तीदमिति तृच उक्तः ॥ पाहि नो अग्न इति तृच
स्य प्रगाथो गिर्हृहती ॥ अंत्ये देह हृत्यो ॥ ॐ पाहि नो अग्न इत्युक्ता ॐ पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्याः ० ३ ॐ आ नो अग्ने वयो वृधं र-
यिं पा ० सर्वत्राग्नय इदं न भर्मेति त्यागः ॥ एवं हुत्वा स्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य आयतने गिर्निधाय यथापूर्वपरिचरेत् ॥ ॥ इ-
ति श्रीनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने ऽग्निहोमसंस्मरणप्रयोगः ॥ ॥ अथोपासनारव्यः सायं प्रातर्होमो विधीयते ॥ स च विवाहहो-
मोत्तरकालिने सायंकाले भद्राव्यतीपातादिसंभवेऽपि कृते अकृते वा गृहप्रवेशनीय होमे प्रारंभणीयः ॥ यद्यह्नि विवाहहोमस्तदोत्तरं
सायंकाले होमारंभः ॥ रात्रौ विवाहहोमे उत्तरं द्युः सायं होमारंभः ॥ तत्र कर्तारः ॥ स्वयं स्वस्यासंभवेऽपत्यादयश्च तत्र भगवान्नामस्ती-
कुमारी पुत्रो वा शिष्यो वापि यथाक्रमम् ॥ पूर्वपूर्वस्य चाभावे विदध्यादुत्तरोत्तरः ॥ दक्षः ॥ ऋत्विक्पुत्रो गुरुभ्राता भागिने योथ विदूष-
तिः ॥ एतरेष्वहुतं यत्तु तद्भुतं स्वयमेव तु ॥ विदूषतिर्जोमाता ॥ एते स्तु यजमानानुज्ञया पत्यनुज्ञया वा होतव्यं ॥ पर्वणि तु सायं होमः
स्वयमेव कार्यो नान्येन ॥ अन्ये न होमोदपत्योः सन्निधाने अन्यतरसन्निधाने वा कार्यः ॥ उभयोरसमक्षं हुतमहुतमेव ॥ अथाग्निप्रा-
दुष्करणकालः ॥ प्रादुष्करणमग्नेः प्रज्वलनं ॥ कात्यायनः ॥ सूर्ये तु शैलमप्राप्तिषां द्विंशद्विंशतिर्होमगुलैः ॥ प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासा-
मर्दशो ॥ एतत्प्रादुष्करणकालात्यये समस्तव्याहृतिभिरेकाज्याहुतिः कार्या ॥ ॥ अथ होमकालः ॥ ॥ आश्वलायनः ॥ सम्यङ्दिः-

म्लोचतिरवीसायं च जुहुः सुसदा ॥ अथ प्रातर्हुने नित्यमुदितेर्के यथा विधि ॥ कात्यायनोपि ॥ यावत्सम्यङ्गुभा व्यंते न भस्म क्षाणिस
वर्तः ॥ लोहितत्वनोपतिता वत्सायं तु हयते ॥ मनुः ॥ लेखामात्रं स्तदृश्येतरश्मिभिस्तु समन्वितः ॥ उदितं तु विजानीयान्नत्र होमं प्र
कल्पयेत् ॥ अनुकल्पमाह सूत्रकारः ॥ प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रातस्तमतिनीय चतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयात् ॥ अस्तोत्तरस्त्रि
मुहूर्त उदयोत्तरश्च त्रिमुहूर्तः ॥ क्रमेण सायं प्रातश्च होमकाल इति फलितोर्थः ॥ अत्र मुरव्यकालाति क्रमेण मस्तव्या दृढिभिरेकाज्या
हुतिः प्रायश्चित्तविशेषेण यचनोक्तो भवोद्दिधिः ॥ होतव्याज्या हुतिस्तत्र भूभुवः स्वरितीति चेत्तिका रिकोक्तेः ॥ गोणकालाति क्रमे
तुमनोज्योतिरिति मंत्रेण चतुर्गृहीताज्या हुतिरेके प्रायश्चित्तविवेकः ॥ अथ होमद्रव्याणि गृह्यपरिशिष्टे ॥ पयो दधिसर्पिर्यवा
गुरोदनं तंडुलाः सोमः तैलमापो व्रीहयो यवा स्तिला इति होम्यानि तंडुलानीवारश्यामा कयावना लानां व्रीहि शालिय वगोधूम
प्रियंगवस्वरूपेणापि होम्या स्तिलास्वरूपेणैव शतं चतुःषष्टिर्वाहुनि व्रीहि तुल्याना तदर्थं सर्पिस्तिलयोस्ते लंच तिलजर्तिला तसीकुसुभा
नां येन प्रथमा देवता जुहुयात्तेनैव द्वितीया जुहुयात्तेनैव प्रातरिति प्रतिनिधिवर्ज्यं ॥ बृहस्पतिस्त्वाहुतिपरिमाणमाह ॥ प्र
स्थधान्यं चतुःषष्टिराहुतः परिकीर्तितम् ॥ तिलानां चतदर्थं च तंडुला व्रीहिभिः समाः ॥ प्रस्थश्च प्रसृतिद्वितयमानं प्रस्थमानं चतुष्टयमि
ति ॥ बौधायनस्तु ॥ व्रीहीणां वायवानां वा शतमाहुतिरिष्यते ॥ अगस्त्यः ॥ द्रवद्रव्यस्य मानं स्याद्द्वारागो कर्णदीर्घिका ॥ सिद्धांतशेखरे ॥ अ

नंग्राससमंशोक्तंलाजामुष्टिमितामताः॥ होमप्रकारउक्तःसंग्रहे॥ द्रवंहविःस्रुवेणोचपाणिनाकठिणंहविः॥ अंगुल्यग्रेर्नहोतव्यंनक्तृत्वा-
गुलिभेदनं॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेनहोतव्यमितिनुस्मृतिः॥ नित्यहोमेपूर्वमुपरिचसमिधमग्नावादधीत॥ तल्लक्षणांचस्मृत्यर्थसारे॥ पालाशारव-
दिराश्वत्थशस्यदुंबरजासमित्॥ अपामार्गाकंदूर्वाश्वकुशाश्वेत्यपरेविदुः॥ सत्वचःसमिधःकार्याऋजुश्लक्षणाःसमास्मथा॥ शस्मादशांगु-
लास्तास्तद्वा दशंगुलिकास्तथा॥ आद्रोःपक्षाःसमच्छेदाःतर्जन्यंगुलिवर्तुलाः॥ अपादिताश्चाद्विशारवाक्त्रिमिदोषविवर्जिताः॥ ईदृशाहोमयेत्याज्ञःप्रा-
प्तोतिविपुलाश्रियम्॥ अयंचहोमआयतनेस्थडिलेवा॥ अग्निंप्रतिष्ठाप्यतत्रकार्यः॥ कुंडेवास्थडिलेवापीत्युक्तेः॥ आयतनंचोक्तंसंग्रहे
अरत्निमात्रमग्न्यर्थकार्यमायतनंबुधैः॥ पिशीलमात्रमित्येकेतदव्यंसांतरंभवेत्॥ स्थंडिललक्षणांत्वग्निमुखप्रकरणेउक्तम्॥ ७ ॥
अथोपासनप्रयोगः॥ शकृद्देशेचतुर्विंशत्यंगुलंसाधद्वाविंशत्यंगुलप्रमाणंवाचतुरस्त्रप्रत्येकंचतुरंगुलोत्सेध-
मेखलात्रययुक्तमायतनंउक्तयुक्त्यास्थंडिलंवानिर्मायगोमयेनोपलिव्योह्लिरव्यतत्रयथात्माभंसिकतापद्मपत्रादिसंभारांनिक्षिप्यतत्र-
गृह्णाग्निंपूर्ववत्प्रतिष्ठाप्यविववाहोत्तरसंध्याकालादारभ्योपासनंकुर्यात्॥ तच्चैवं॥ यजमानःकृतसंध्यावंदनःपूर्वप्रादुक्कृतस्याग्नेःपश्चि-
मतउपवेश्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालोर्निर्दिश्याग्निरूपपरमेश्वरप्रीत्यर्थंओपासनंकरिष्येइतिसंकल्याग्नेोचत्वारिंशंगौतिमंत्रेणाय-
ज्ञपुरुषस्यमूर्तिंध्यात्वासोदकेनपाणिनासमंतात्प्रदक्षिणांपुनःपुनरुदकमादायत्रिःपरिमृज्यपूर्ववत्परिस्तीर्यत्रिःपर्युक्ष्यप्रागुक्तद्वादश-

द्रव्येषु मध्ये स प्रक्षालितानां द्रुमि त तं दुल प्रभृति पात्रमग्नेरुत्तरतो निधाय ज्वलता दर्भेण अवज्वल्य प्रोक्ष्य तेनेव त्रिः पर्यग्निं कृत्वा तदुल्मु-
 कं निरस्य अग्नेः पश्चिम त आस्तीर्णं कुशेषु समिधा सह हविर्निधाय ॥ विश्वानि न इति तिसृणां आच्रेयो वसुश्रुत ऋषिः अग्निर्देवता त्रि-
 ष्टुष्टु छंदः अग्न्यर्चने विनियोगः ॥ ॐ विश्वानि नः ॥ ते स्वस्ति इति पूर्वाभ्यामृभ्यां प्रतिपादमष्टदिक्षु गंधादिनाग्निमभ्यर्च्य तृतीय-
 या बद्धांजलिर्नमस्कृत्य दक्षिणं जान्वाच्य समिधमग्ने तूष्णीं प्रक्षिप्य अपउपस्थ इय समिधि दीप्तायां विधूमज्वालां गारेऽग्ने शत संख्या-
 कान् प्रस्थस्य चतुःषष्टितमभागमितान्वा तं दुल्लब्धं क्षिण हस्ते नादाय सव्यपाणिं दृढादिनिधाय अगुल्युत्तरपाश्वर्यन समिधमूलतः
 च्छेद्यं गुल प्रदेशे ॐ अग्नये स्वाहेति हुत्वा अग्नये इदं नममिति त्यागः ॥ तस्या ऐशान देशे पूर्वाहुते भूयसी माहुति प्रजापतिं पदं चतुर्थ्यं तं मन-
 माध्यायन् स्वाहेत्युच्चार्या संसृष्ट्वा प्रजापतये दं नममिति त्यक्त्वा पूर्ववदुपविश्य परित्तरणं विसृज्य परिसमूहन पर्युक्षणे कृत्वा पस्थानं
 कुर्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥ अग्न आयुं वर्षीति तिसृणां शतं वै रवानसा ऋषयः अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः ॥ अग्न्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ
 अग्न आयुं षिपव स आसुवोर्जमि ॥ अग्ने त्वं न इति च तसृणां गौपायनालोपायनावाबंधुः सुबंधुः श्रुत बंधुर्विप्र बंधुश्चैकै कर्वा
 ऋषयः ॥ अग्निर्देवता द्विपदा विराट् छंदः ॥ अग्न्युपस्थाने वि० ॥ ॐ अग्ने त्वन्नो अंतमः ॥ वसुरग्निर्व० मनो बोधि श्रु० तत्वा शोचि-
 ष्ट ॥ ॐ प्रजापते हरि हरण्यगर्भः प्रजापति स्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ प्रजापते न त्व० तं तु तन्व देवा अग्निर्जगती ॥ अ-

गन्धुपस्था०॥ॐ तंतुं तन्वन्वजसो भानुमन्विहि०॥ हिरण्यगर्भ इत्यस्य हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ प्रजापत्युपस्थाने वि०॥ ॐ हिर
 ण्यगर्भः समवर्तता०॥ एते मंत्रे वायव्यदेशे प्रवृद्धः कृतांजलि रग्निमीक्षमाण उपस्थाय पुनरुपविश्य न्यूनानि रिक्ता छिद्रत्वा र्थं विष्णुस्मर
 णं कृत्वा अनेन होमेन भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां इत्युक्त्वा ग्निं संभारयेत्॥ एवं प्रातरुदया सूर्व प्रादु क्कुरां कृत्वा होमकाले पूर्वव-
 त्सूर्वा गानि कृत्वा सूर्याय स्वाहेति सायं द्रव्येणैव प्रथमाहुतिं हुत्वा सायं कालवत् द्वितीयाहुतिं हुत्वा परिसमूहनादिकं कृत्वा उपस्थानं-
 कुर्यात्॥ तत्र मंत्राः॥ सूर्यो नो दिवस्या त्विति चक्षुः सूर्यो गायत्री॥ सूर्योपस्थाने विनि०॥ ॐ सूर्यो नो दिवस्या तु वातो॥ उदुत्यं काण्वः
 प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री॥ सूर्योपस्थाने०॥ ॐ उदुत्यं जात वेदसं०॥ ॐ चित्रं देवानां मां गिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप्॥ सूर्योपस्थाने वि०॥
 ॐ चित्रं देवानां सुद०॥ नमो मित्रस्येत्यभितपाः सूर्यो जगती॥ सूर्योप०॥ ॐ नमो मित्रस्य व०॥ एते मंत्रे त्रैश्वतुर्भिः सूर्यमुपस्थाय॥
 प्रजापते न त्वत्०॥ हिरण्यगर्भ इति च द्वाभ्यां प्रजापतिं चोपस्थायोचमे इति प्रातर्होमे विशेषः॥ इति प्रयोग रत्ने सायं प्रातर्होमविधिः
 ॥ ॥ अथाशौचे होमविधिः॥ ॥ जननशावाशौचयोर्ऋत्विगादिना सायं प्रातर्होमो कारयेत्॥ स्वयं च द्रव्य त्यागं कुर्यात्॥ ऋत्वि-
 गाद्यन्याभावे तु आशौचपातात्सूर्वहोमो नैव क्ष्यमाण प्रकारेणाग्निं समारोपणं कृत्वा सूतकं निवृत्तौ स्नात्वा कृतनित्यक्रियो अग्निं प्र-
 तिष्ठाप्य प्राणानायम्य देशकालोसंकीर्त्य मम नित्यहोमाति क्रमजन्य दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तपूर्वकं अतिक्रान्त होमान्करिष्ये इति सं

कल्पपरिसमूहनादिकृत्वा अग्नेः पश्चिमतः सपवित्रे पात्रे आज्यमामिस्य अंगारानायतनादुत्तरतो बहिः कृत्य तेषां ज्यपात्रं निधाय
 तृणोनावज्वल्य दर्भाग्रद्वयं क्षिप्वा तेनैवाज्यं त्रिः पर्यग्निं कृत्वोल्मुकं निरस्य कर्षे निवोदगुह्यस्य अंगारानगनावतिसृज्य सवितुस्त्विति मंत्रे
 णासकृद्द्विसृष्णीमेवं त्रिरुत्पूर्य पवित्रे प्रोक्ष्याग्नौ प्रहत्याज्यं पश्चिमतो दर्भे धामाद्यस्तुकृष्टुवयोः संमार्जनं कृत्वा ज्यं स्तुवे णास्तु चिचतुर्गृही
 त्वा ॐ मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ॥ या इष्टा उषसो या अनिष्टाः ताः संतनो मिह विषाद्यते न स्वाहा ॥ ज्योतिष इ
 दं नममेति हुत्वा नित्यं होमार्थं पूर्ववत्तंडुलान् संस्कृत्य नित्यं होमवत्परिसमूहनादि समित्प्रक्षेपणं तं तत्र पूर्वकं अतीतकालादारभ्य क्रमे
 ण द्वे द्वे आहुतीर्हुत्वा तत्कालं होमं च कृत्वा अग्निं सूर्यं प्रजापतिं चोपस्थाय परिसमूहनाद्यंगजातं सकृत्कुर्यात् ॥ इत्यादौ च होमं
 विधिः ॥ अथापत्काले कर्तव्यो होम इयं समासप्रयोगः ॥ पूर्ववत्सायंकालीनाहुतिद्वयं हुत्वा पर्युक्षणादिकं कृत्वा केचित्कालं
 निमील्यमानिमील्यवापुनः पर्युक्षणादि समित्प्रक्षेपणं तं कृत्वा श्वः कर्तव्यं प्रातराहुतिद्वयं भवकृष्य हुत्वोपस्थानं कुर्यात् ॥ एकैव च
 त्समील्यवापुनः पर्युक्षणादि समिधा सायं होमादावेव उपस्थानं मंत्राः ॥ हविषां तमिति पंच च स्य सूक्तस्य मूर्धन्यामदेव्यः सूर्यवैशवा
 नरो त्रिष्टुप् ॥ उपस्थाने ॥ ॐ हविषां तमजरं स्वर्विदिदि विस्मृश्याहुतं जुष्टमग्नौ तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया पप्रथता ॥
 गीर्णं भुवनं तमसा पगूकृहमा विस्वरभ वज्जाने अग्नौ ॥ देवेभिर्निषितो यज्ञियेभिः ॥ यो होता सीत्प्रथमो देवः ॥ यज्जानं वेदो भुव

नस्यमू०॥ एतेमंत्रैः प्राजापत्यमुपस्थायपर्युक्षणाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात्॥ ॥ अथगुर्वापदिपक्षहोमः॥ ॥ तत्रप्रतिपदिमायंकाले
समित्यक्षेपणांतपूर्वांगजातंकृत्वाहुतिप्रमाणेनतंडुलान्यात्र दूयेप्रतिपात्रंचतुर्दशवारंगृहीत्वाहोमकालेप्रथमपात्रस्थानग्नयेस्वाहेति
रुर्वाग्नुरुहयात्॥ ततः प्राजापत्यर्थंगृहीताभ्यजापतिशब्दंचतुर्थ्यंतमनसाध्यायनस्वाहेतिहुत्वोपस्थानाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात्॥ ए
वंद्वितीयायांप्रातः समित्यक्षेपणादिपूर्ववत्कृत्वासूर्यायस्वाहेतिपूर्ववद्धुत्वासायंकालीनोत्तराहुतिंचद्वितीयाहुतिंचहुत्वोपस्थानाद्यंगजातंसकृत्कुर्या
त्॥ पक्षमध्येवापत्तावागामिंचतुर्दशीसायंकालीनहोमांताशेषहोमान्सायंसमभ्यसेत्॥ पूर्वप्रातर्होमांतांश्वप्रातः शेषहोमान्ममस्येत्॥ सर्वथाप
र्वसायंहोमः प्रतिपत्प्रातर्होमश्चदृथगेवहोतव्यो॥ अत्रपूर्ववदग्निमभिरक्षेत्॥ अंतरापन्निवृत्तौतुतदारभ्यपूर्ववत्सायंप्रातर्होमान्यथाकालंकुर्यात्॥
अथसप्मार्यस्यप्रवासप्रसक्तेऽग्निस्समारोपविधिः॥ ॥ कालहोमानंतरंअयंतयोनिर्ऋत्वियइत्यस्यगाथिनोविश्वामित्रोऽग्निरनु
ब्रुवा॥ अग्निस्समारोपणोविनि०॥ ॐ अयंतयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोअरोचथाः॥ तंजानन्नग्नआसीदाथानोवर्धयागिरः॥ इत्यनेना
रुणिदूयेअग्निस्समारोपयेत्॥ अथवाअनेनैवअश्वत्थसमिधिसमारोपयेत्॥ यद्वा॥ यातेअग्नयेयज्ञियातनूस्तयेद्वारोहात्मात्मान
मच्छावसूनिक्कण्वन्नर्यापुरुषाणि॥ यज्ञोभूत्वायज्ञमासीदस्वांयोनिनंजातवेदोभुवआजायमानः॥ सक्षयएहि इतिमंत्रेणापाणीप्रताप्यं
आत्मनिस्समारोपयेत्॥ तत्रप्रादुक्करणकालेअरणीस्समारोपेअरणीनिर्मथ्य॥ प्रत्यचरोहजातवेदः पुनरुत्त्वदेवेभ्योहव्यंवहनः प्रजा

नन् ॥ प्रजापुष्टिरयिमस्मासुधेत्यथाभवयजमानायशंयोः ॥ इत्यनेनस्थंडिलेग्निं प्रतिष्ठापयेत् ॥ अश्वत्थसमित्समारोपणपक्षे श्रोत्र
यागारादग्निमाहृत्य संस्कृते स्थंडिले प्रतिष्ठाप्य प्रत्यवरोहं तिमंत्रेणातां समिधं निदध्यात् ॥ आत्मसमारोपपक्षे सर्वदाः स्पृश्य स्पृशने
जले निमज्ज्य स्नानं स्त्रीगमनं चाकुर्वन् भूत्रपुरीषोत्सर्गेशोचम कृत्वा चिरकालमतिष्ठंश्च होमकाले आत्मसमारूढमग्निमुद्धामरूपेण
प्रत्यवरोहं तिमंत्रेणा लौकिकाग्नौ निदध्यात् ॥ एवं यथाधिकारमग्निं प्रतिष्ठाप्य कालद्वये एककाले वा पूर्ववज्जुहुयात् ॥ इदं समारोपणं
द्वादशशत्रुपर्यंतमेव कुर्यात् ॥ अथ पुरुषस्यैव प्रवासकाले कर्तव्यम् ॥ प्रवासश्च साग्निकेन द्रव्यार्जनादिष्टकार्यार्थमेव केवलं न पुरुषेण कार्यः
न तु तीर्थयात्राद्यदृष्टार्थकार्यार्थं ॥ तत्र होमांतं पूर्वोक्तमंत्रैरुपस्थाय पुनः प्रवासाार्थं अभयं वोभयं मेस्त्विति मंत्रेणाग्निमुपस्थाय हि मा-
समध्यवर्तिकाले घन्यतमकालपर्यंतं प्रीव्य पुनः स्वगृहसमीपमेत्य ॐ ग्रहामाविभीतोपवः स्वस्त्ये वोस्मास्तु च प्रजायध्वं माचवोगोप-
तीरिषदि तिमंत्रेणा गृहं निरीक्ष्य ॐ गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वीरवतः सुवीरान् ॥ इरां वहंतो द्युतमुक्षमाणास्ते षडहं सुमनाः संवि-
शानीति मंत्रेणा गृहं प्रविश्य ॐ शिवं शगमं शंयोः शंयोरिति पुनस्त्विन्ननुवीक्ष्य होमकाले उपस्थानांतं कृत्वा ॐ अभयं वोभयं मेस्त्विति पु-
नरग्निमुपतिष्ठेत् ॥ ततो ज्येष्ठपुत्रशिरउभाभ्यां पाणिभ्यां परिगृह्य ॐ अंगादंगात्संभवसिह दयादधिजायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि
सजीवशरदः शतमिति मंत्रं न जपि स्वासूर्ध्वं निन्निराजिघ्रेत् ॥ एवमितरेषां च पुत्राणां क्रमेण कृत्वा प्रत्तदुहितृणां तूष्णीमेव शिरोजिघ्रेत् ॥

एतत्पुत्रेपि प्रोष्यगते भवति॥ अवगतमव्यप्रियं प्रवासादागतं प्रति तदहर्निनयेयुः॥ ॥ अथाग्निसंमर्गदोषे प्रायश्चित्तं॥ ॥ स्वगृ
ह्याग्निरन्यगृह्याग्निसंमर्गदोषे प्रायश्चित्तं॥ ॥ ततः पूर्वो होता समिधो ग्निमवरोष्यदेशकालो संकीर्त्य-
समिधूयमादायास्मिन्नन्याहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा विविचि मग्निं प्रधानं देवतां च रुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृदादि सं-
क्षोभयत्यंतमुक्त्वा समिधूयमग्नावाधाय परिसमूहनादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा अग्नये विविचये स्वाहेति हुत्वा कालहोमं चरेत्॥ पश्चाद्दोतातु अग्नये प
रुह्य प्रोक्षणाद्याज्यभागांतं कृत्वा अग्नये विविचये स्वाहेति हुत्वा कालहोमं चरेत्॥ पश्चाद्दोतातु अग्नये प
दाज्यं संस्कृत्य सुवेण द्वादशवारं स्कन्धिगृहीत्वा अग्नये विविचये स्वाहेति हुत्वा पूर्णाहुतिं हुत्वा कालहोमं चरेत्॥ पश्चाद्दोतातु अग्नये प
थि कृते जुहुयात्॥ शवाग्निना संसृष्टश्चेदग्नये शतचये स्वाहेति जुहुयात्॥ पचनान्मिना संसृष्टश्चेदग्नये संसर्गाय स्वाहेति जुहुयात्॥
वेद्युते न संसृष्टश्चेदग्नये प्सुमंते जुहुयात्॥ ॥ अथ नष्टाग्नेः पुनः संधानप्रयोगः॥ ॥ तत्र प्रमादादग्निना शेषयजमानः पत्न्या स
हस्मानादिना शक्त्विर्भूत्वा देशकालो संकीर्त्य मम प्रमादादिना ग्नित्यागदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रायश्चित्तं होमं करिष्ये इ
ति संकल्प्य तत्र त्रिरात्रमग्निस्त्यागे प्राणायामशतं॥ विंशतिरात्रे एकदिनमुपवासः॥ मासद्वये त्रिरात्रोपवासः॥ अब्दे प्राजापत्यकृच्छ्रं
एवं त्यागकालानुसारेण प्रायश्चित्तं कृत्वा आयतनं गोमये नोपलिय्यो हिरव्ययथा लाभं सिकतादि संभारान्निदध्यात्॥ ते यथा॥ सिक

ताः पद्मपत्रचवराहविल्दनाचमृतम् ॥ सूदमारबूत्करचोषवल्मीकवपशर्कराः ॥ उदुंबराशमिहतंपर्णाश्वत्थविकंकताः ॥ शम्यंकुराश्ववि-
 द्रोयाआधानद्रव्यसंज्ञिताः ॥ ततः श्रोत्रियागारादाहृतमग्निंविधिवत्प्रतिष्ठाप्यसमिध्यप्राणानायम्यदेशकालोसंकीर्त्यममप्रमादाद्दि-
 च्छिन्नस्यगृह्याग्नेःपुनः संधानंकरिष्येइतिसंकल्याज्यंपूर्ववत्संस्कृत्यसुचंचसमृज्यॐ अयाश्वाग्नेतिमंत्रेणारुन्धवेणाज्यंहुत्वास्मा-
 यंकालपर्यंतंपत्न्युपवसेत्तदशक्तौयजमानोवा ॥ सायंकालेतुपूर्ववनित्यहोमंकुर्यात् ॥ द्वादशाहपर्यंतमयमग्न्युत्पत्तिविधिः ॥ तदूर्ध्व-
 ध्वेतुवक्ष्यमाणोविवाहहोमविधिः ॥ आलस्यादिनाबुद्धिपूर्वकमग्नित्यागेतत्तत्कालानुसारेणोदप्रायश्चित्तं ॥ द्वादशाहपर्यंतंत्रिरा-
 त्रमुपवासः ॥ मासपर्यंतंद्वादशरात्रमुपवासः ॥ अब्दपर्यंतमासपयोव्रतम् ॥ द्विवर्षपर्यंतंचांद्रायणं ॥ त्र्यब्दपर्यंतंचांद्रायणं सोमायनंच ॥ तदूर्ध्वं
 मब्दकृच्छ्रं ॥ धनिनोगोदानंचेतिप्रयोगपारिजाते ॥ स्मृत्यर्थसारेतुद्वादशाहातिक्रमेअहमुपवासः ॥ मासातिक्रमेद्वादशाहमुपवासः ॥ संवत्सरा-
 तिक्रमेमासमुपवासः ॥ पक्षौभक्षणांवाद्भितिविशेषः ॥ एवंकालविलंबश्चेत्संकल्पपूर्वकंप्रायश्चित्तंकृत्वापुनः संधानम् ॥ यत्रतुअग्निवि-
 च्छेदनिमित्तेनकेनचिदग्निविच्छेदः कालविलंबश्चनस्तित्राकृत्वैवप्रायश्चित्तंपुनः संधानंकार्यम् ॥ ॥ अथविच्छिन्नस्य
 गृह्याग्नेःपुनः संधानविधिः ॥ ॥ पत्न्यासहकृतस्नानादिनित्यक्रियोदेशकालोसंकीर्त्येतावतंकालंगृह्याग्निविच्छेदजनित
 प्रत्यगायपरिहारार्थंएतावत्प्रायश्चित्तममुकप्रत्याभ्यायेनकरिष्येइतिसंकल्याअग्निविच्छेदकालगणनयास्मृत्युक्तंप्रागुक्तं

प्रायश्चित्तं दंपती सहकुर्वीतां नष्टकृ॥ समासेतस्मिन्नग्निविच्छेदे न लुप्तानां सायं प्रातर्होमानां तथा दशपूर्णमासस्थालीपाकानां च सं
पत्तिपर्याप्तमिदं ब्रीह्यादिद्रव्यमाज्यं च ब्राह्मणाय संप्रददेदिति लुप्तसायं प्रातर्होमस्थालीपाकगणनया तत्पर्याप्तं ब्रीह्याज्यं च ब्राह्मणाय दद्या
त्॥ ततः शक्रभेकाले शक्रिचराचांतः प्राणानायम्य देशकालोऽस्मृत्वा विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलोद्धेपनो ह्येवनाम्यु
क्षणाग्निप्रतिष्ठापनादि कृत्वा न्वाधानं कुर्यात्॥ तद्यथा॥ होममिधौ गृहीत्वा देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये स्मिन्नन्वाहिते गौजात
वेदसमग्निमिध्मे न प्रजापतिं प्रजापतिं चाधारदेवते आज्येनात्र प्रधानं त्रिरग्निं पवमानं संस्कृदग्निं प्रजापतिं चाज्येन अर्यमाग्निं वरुणा
ग्निं पूषाग्निं प्रजापतिं च लाजद्रव्येण चतुर्वारं सूर्यासावित्रीमाज्यद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिपरिसमूहनादि प्राकृतं॥ पात्रासाद
नोविशेषः॥ प्रोक्षणीस्तु वंपणीताज्यपात्रं लाजाधूर्पइध्मा बर्हिश्च दधिप्राशनपक्षे दधिचासादयेत्॥ आज्यसंस्कारादिप्राकृतं तत्राज्ये
न समूहलाजानामपि पर्यग्निं करणं आज्योत्पवनसादा नयोः कृतयोर्लाजानां त्रिः प्रोक्षणां॥ स्तुवसंभार्जनानादिपत्न्या न्वारब्ध इध्माधानाद्या
द्यारांतं प्राकृतं कुर्यात् न च क्षुषी॥ अत्र प्रधानम्॥ अग्न आर्युषीति तिसृणां शातं वै रवानसां ऋषयः अग्निः पवमानो देवतागायत्री छंदः॥ अ
ग्निपुनः संधानं प्रधानाज्यहोमं विनि० ॐ अग्न आयुषि पवस आमुवोर्ज० नां स्वाहा॥ अग्नये पवमानायेदं० ॐ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांच०
स्वाहा॥ पूर्ववत्यागः॥ ॐ अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे०॥ त्वमर्यमा भवसि यत्क० स्वाहा॥ अग्न

यइदं॥ प्रजापतेर्हि रण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्॥ विनि०॥ प्रजापते न त्वदेता० स्वाहा प्रजापतयइदं॥ ५० अथपत्याः प्रक्षालिते जलोपति-
राज्ये नोपस्तीर्योद्दृक्षोजानोव्यपंचावनीतु त्रिशोव्यशूर्पस्थानभिघार्य अंजलिं स्वकशभ्यां धृत्वा अर्य
मणं वरुणं पूषणमिति तिसृणां वामदेवोर्यमाग्निर्वरुणाग्निः पूषाग्निर्गुह्युप्॥ गृह्याग्निपुनः संधानप्रधानलाजहोमे विनि०॥ ५० अर्यम-
पांनुदेवंक० स्वाहेति पठितमंत्रांते अंजलिमाविच्छिदंती॥ अगुत्यगैरगुलीवामपाश्वेन चापत्नी जुहुयात्॥ एवमग्रेपि अर्यमाग्नेयइदं॥
ॐ वरुणंनुदेवं वरुणाग्नेयइदं॥ ॐ पूषणंनुदेवं पूषाग्नेयइदं॥ ततः शूर्पकोणेन शिष्टान्सर्वान् लाजान् पतिः पत्नीवाभ्यात्मन् प्रजा-
पतिं ध्यायन् जुहुयात्॥ प्रजापतयेदं॥ लाजानां स्विष्टकृतं नास्ति॥ ततः वर्षविश्याज्यं पतिर्जुहुयात्॥ आनः प्रजामिति च तत्सृणां सूर्या
मावित्री सूर्यासा वित्री आद्या जगती द्वितीया त्रिष्टुबं त्येदे अनुष्टुभो॥ पुनः संधानाज्यहोमे विनि०॥ ५० आनः प्रजां जनयतु प्रजापतिराज-
र० ष्यदे स्वाहा॥ सूर्यासा वित्र्ये इदम्०॥ एवमग्रेपि त्यागः॥ ५० अथो रचक्षरपति० इमां त्वमिद्रमीदुः०॥ संस्मादीश्वर० स्वाहा॥ ५० स-
मंजो त्वित्यस्य सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्र्यनुष्टुप्॥ दधिप्राशनो विनियोगः॥ आज्यशेषेण त्वादयां जनं वा विनियोगः॥ ५० समंजंतु वि-
श्वेदेवाः०॥ एतेन स्वयं दधिप्राश्नीयात्॥ आज्यशेषेण त्वादयां जनं वा कुर्यात्॥ पत्ये च दधिप्रयच्छेत्॥ सा च तूष्णीं प्राश्नीयात्॥ स्व-
त्वादयां जनपक्षे पत्या अपि तूष्णीं त्वादयां जनं॥ अथाज्येन॥ यदस्य कर्मणा इति स्विष्टकृतं हुत्वा इध्मसन्महनादिकर्म शेषं समापये

२३
तु॥ अन्नकारिका॥ उपलेपादिकं कुर्यादाघारांतं विवाहवत्॥ विवाहाज्याहुतीर्हुत्वा लाजाहोमो भवेदिह॥ गृहप्रवेशनीयाश्च हुत्वा-
स्याहृदयांजनम्॥ परिणीयादिनास्त्वन्नलाजानावपतिस्वयम्॥ इति प्रयोगारत्ने गृह्याग्निपुनः संधानप्रयोगः॥ अथ नास्ति कथा हि-
सृष्टाग्नेरग्निपुनः संधानं॥ ॥ तत्र कर्ता संकल्पपूर्वकं स्त्रियासहोपो व्यापरेद्युः कृतनित्यक्रियः संकल्पपूर्वकं प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥
तद्यथा॥ द्वादशाहपर्यंतं यथाशक्ति स्फवर्णदानं॥ मासद्वयपर्यंतं कृच्छ्रं॥ मासचतुष्टयपर्यंतं मति कृच्छ्रं॥ षण्मासपर्यंतं पराकः॥ त-
तो बद्धपर्यंतं मासं पयोव्रतं॥ अब्दपूर्णे त्रैमासिकं व्रतं॥ ततः प्रतिवर्षं त्रैमासिकावृत्तिरिति॥ ततः कालगणनया सायं प्रातर्होमदर्शपूर्णमा-
सस्थालीपाकहोमद्रव्यदानं॥ ततः श्रुभदिने पुराणहेसभार्यो देशकालो संकीर्त्य नास्ति कथा हिंसृष्टाग्नेः पुनः संधानं करिष्य इति सं-
कल्प्य॥ आयतनोपलेपनादियथाभीलितसंभारनिधानांतं कुर्यात्॥ पलाशोदुवराश्च शमीवैकं कतांबुजम्॥ च-
ल्मीकोरवरवाराहमूषकोत्तवातमृत्तिकाः॥ शर्कराः॥ सिकतासूदाशंपाशध्वस्त रुत्वचः॥ यथा लाभं समाकीर्य पावनाग्निं समुद्धरेदि-
ति॥ ततः इदं त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व॥ संवेशने तन्व१ श्वारुरेधि प्रियो देवानां परमेजनि च इति मंत्रेण ॐ भू-
भुवः स्व रित्यग्निं प्रतिष्ठाव्यसमिदूयमादाय पुनर्देशकालो संकीर्त्य नास्ति कथा हिंसृष्टाग्नेः पुनः संधानं गभूतमन्वाधानं करिष्ये अ-
स्मिन्नन्वाहि ते ग्नावित्यादि आघारावाज्यभागो च आज्येनेत्यंतमुत्क्वात्र प्रधानं अग्निमष्टवारं अग्निं पवमानमग्निं पावकं अग्निं शत-

चिमग्निं पथि कृतमग्निं तंतुमतं चाज्ये न शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्य इत्यंतमुक्त्वासमिद्वयमग्नावाधाय परि समूहनाद्याज्य
 भागांतं कृत्वा स्तुवेण स्तुच्याज्यं च तुरगृहीत्वा त्वमग्ने समप्रथा असीत्यस्यात्रेयकृतं भरो ग्निर्गायत्री॥ नास्ति कथा द्विसृष्टाग्नेः पुनः संधा-
 नप्रधानाज्यहोमविनि॥ ॐ त्वमग्ने समप्रथा० स्वाहा अग्नये दं० १ यो अग्निमित्यस्य काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री॥ विनि॥ प्राग्वत्॥
 यो अग्निं देववीत० स्वाहा २ तंतुं तन्वन्नित्यस्य वामदेवो ग्निर्जगती॥ विनि॥ तंतुं तन्वं०॥ त्वन्नो अग्न इत्यस्यां गिरसो हिरण्यस्तूपो मि-
 र्जगती॥ विनि॥ त्वन्नो अग्नये वरुणस्येत्यस्य गीतमो वामदेवो ग्निवरुणो त्रिष्टुप्॥ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य वि-
 स्वाहा॥ ३॥ स त्वन्नो अग्न इत्यस्य गीतमो वामदेवो ग्निवरुणो त्रिष्टुप्॥ स त्वन्नो अग्ने वमो भवोती० स्वाहा॥ ४॥ मनोज्योतिर्जुषतां॥ ७
 पुनस्त्यादित्यारुद्रा वसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसूनीथयज्ञैः॥ घृतेन त्वंतनुवो वर्धय स्वसत्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा॥ ८
 एते भर्तृः स्कचा प्रत्याहुतिं च तुरगृहीतेनाज्येनाष्टावाहुतीर्हत्वा स्तुवेण स्थात्या आज्यमादाय ॐ अग्नये पवमानाय स्वाहा॥ ॐ अग्नये-
 पावकाय स्वाहा॥ ॐ अग्नये शक्रचये स्वाहा॥ ॐ अग्नये पथि कृते स्वाहा॥ ॐ अग्नये तंतुमतं स्वाहा॥ एवं पंचाज्याहुतीर्हत्वा देवताभ्यस्त्य-
 क्त्वासिष्टकृदादिहोमशेषं समाध्याहिताग्नयेऽनडुहं दक्षिणां दद्यादिति॥ अथाऽपत्नीकोपासनप्रयोगः॥ स्वतः पूर्वमृताये पत्न्ये दाहा-
 यार्धाग्निं दत्वा शिष्टार्धाग्निं पूर्ववत्सायं प्रातर्होमो कुर्यात्॥ इष्टिस्तु कार्यावानचा॥ अथ विवाहोत्तरं दंपत्योर्गृहप्रवेशः॥ ॥ गृहप्रवेश-

होमदिनादारभ्यदर्शसंक्रांतिव्यतीपातविष्णादिदोषरहितेचतुर्थादौमौहूर्तिकोक्तेशुभोदिनेगृहप्रवेशंकरिष्यमाणःश्वशरगृहेभ्यज्यस्मात्वारोत्रो
स्वदेशाचारानुसारेणानागवल्यादिद्वक्त्वाश्वशरदत्तदामीदासपर्यंकादियुतसुवासिनीकृतनीराजनःश्वशरगृहोतबद्धाशीर्वचनः
स्वलंकृतःस्वलंकृतथावध्यासहविवाहाग्निंशकटवस्थाय्याजस्मन्नयन्॥पूषात्वेतइत्यस्यसूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीत्रिष्टुप्॥वध्यायान-
मारोहणोविनियोगः॥अनेनयथाविभवंगजाश्वादिद्यानमारोहयेत्॥यानप्रयाणोएवासौनियमः॥यानादन्येनशिबिकादिनाप्रयाणेन
मंत्रः॥स्वग्रामविवाहपक्षेस्वगृहगमनेनायंमंत्रः॥गमनेयद्यंतराभाव्यादिस्यात्तदाशमन्वतीरीयतइतिऋचार्धेनवधुनाचमारोहयेत्॥
अत्राजहामयेत्युत्तरार्धेनउदकादुत्तारयेत्॥नीयमानावधूर्यादिवंधुवियोगादिनारोदिति॥तदाजीवरुदंतीतिऋचंजपेत्॥अयंविधिः
स्वग्रामेपिभवत्यविशेषात्॥शोभनेषुदेशेषुमाविदन्यरिपथिनइतिजपेत्॥वसंतौवसतावीक्ष्यकाःसंतिचेत्सुमंगली-
रियंवधूरित्युच्येत्॥इहप्रियमित्यनयागृहप्रवेशयेद्बधुं॥अयंविधिःस्वग्रामविवाहेपिभवति॥अत्रायमनुष्ठानक्रमः॥वरोवधूसु-
क्तमंत्रेणयथाहंयानमारोव्यविवाहाग्निंशकटारोपितमजस्त्रमग्रतो नयन्सुमंगलीसूक्तंपठद्भिर्विधैर्वंधुभिःस्त्रवासिनीभिरिष्टमंग-
लसंज्ञकंदर्पणपूर्णकलशकन्यापुष्पाक्षतदीपमालाध्वजलाजैर्मंगलतूर्यवाद्यैश्चसंसितसितछत्रयुतःस्वगृहद्वारेस्तवासिनीभि-
र्नीराजितविग्रहोवधूपाणौगृहीत्वाशुभेमुहूर्तेइहप्रियंप्रजयातेइतिस्वगृहप्रवेश्यस्वयंचप्रविश्यतंडुलचतुर्ध्वेकुलदेवतांलक्ष्मींचसं

पूज्यविंशैः पुण्याहं वाचयेत् ॥ ततः गृहप्रवेशनीयहोमः कार्यः ॥ अस्माभिस्त्वाचारानुसारेण पूर्वकर्तव्यतथोक्तः ॥ ततः श्रुभेदिने स्वस्त्यादिवा-
 चयित्वा स्वलंकृतः स्वलंकृतवधूरात्रावुपगच्छेत् ॥ नागवद्दीप्तिं भवलिप्रयोगस्तु सर्वदेशेष्वनुष्ठानाभावान्नोक्तः ॥ इति श्रीरामेश्वर-
 भट्टस्तनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने वधूसाहितवरस्य गृहप्रवेशविधिः ॥ आश्वलायनमाचार्यप्रणम्य पितरंगुरुं ॥ भट्टरामेश्वरस्तुतो-
 भट्टनारायणः सुधीः ॥ १ ॥ पंचविंशतिसंस्कारेषूक्ताष्टादशसंस्कृतीः ॥ पाकयज्ञांस्तप्तशिश्यान्वक्ति शिष्टेष्टतुष्टयो ॥ २ ॥ तत्र ॥ अतः परं द्विजा-
 तीनां संस्कृतिर्नियतोच्यते ॥ संस्काररहितायेतु तेषां जन्मानिरर्थकम् ॥ ३ ॥ पंचविंशतिसंस्कारैः संस्कृतायेद्विजातयः ॥ तेपवित्राश्च योभ्या-
 म्युः श्राद्धादिषु सुयंत्रिताः ॥ ४ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतो बलिरवच ॥ जातकृत्यं नाम कर्म निष्क्रमो न्नाशनं परं ॥ ५ ॥ चैलकर्मोपनय-
 नं व्रतानां च चतुष्टयम् ॥ स्नानोद्वाहौ चाग्रयणमष्टकाचयथा तथम् ॥ ६ ॥ श्रावण्यामाश्वयुज्यां च मार्गशीर्ष्यां च पार्वणम् ॥ उत्सर्गश्चा-
 व्युपाकर्म महायज्ञाश्च नित्यशः ॥ ७ ॥ श्रावण्यादिषु नित्येषु पौर्णमासीषु क्रमेण श्रवणाकर्मो श्वयुजीकर्म प्रत्यवरोहणा नित्रिणिक-
 र्माणि पर्वण्यमावास्यायां क्रियमाणां पार्वणमित्यर्थः ॥ संस्कारानियता त्द्येते ब्राह्मणस्य विशेषत इति ॥ आश्वलायनाचार्योपक्रमोपसहा-
 रयोर्नियतत्वात् जन्मनैरर्थक्यरूपां करणानि दद्याच्च पंचविंशतिसंस्काराणां नित्यतोक्ता पुनश्चैषानैर्मित्तिकवार्षिकमासिकानित्यभे-
 देन चतुर्विधत्वं स एवाह ॥ नैमित्तिकाः षोडशोक्ताः समुद्वाहावसानकाः ॥ सप्तैवाग्रयणाद्याश्च संस्कारा वार्षिकामताः ॥ मासिकं पार्वण-

प्रोक्तमशक्तानां तु वार्षिकम् ॥ महायज्ञास्तु नित्यास्युः संध्यावच्चाग्निहोत्रवदिति ॥ नित्याः प्रत्याहिका इत्यर्थः ॥ एवं पंचविंशति संस्कारेषु
गर्भाधानाद्या अष्टादशोक्ताः ॥ इदानीं श्रवणाकर्मोद्याः समावशिष्टा उच्यन्ते ॥ तत्र तावत् श्रवणाकर्मोच्यते ॥ श्रवणाकर्मसर्पबलिं च भु-
क्त्वा पिके चित्कुर्वन्ति ॥ युक्तं तु पवासिने च कार्येति ॥ आवण्यां पौर्णमास्यां पूर्वाणहे दृष्टिश्चाहं कृत्वा दिवे वघ्रीहीणां यवानां वा लोकिकाग्नौ
भर्जनं न प्रस्थमिताधानाः कृत्वा रवंडितय वघ्रीत्यन्यतरस्य लौकिकाग्नौ भर्जनं कृत्वा तत्पिष्टरूपैः सक्तुभिर्नवं कलशं प्रपूर्य बलिनिक्षे-
पसाधनभूतां वैकं कतद्वर्गमपि संपाद्य तदुभयं गृहकाष्ठादिलं विनेन वै शिष्ये निधाय बल्यर्थं गृहे प्राच्यां शक्तचिदेशं परिगृणहीयादिह क-
रिष्यामीति वघ्रीहींश्च रुपात्रं पुरोडाशकपालं च संपाद्य धानाः समार्धीं कृत्य अर्धा लौकिकाज्येनाक्ताः कृत्वा कपात्रे निधाय अपराभनक्तार्धा-
धानाः पात्रांतरैर्निदध्यात् ॥ ततो स्तमिते सूर्ये शक्तचिः सपवित्रपाणिः प्राणानायम्य देशकालो संकीर्त्य मम पुत्रपौत्रादीनां च रोगनिवारण-
समस्तपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपं श्रवणाकर्म करिष्ये इति संकल्प्य स मिद्वयं त्रयं वादाय पुनर्देशकालो संकीर्त्या
स्मिन् श्रवणाकर्महोमे देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन् नन्वाहिते गनावित्यादि च क्षणी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रधानदेवता-
मग्निं चतुर्वारं च रुद्रव्येणाच्युतभौमाग्निं पुरोडाशेन अग्निमाकाशं आज्येन वाजिदेवताधानाद्रव्येण शेषेण सिष्टकृतमित्यादिस-
द्योयक्ष्य इत्यंतमुक्त्वा ॐ भूर्भुवः स्वरित्यग्नावाधाय परिसमूहनादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा च रुद्रपुरोडाशदेवतानां पंचानां तूष्णीं च

तुरश्वतुरोमुष्ठीनिस्सूयतत्संरव्ययानूष्णीप्रोक्ष्यावयातादिकृत्वाप्रक्षाल्यचरुपुरोडाशतंडुलान्यथाभागंष्टथक्कृत्यपुरोडाशार्थंस्वयं
 किंचित्सिष्ठीकृत्यकृष्णाजिनेनप्रस्कंधपत्न्यादास्यावापेषणेनचूर्णयित्वाततश्चर्वथर्मग्नौदक्षिणभागेस्थालीनिधायाग्नेःपश्चात्परि
 स्तरणामध्येउपवेषारव्येप्रादेशमितयज्ञियकांक्षेनद्वावंगारोष्टथक्कृत्यतयोरेकंवायव्येनिरस्यापउपसृश्यावशिष्टमंगारमवस्थाप्य-
 तस्मिन्कपालमुषधायतदुपर्यपरमंगारंनिक्षिप्यकचित्पान्त्रेपिष्टसंकार्थमपःप्रताप्यशरावंप्रक्षाल्याग्नौप्रताप्यशोषयित्वास्वाग्नेनिधा-
 यशीतेतस्मिन्पवित्रवतिपुरोडाशार्थंपिष्टंनिक्षिप्यपूर्णपान्त्रोदकंस्तुवेणापिष्टेप्रक्षिप्यपूर्वप्रतप्तोदकेनपिष्टंसंमिश्रयपिंडीकृत्यपूर्व
 मुपहितंकपालादंगारंतृणेनापोत्थचरुस्थात्यांतंडुलानोव्याश्वशफमात्रंकूर्माकृतिंपुरोडाशंकृत्वाकपालेनिधायाद्भिःश्लक्ष्णीकृत्या
 ज्यंसंस्कृत्याज्यादीनिचत्वारिहावींषिन्निःपर्यग्निंकृत्वापुरोडाशमुल्मुकैःप्रताप्यदर्भैःप्रज्वाल्यतत्रैवसुश्रुतंश्रपयित्वातदुपरिमांगारं
 भस्मनिक्षिप्यहस्तंप्रक्षाल्यसंवापपान्त्रंप्रक्षालयेत्॥ ततःआज्यमुद्वास्यबर्हिष्यासाद्यस्तुचंस्तुचंचसंमृज्यपुरोडाशोपरिस्थभस्मादि
 तृणेनापोत्थचरुपुरोडाशावभिधार्योदगुद्वास्यचरुंबर्हिष्यासाद्यतदुत्तरतःपान्त्रांतरस्थितलोकिंकज्येनपुरोडाशंमज्जयेत्॥ प्रक-
 दष्टष्टवाकुर्यात्॥ तदुत्तरतश्चकानक्ताश्चधानाआसाद्येध्माधानाद्याज्यभागान्तंकृतेऽभ्युत्थताच्चरोदव्यंयथागोत्रंचतुर्वारंपंचवारंवा
 ऽवदानधर्मणावदायअग्नेनयेत्यादिमंत्रैर्ऋगंतैस्साहाकारंपठन्आहुतिंचतुष्टयंजुहुयात्॥ अग्नयइदंनममैत्याहुतिंचतुष्टयेपित्यागः॥

अग्नेनयेत्यादि ऋक् चतुष्टयस्य ॥ अगस्त्य ऋषिः ॥ अग्निर्देवता ॥ त्रिष्टुप् छंदः ॥ श्रवणा कर्म प्रधान चरुहोमे विनियोगः ॥ ॐ अग्नेनय सुपथारये
 अ० स्वाहा १ अग्ने त्वं पारयानव्यो० स्वाहा २ अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमी० स्वाहा ३ पाहिनो अग्ने पायुभिर० स्वाहा ४ ततः सव्यपाणिना दक्षिण-
 पाणिं प्रोक्ष्योपस्तीर्य कृत्स्नं पुरोडाशमादाय द्विरभिघार्य पंचावत्तीतु त्रिरभिघार्य ॐ अच्युताय भो माय स्वाहेति अपर्यावर्तय नूहुत्वा ॥ अच्यु-
 ताय भो माया ग्नये दंनममेतित्यजेत् ॥ ततः यस्मिन्नाज्ये पुरोडाशस्थापितस्तदाज्यैकदेशं ॥ मानो अग्न इत्यस्या गस्त्य ऋषिः ॥ अग्निर्देवता-
 त्रिष्टुप् छंदः ॥ आशयाज्य होमे विनियोगः ॥ ॐ मानो अग्ने वसूजो अघाया० न्यरादा स्वाहा ॥ इति स्तुवेण हुत्वा अग्नय इदं नममेतित्यजेत् ॥
 ततः स्वाजलावन्येनोपस्मृते प्रागक्ताधाना द्विस्त्रिर्वावापयित्वा अभिघार्य शन्नो भवं त्वित्यस्य वसिष्ठो वाजिनस्त्रिष्टुप् ॥ श्रवणा कर्म प्रधा-
 नलाज होमे विनियोगः ॥ ॐ शन्नो भवं तु वाजिनो हवेषु देवता० चन्नमीवाः स्वाहा ॥ अंजलिना हुत्वा वाजिभ्य इदं नममेतित्यजेत् ॥ ततो
 नभ्यक्ताधानाः पुत्राद्यमात्येभ्यो दत्त्वा चरुधानैकदेशतः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाय्य धृतपवित्रं ग्रंथिं विस्त्रस्य शकृद्देशोक्षिपेत् ॥
 ॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने श्रवणा कर्म प्रयोगः ॥ ॥ अथ सर्पबलिप्रयोगः ॥ ॥ आचम्य पवित्रे धृत्वा प्राणाना-
 यम्य देशकालोस्मृत्वा मम भार्या पुत्रा प्रत्त दुहितृ समेतस्य भो मां तरिक्ष्य दिव्य दिश्य सर्पेभ्यः संभावित बाधा परिहारद्वारा श्रीपरमे-
 श्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपं सर्पबल्यारज्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वशिक्ष्य स्थापितदूर्वा मादाय शिख्य स्थापितकलशाहितसक्तुमि

स्तामापूर्यगृहीत्वागृहानिर्गत्य प्राच्यां दिशि पूर्वपरिगृहीतं देशमासाद्य प्रोक्ष्य ॐ सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण दूर्वास्थसक्तुं तत्र प्राङ्मु-
 खो निक्षिप्य सर्पदेवजनेभ्य इदं नममेतित्यजेत् ॥ बलेर्बलिदानुश्चांतरा केनापि व्यवधानं न कार्यमापरिदानात् ॥ ततः कृतांजलिः ॥ ॐ ये स-
 र्पाः पार्थिवाये अंतरिक्ष्याये दिव्याये दिश्यास्तेभ्य इमं बलिमाहा र्षेतेभ्य इमं बलिमुपाकरोमीति मंत्रेण सर्पांनुद्दिश्य संहताभ्यां पाणिभ्यां नम-
 स्कृत्य बलिं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चाद्द्वलं रूपविषय ॐ सर्पोसि सर्पतां सर्पाणामधिपतिरस्य न्नेन मनुष्यांस्त्रायसे पूपेन सर्पान्यज्ञेन देवांस्त्व-
 यिमांसं त्वयि संतः सर्पा माहिंसि पुद्गुर्धुवानेपरिददामीति मंत्रमुपांशुसहज्जपित्वा ज्येष्ठक्रमेण नामग्राहं पुत्रादीन्परिदद्यादेवं ॥ ध्रुवामु-
 कंतेपरिददामीति पुत्रं ॥ ध्रुवामुकांतेपरिददामीत्यप्रत्तां दुहितरं ॥ ध्रुवामुकांतेपरिददामीति भार्यो ॥ ध्रुवमांतेपरिददामीत्यात्मानमतो ॥ अ-
 न्यः कर्ता चैन्मां पदस्थाने यजमाननामहितीयां तमुक्त्वा परिददामीति वदेत् ॥ ततः प्रतिपदमारभ्य प्रत्यवरोहणपर्यंतं सायंप्रातः कालेषु त-
 थैव दव्यंतिरेव सक्तुभिः शतचिदेशे बलिं हरेत् ॥ तत्र नमस्कारादिपरिदानांतं न कार्यम् ॥ अथवा श्रावणप्रतिपदमारभ्य यस्मिन्नहनि प्र-
 त्यवरोहणं मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यां पोषामास्यां वा क्रियते तस्मादूर्वाचीनदिना निह्वासवृद्धिभ्यां परिगणय्यतेषु यावंतः सायंप्रातः काला-
 स्तावतो बलींस्तदेव दद्यात् ॥ तदा च प्रथमं बलिदानांतं नमस्कारादिपरिदानांतं सह देवन प्रत्येकम् ॥ ततः पवित्रग्रंथि विस्त्रस्य शतद्वदे-
 शोक्षिपेत् ॥ अत्र तदहरं वास्विलबलिदानं मुख्यः पक्षः ॥ श्रावणाकर्मसर्पवलिप्रतिवर्षकार्ये ॥ अविशेष श्रावणात् ॥ द्वादशश्राद्धमु-

भयार्थं तत्रैव कार्यम् ॥ इति नारायणभट्टविरचिते प्रयोगारत्ने सप्तबलिप्रयोगः ॥ अथाश्वयुजीकर्मप्रयोगः ॥
सैपोर्णमास्यां आश्वयुजीकर्मकार्यम् ॥ पूर्वद्युः कर्त्तोपलेपनादिना प्रत्यवरोहणे वक्ष्यमाणमार्गेणानिवेशनमलंकृत्य भूमिं च समीकृत्य प
रेद्युः स्त्रीपुत्रादिसमेतोभ्यंगदिविशेषस्नानं विधाय शङ्कुशक्तचिवासाप्रातरोपासनं कृत्वा भ्युदयिकश्राद्धं विधाय धृतपवित्रः प्राणाना
यम्यदेशकालोऽस्मृत्वाममस्त्रीपुत्रादिसहितस्य न्यूनापेक्षितविषयसंपूर्णतापूर्णानवसादनसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यवि
धिरूपमाश्वयुजीकर्मकरिष्ये इति संकल्प्याग्निमुपसमाधाय स्मिन्नाश्वयुजीकर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इत्यादि च
क्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रप्रधानं पशुपतिं च रुद्रव्येण एषातकं एषातकद्रव्येण शेषेण सिष्टकृतमि
त्रयं वाग्नावाधाय परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वाग्नेः प्रत्यक् शूर्पेपवित्रवति पशुपतये त्वाजुष्टं निर्वमामीति चतुरोर्मुष्टी
श्ववर्थी निरूप्य तत्संख्यया तथैव प्रोक्ष्यावधातादिचक्रश्रपणांतं कृत्वाज्यमिश्रपयः पृषातकारव्यं हविरंतरं कृत्वाज्यं संस्कृत्य पृषात
कचक्रभ्यां सह पर्यग्निं कृत्वाज्योद्वासनादि आज्यभागांतं कृत्वा सतादिभिरन्वारब्धः स्वसन्निधौ वातानुपवेश्यावदानधर्मेण च
रुमवदाय ॐ पशुपतये शिवाय शंकराय पृषातकाय स्वाहेति हुत्वा पशुपतये शिवाय शंकराय पृषातकाय देवं नमस्तेति त्यजेत् ॥ ततो
यजमानां जलावन्य उपस्तीर्य स्तुवेणैव पृषातकं द्विरवदायाभिघारयेत् ॥ ततो यजमानः ॥ ॐ उ न मे पूर्यतां पूर्णो मे वोपसदस्पृषातका

यस्वाहेत्यंजलिर्नैव हुत्वा पृषातकार्ये दंनमर्मेतित्यजेत् ॥ चरुपृषातकशेषास्त्रिषष्टकं तं हुत्वा इध्मसन्नहनादिहोमशेषं समाप्य धृतप
 वित्रग्रंथिं विस्त्रस्य शक्तचिंदेशोक्षिपेत् ॥ इति नारायणभट्टकृते प्रयोगरत्ने आश्वयुजीकर्मप्रयोगः ॥ ॥ अथाग्रयणप्रयोगः ॥
 शरदिपौर्णमास्यमावास्यां वा पर्वणि तदलाभे कृत्तिकादि विंशारवांतदेवनक्षत्रेष्वन्यतमे चंद्रानुकूल्ये आग्रयणं कार्यम् ॥ प्रातरोपास
 नहोमं कृत्वा संकल्पपूर्वकमाभ्युदयिकश्चाहुं विधाय पवित्रे धृत्वा प्राणानायम्य देशकालोत्तममरोगजशनिहृत्तिश्रीर्यशोन्नप्राप्ति
 द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपमाग्रयणं करिष्ये इति संकल्प्यास्मि न्नाग्रयणारव्ये कर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करि
 ष्ये इत्यादि चक्षुषी आज्ये नैत्यंतमुक्त्वा त्रप्रधानं इंद्राग्नीविश्वान्देवान् द्यावापृथिव्यो च रुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्य
 इत्यंतमुक्त्वा समिद्धयंत्रयं वाग्नावाधाय परि समूहनादि पूर्णपात्रनिधानांत प्राक्तनंतं कृत्वा प्रत्यग्मेः शूर्पेपवित्रवति ॥ तूष्णीं ह्यिभ्वतुरः
 श्वतुरो मुष्टी निरूप्य तत्संख्यया तथैव प्रोक्ष्या वधातादि चरुः श्रपणांतं कृत्वा ज्यसंस्कारा द्याज्यभागांतं कृत्वाऽवदानधर्मेण चरुम
 वदाय ॐ सजूर्ऋतुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्निद्राग्निभ्यां स्वाहा ॥ इंद्राग्निभ्यामिदं नमर्मेतित्यक्त्वा पुनरवदाय ॐ सजूर्ऋतुभिः सजूर्
 विधाभिः सजूर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॐ पुनरव ॐ सजूर्ऋतु ० द्यावापृथिवीभ्यां स्वा ० द्यावापृथिवीभ्यां ० एवं
 तिस्र आहुती हुत्वा स्विष्टकृद्दुत्वा वशिष्टपात्रांतरे कृत्वा तत्पात्रं सव्ये पाणौ धृत्वा ॐ प्रजापतयेत्वा ग्रहं गृणहामि मर्त्याभिर्येम तद्यश-

मेमल्लमन्नाद्याय इति मंत्रेण दक्षिणेन पाणिना अभिमृश्य ॐ भद्रान्नः श्रेयः समनेष्टदेवास्त्वया वसेन समशीमहि त्वा ॥ समनो मयोधुः पितवा-
विशो ह शन्नो भवति द्विपदं शंचतुष्पदं इति मंत्रेण प्राशय द्विराचम्य तत्रैव उपविष्टः ॥ ॐ अमोसि प्राणतदृतं त्रवीम्य मास्मि सर्वानसि प्रविष्टः ॥ स-
मेजरारोगमपनुद्य शरीरादमाम एधिमामृथाम इदं ति मंत्रेणात्मनो नाभि मालभेत् ॥ ततः पत्नी मध्यमहविः शेषममंत्रकं प्राशनीयात् ॥-
ततो यजमान इध्म सन्नहन होमादि परिषेचनांतं कर्म शेषं समाप्य दृतपवित्रं ग्रंथि विस्मस्य शक्तिं देशे क्षिपेत् ॥ इदमाग्रयणं यदा श्वयु-
ज्यां पोषमास्यां क्रियते तदैककालत्वादा श्वयुजी कर्मणा समानतंत्रता भवति ॥ तत्राश्वयुजी कर्म प्रधान होमं कृत्वा ग्रयण प्रधान होमः
द्वयोश्च वोरैकं स्विष्टकृदित्यादि ज्ञेयम् ॥ यवाग्रयणं न कार्यम् ॥ श्यामा कैस्तु प्रस्तरं कुर्यान्नाग्रयणम् ॥ शास्त्रांतरैरुल्लेखत्वात् ॥ इदंचाग्र-
यणमकृत्वानवान्न भक्षणस्य निषिद्धत्वात् ॥ दुर्भिक्षेपु रातनधान्या लाभेन वधान्य भक्षणार्थं मलमासेपि कार्यम् ॥ अनापदि
तु शकृद् एव ॥ आग्रयणाकरणे प्रायश्चित्तं कारिकायाम् ॥ अकृत्वाग्रयणोऽशनीयान्नवान्नयदि वेततः ॥ वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूर्णाहु-
तिस्तुक्वा ॥ ॥ इति नारायण भट्टकृते प्रयोग रत्ने स्मार्ताग्रयण प्रयोगः ॥ अथ प्रत्यवरोहणम् ॥ तच्च मार्गशीर्षी पोषमा-
स्यांतस्य पूर्वद्युश्चतुर्दश्यां वा कार्यम् ॥ दिवैव गृहकुड्यलेपनतदाच्छादनं निम्नोन्नतभूमि समीकरणं रूढापामार्गाद्युन्मूलनरूपं निवेश-
नालंकारं विधाय फलरहितधान्यतृणारव्यपलालनिर्मितं च शयनार्थं कटंसंपाद्य संकल्पपूर्वकं प्रत्यवरोहणांगनादींश्चान्दं विधाय सूर्ये-

स्तमितेऽप्यसोपासनं हुत्वा शक्तिः पवित्रेऽहत्वा देशकालोसंकीर्त्यममस्त्रीपुत्रादिसहितस्य जलस्थलचरसर्पबाधा निवृत्त्य भयहेमंत
 सोमनस्य द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नित्यविधिरूपं प्रत्यवरोहणारव्यं कर्म करिष्ये इति संकल्प्याग्निमुपसमाधाय समिद्धं त्रयं वा दा-
 यपुनर्देशकालोसंकीर्त्यं क्रियमाणे प्रत्यवरोहणे देवतापरिग्रहार्थमन्याधानं करिष्ये अस्मिन्नन्वाहिते गनावित्यादि चक्षुषी आज्येने-
 त्यंतमुक्त्वा त्रप्रधानोद्दिः श्वेताय पायसेनेध्मसन्नहनेन रुद्रमित्यादि सद्यो यक्ष्य इत्यंतमुत्कासमिधावगन्वा दध्यात् ॥ अत्र स्विष्टकृन्वा
 स्मितेन नतकीर्तनं परिसमूहनपूर्णापात्रनिधानांतं कृत्वा प्रधानदेवताये श्वेताय द्विद्विश्चतुरो व्रीहिमुष्टीं तूष्णीं निरूप्य तथैव प्रोक्ष्य पय
 सिचक्रश्च पणाज्यसंस्काराद्याज्यभागान्तं कृत्वा सुतादिभिरन्यारब्धो वदानधर्मणा वदाय ॐ अपश्वेत पदाजहि पूर्वैणाच्चापरेणाच्चा ॥
 सप्तचवारुणीरिमाः सर्वाश्च राजबांधवी स्वाहा ॐ नर्वेश्वेत स्याध्यागारे हिर्जयान किंचन ॥ श्वेताय वै देवार्वाय नमः स्वाहेति द्विपायसा
 हुती हुत्वा उभयत्र श्वेताये दं नममैति त्यजेत् ॥ ततः ॐ अभयं नः प्राजापत्येभ्यो भूयादित्यग्निमीक्षमाणोजपित्वा शिवोनः सुमना भवे-
 त्युक्त्वा हेमंतं तिसंबुध्यंतं मनसा स्मरेत् ॥ ततो ग्नेः पश्चाद्देशो पूर्वपलालनिर्मितं कटकर्ता शयनार्थं स्वयमास्तीर्य रून्नीपुत्रादिसहितस्त
 स्मिन्नुपविश्य स्योनाष्टाथिविमेधातिथिभूमिर्गोयत्री ॥ जपे विनिग ॥ ॐ स्योनाष्टाथिविभवानृ० सप्रथम इति पठेत् ॥ एतदारभ्य मंत्रोच्चा
 रणाहोः ॥ स्त्रीबालव्यतिरिक्ता स्योनाष्टाथिवीत्यादि स्वस्त्ययनपर्यंतान्मंत्रान्जपेत् ॥ ततः कर्ता प्राक् शिरा उदङ्मुखो दक्षिणपार्श्वे नशा

गीता॥ गृहिणो नंतरं यथाज्येष्ठं सर्वेषां पुत्रपौत्रास्तथैव शशीरन्॥ तत उत्थायोपविश्य प्राङ्मुखः॥ अतो देवामेधातिथिर्देवा गायत्री॥
जपे विनि०॥ ॐ अतो देवा इति ऋचं त्रिजिपित्वा पुनरपि तथैव शशी त्वात्थायोपविश्य दक्षिणामुखाः॥ अतो देवा इति प्रथमपादं सकृज्ज-
पित्वा पुनरपि शशी त्वात्थायोपविश्य पश्चिमाभिमुखः यतो विष्णुर्विचक्रम इति द्वितीयपादं सकृज्जपित्वा पुनस्तथैव शशी त्वात्थायो द-
ङ्मुखः उरुपविश्य द्वाधिव्याः समधामभिरिति तृतीयपादं सकृज्जपेयुः॥ ततः कर्तास्विष्टकृद्दर्ज इधरज्जुग्रहरणादिकर्म शेषं समाप्य
पवित्रग्रंथं विस्त्रस्य शक्तं चिदेशोक्षिपेत्॥ ततः सर्वे यथा यथा शय्यां शयित्वा शयीत्येकतनित्यक्रियाः संगम्य सोर्याणि स्वस्त्ययना निज
पेयुः॥ तानि च उदुत्य मिति त्रयोदश च स्वस्त्यस्तूक्तस्य काण्वः प्रस्कण्वः ऋषिः॥ सूर्यो देवतानवा द्या गायत्र्यः॥ अत्याश्च तस्त्रोनुष्टुभः॥ जपे वि०॥
नवचर्मे वै तज्जव्यमिति॥ कारिकायाम्॥ चित्रं देवानामिति षट्क्च स्वस्त्यस्तूक्तस्यांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप्॥ नमो मित्रस्येति द्वादश च स्वस्त्य-
स्तूक्तस्य सोर्योभितपाः सूर्यो जगती॥ दशमी त्रिष्टुप्॥ सूर्यो न इति पंच च स्वस्त्यस्तूक्तस्य सोर्यश्चक्षुः सूर्यो गायत्री॥ आनो भद्रा इति दश च स्वस्त्य-
स्तूक्तस्य राहूगणो गोतमो विश्वे देवाः पंच आद्याः सममी च जगत्यः॥ षष्ठी विराट् शेषास्त्रिष्टुभः॥ स्वस्ति नो मिमीतामिति पंच च स्वस्ति त्रिवि-
श्वे देवाः॥ आद्या त्रिष्टुभो अत्यानुष्टुभौ॥ परावत इति सप्तदश च स्वस्त्यनाभानो दिष्टो मानवो विश्वे देवा जगती॥ अंत्ये द्वित्रिष्टुभौ॥ सर्वेषां जपे-
विनियोगः॥ एतानि सर्वाणि जपेयुः॥ अति बहुत्वादत्र नलिरव्यंते॥ ततो यजमानः संस्कृतान् नस्वादु व्यंजनयुक्तेन त्रीनधिकान्वाशस्त्या

ब्राह्मणान् भोजयित्वानेः स्वस्त्ययनं वाचयेदिति॥ इदमपि केचिदुक्त्वा कुर्वन्ति॥ युक्तं तु पवित्रक्षेत्रे पणान्तमुपवासी कृत्वा भुक्त्वा शयीतेति॥
 इति प्रत्यवरोहणप्रयोगः॥ ॥ अथ पिंडपितृयज्ञप्रयोगः॥ स चानाहिताग्निनामपि कार्यः॥ एवमनाहिताग्निर्नित्यश्रपयित्वातिप्र
 णीयञ्जुह्यादिति सूत्रात्॥ नित्ये औपासनागनावित्यर्थः॥ तस्य चायमाहिताग्निर्तोविशेषः॥ हविः श्रपणं कृत्वातिप्रणयनं कर्तव्यम्॥
 ततोतिप्रणीतस्योपसमाधानं परित्तरणं च कृत्वा ततोर्वागतिप्रणीतादित्यादिसमानं॥ यस्मिन्नहोरात्रे पर्वप्रतिपदोः संधिस्तत्रापरा-
 ण्द्वेयागदिने तत्पूर्वदिने वा पिंडपितृयज्ञः कार्यः॥ अहोरात्रतिथि संधौ तु यागपूर्वदिन एवेति वृत्तिरुक्त॥ उक्तापराण्द्वे औपासनाग्निं प्रज्वा-
 ल्य शक्नोतिः प्राणानायम्य धृतपवित्रो देशकालोऽस्मृत्वा पितृतृप्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पिंडपितृयज्ञं करिष्ये इति संकल्प्याग्नेयाभि-
 मुरवोर्गिर्नध्यात्वा परिसमूह्याग्नेयाग्रं केर्दभैः परित्स्तीर्याग्नेरीशान्यां वायव्यां वाग्नेयाग्रकान्दर्भानास्तीर्य पर्युक्ष्य तेषु च रुस्थालीशूर्पस्फे-
 ल्द्वरवलमुसलस्कवक्रवकुष्माण्डजिनसकृदाच्छिन्नेऽधममेक्षणजलपूर्णकमंडलूनि तियथायोग्यं न्यग्बलान्यैकैकश आग्नेयसंस्थान्या
 सादयेत्॥ काष्ठरवद्गुस्फ्यः॥ अनाज्यधारणार्था गध्रवा॥ शेषं प्रसिद्धं॥ पात्राण्युत्तानानि कृत्वा कमंडलुजलेन प्रोक्ष्य स्थालीशूर्पंचादा
 याग्नेर्दक्षिणतो वस्थितव्रीहिमद्भुक्तं दक्षिणत आरुह्य स्थालीशूर्पं निधाय व्रीहिभिः पूरयित्वा यथास्थालीमुरवोपरिस्थाः शूर्पेप
 तं नित्यार्थानि मृज्य स्थाल्यास्य देशतः पतितान् व्रीहीन् शकटे प्रास्याग्नेः पश्चिमतो वायव्यव्रीहिं विआस्तीर्णे कृष्णाजिन उल्ह्वलं निधाय-

नत्रस्थालीस्थान् ब्रीहीनिधायाग्नेयाभिमुख्यातिष्ठंत्यापत्त्यावहतान्सकृत्सलीकृतानविविच्यसकृत्प्रक्षालितांजीवतंडुलान्अपये-
त्॥ चक्रमनुद्वास्वेवाग्नेरंकंअदीप्तमुल्मुकं गृहीत्वाग्नेराग्नेयांदिशि कृते शक्तिः स्थण्डिले येरूपाणि प्रतिमुंचमाना असुराः संतः स्वधया
चरन्ति॥ परापुरोनिपुरोयेष रंत्यग्निष्ठाह्लोकाल्पणुदात्वस्मादिति मंत्रेणानीत्वा तममिप्रणीतारव्यमग्निभाग्नेयाग्रकैः कुशैः परिस्तीर्य-
दक्षिणाभिमुखोपहतासुरारक्षांसि वेदिषदइति मंत्रेणोपासनानिति प्रणीतयोरंतराळे स्फ्येन स्रव्योत्तरपाणि द्वयगृहीतेन कुशमूलेन वा-
ग्नेयाभिमुखं लेरवामुल्लिरव्यतामं द्विरभ्युक्ष्य स कृदाच्छिन्नबर्हिषाच्छद्यानुत्पूतं आज्यं विलापितमुत्पूतं नवनीतवाध्रुवायामासि व्या-
ग्नेर्दक्षिणातः कुशेष्ठासाद्यश्रुवंसंमृज्यते न क्रवास्थमाज्यमादाय चक्रमभिधायोदगुद्धारयानि प्रणीताग्नेः पश्चाद्दर्भेष्ठासाद्यतद्दक्षि-
णतोभ्यंजनांजनकशिपूपबर्हणान्यासादयेत्॥ ततोतिप्रणीताग्नेः पश्चिमत उपविश्या च यित्वा प्राचीनावीत्यभिधारितमरत्निमित्तं प-
चदशद्वारुकमिध्मं पितृतीर्थे न तूष्णीमग्नावभ्याधाय रक्तवेणाज्यमादाय मेक्षणासुपस्तीर्य उत्सृतं च रुं द्विधा विभज्योत्तरभागमध्या-
दंगुष्ठपर्वमात्रं मेक्षणेनावदाय पुनः पूर्वभागादवदाय पात्रस्थमवत्तंचाभिधार्य॥ सोमाय पितृमते स्वधानममइत्यतिप्रणीताग्नेर्दक्षि-
णभागे पराचीनपाणिर्हुत्वा सोमाय पितृमते दंनममेतित्यजेत्॥ पुनः पूर्ववद्दक्षिणाभागस्थचरोरवदायाग्नेयेकव्यवाहनाय स्वधान-
मइत्यग्नेरुत्तरभागे पूर्ववद्हुत्वा अग्नेयेकव्यवाहनाये दंनममेतित्यत्कोपवीतितूष्णीं मेक्षणा मग्नावनुग्रहरेत्॥ स्वधानमस्थाने स्वाहा॥

कारेणवाहोमस्तदाहुत्योर्व्यत्ययउपवीतिताचमेक्षणानुप्रहरणपर्यंतं यथागनयेकव्यवाहनायस्वाहोतिप्रथमाहुतिः सोमायपितृमतेस्वा
हेतिद्वितीयात्यागश्चाहुतिवत्॥ ततः प्राचीनावीतिपूर्वकृतलेखायां स्थापितकमंडलुजलंदक्षिणहस्तेन पितृतीर्थेनानेयापवर्गं शङ्खं ता
पितरः शङ्खं तां पितामहाः शङ्खं तां प्रपितामहाः॥ इति मंत्रैस्त्रिभिर्नयेत्॥ ततो हुतशेषेण साज्येन त्रीर्नृपिंडान् कृत्वा तस्यां लेखायां प्राचीना
वीतीपराचीनपाणिः पितृतीर्थेन तान् पिंडान् योदयात्॥ तद्यथा॥ एतत्तेऽमुकशर्मन्ये च त्वामत्रानुतेभ्यश्चेति पित्रे
एवं पितामहप्रपितामहयोरपि॥ ततः अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति स कृत्वा तान् अमन्त्र्य सव्येन पार्श्वेन चावृत्वा द
इमुरवो भूत्वा यथाशक्ति प्राणान्नियम्यावृत्वा॥ अमी भूतं तं पितरो यथाभागमावृषायीषतेति च रुशेषमवद्या
याचम्य प्राचीनावीतिपूर्ववच्छुंधं तां पितर इत्याद्यौ स्त्रिभिः कमंडलुजलं पिंडांते निनीयाऽमुकशर्मन् नभ्यं क्षेति त्रिभ्योऽपि पिंडे घभ्यं जन
ते लं घृतं वादर्भेण दत्वाऽमुकशर्मन् नक्षेति तथैवांजनं दद्यात्॥ अथ एतद्दः पितरो वा सोमानो न्यसितरो युङ्ध्वमिति प्रतिपिंडं मंत्रा
वृत्त्या नववा सो दशां॥ पंचाशद्वर्षाधिकं वयश्चैस्त्वप्रकोष्ठहृदया न्यतरं लोमवादत्वा कशिपू बर्हणे निवेद्य सोमव्योत्तराभ्यां पाणि
भ्यां कृतं जलिराग्नेयाभिमुखः पिंडानुपतिष्ठेत् मन्त्रैः॥ यथा॥ न्वमो वः पितर इषे नमो वः पितरः शुषाय नमो वः पितरो
द्यौराय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय॥ स्वधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एतायुषा कं पितर इमा अस्माकं जीवा वो जीवं त इ

हसंतः स्याम ॥ मनो न्याहुवामह इति च तिसृभिर्मंत्राः ॥ अथा ॥ परंतन पितरः सोम्यासोगंभीरेभिः पृथिभिः पूर्विणेभिः ॥ दत्वायास्मभ्यं द्रविणे
हभद्रं रयिंचनः सर्ववीरं नियच्छतेति मंत्रेणापिंडानाग्नेयाभिमुखं सकृदुत्तानेन हस्तेन चालयेत् ॥ ततः अग्नेस्त्वमद्याश्वं नस्तोमैः क्रतुं न भद्रं
इदि स्पृशं ॥ ऋध्यामात ओहः इति औपासनाग्निसमीपंगत्वा ॥ यदंतरिक्षं दृष्टिवीमुत द्यायन्मातरं पितरं वा जिहिंसि मा ॥ अग्निर्मात-
स्मादेन सोगाहं पत्यः प्रमुंचतु करोतु मामनेन समिति मंत्रं गाहं पत्यपदरहितं जपेत् ॥ केचिन्नुद्वाभ्यामपि मंत्राभ्यामग्न्युपस्थानमाहुः ॥
अथ वीरं भद्रं पितर इति मंत्रेणामध्यमं पिंडमादाय सुपुत्रप्राप्त्यै पत्न्या प्राशयेत् ॥ आधत्तं पितरोगं भक्तुमारं पुष्करस्त्रजम् ॥ यथायमरपा
असत् इति मंत्रेण अयं मंत्रः पत्न्या इतरो पिंडावप्स्वति प्रणीते वा क्षिपेत् ॥ आस्मादिता नां द्वादश पात्राणां मध्ये सकृदा छिन्नवर्हि र्धममे
क्षणा नां विनियुक्तत्वात् ॥ अवशिष्टानि यानि नवतेषां द्वादश उत्सर्गः ॥ अवशिष्टमेकं तृणं न स होत्सृजेत् ॥ अत्र पित्रादिनामाज्ञाने तत्तन्ना
मस्थाने एतत्तद्वत्स्थानं तत्तम् ॥ तत्तपितामहप्रपितामह इति शब्दाः क्रमेण पिंडदानमंत्रे प्रयोज्याः ॥ एकस्य द्वयोर्वा नामाज्ञानेऽपि यथा
स्थानं तदादि शब्दप्रयोगादन्यत्र नामप्रयोगः ॥ अत्र पित्रादीनां मध्ये एकस्य द्वयोर्वा जीवने तत्सिद्धदानकाले पूर्वोक्तपिंडदानमंत्रेण स्वाहा
कारांतेन जीवदुद्देशेनाग्नेौ सव्यपाणिना पिंडहोमः ॥ त्रयाणामपि जीवने वा त्रयोऽपि पिंडा होतव्याः ॥ अथवा पिंडदानरहितो
होमांत एव पिंडपितृयज्ञः ॥ अनारंभो वा पिंडपितृयज्ञस्य ॥ अन्येतु न जीवंतमपि दद्यादिति श्रुतेः ॥ पितरितदादि त्रिकेवाजीवति त्रिभ्योऽपि-

होमएव न भूमेऽपि पिंडदानम् ॥ जीवस्य तां महस्यपि त्रेपिंडं दत्त्वा दूयो होमः ॥ जीवस्य पितामहस्याद्ययोः पिंडः प्रपितामहाय होमः ॥ होमे च य-
ज्ञोपवीतितो सर्वत्र ॥ इत्याद्या करतो ज्ञेयम् ॥ अत्र चरुश्रपणहोमयोरधिकरणविकल्पमाहापस्तंबः ॥ सोयमेवं विहितस्यानाहिताग्नेरोपा-
सने श्रपणं होमश्चातिप्रणीते वा जुहुयादिति ॥ एतद्ध्याख्या रुद्रदत्तीया ॥ अनाहिताग्नेर्दक्षिणाग्निस्थानीय ओपासने श्रपणहोमो भवतः
अथवा ॥ ओपासन एव श्रपयित्वा ततो ग्निं दक्षिणाप्रोचं प्रणीय तस्मिन् जुहुयादित्यर्थ इति ॥ एवं चोपासने एव होमः ॥ अतिप्रणीतस्त्वह-
व्यर्थ इति केचित् ॥ अन्येतु नित्ये श्रपयित्वा तत्प्रणीय जुहुयादित्याश्वलायनीया ह्यव्यसमभिव्याहारा न्मन्निधानादतिप्रणीत इष्टा-
र्थत्वाच्चातिप्रणीत एव होम इति ॥ हरदत्तभाष्यमप्येवं ॥ अत्र बहुलं रव्यमपि पद्धतित्वान्न लिखितं ॥ सयुक्तिकत्वाच्च अतिप्रणीते होम इ-
त्युक्तम् ॥ यद्वा ॥ यथा संप्रदायं विचार्य वा कार्यम् ॥ सकृदाच्छिन्नकुशारव्यपिंडवर्हि रभावेकाशादिग्राह्यं ॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ पिंड-
निर्वपणं कार्यं कुशाभावे विचक्षणैः ॥ काशेषुराजदूर्वासुपवित्रे परमेस्मृते इति राजदूर्वा अतिदीर्घदूर्वाः ॥ योनाहिताग्निरोपासनान्निम-
न्मृतापितृकः ॥ स वक्ष्यमाणं पावणश्राद्धं पिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेण कुर्यात् ॥ व्यतिषंगेनामद्वयोर्विच्छिद्य स हानुश्चानात्मकस्तत्र विशेषः
तत्र पावणश्राद्धं पिंडपितृयज्ञं च व्यतिषंगेण करिष्ये इति संकल्प्ये ध्यायानां तत्प्राक्तनं पितृयज्ञं कृत्वा ब्राह्मणपच्छेत्वादिच्छादनांत-
श्राद्धं पुनरिध्यायानादिपितृयज्ञं च आमिक्षणानुग्रहरणमथ पावणमन्नानुज्ञानादथोभयशेषं क्रमेण समापयेदिति क्रमः ॥ आहिताग्नि

स्तु सर्वार्थान्यर्थार्थान्नीवादि क्षिणागनावेवपिंडपितृयज्ञं कृत्वा पार्वणाश्राद्धं पृथगेव कुर्यात् ॥ तत्प्रकारं तु आह प्रयोगे वक्ष्यामः ॥ इ
ति भट्टराजेश्वरसूनुना नारायण भट्टकृते प्रयोगरत्ने पिंडपितृयज्ञप्रयोगः ॥ अथात्यवक्तव्यत्वात् पार्वणाश्राद्धात् पूर्वमष्टकाप्रयोग उच्य
ते ॥ हेमंतशिशिरारव्येषु मार्गशीर्षादि चतुर्षु मासेषु कृष्णपक्षे समसम्यादि अहमाध्यमष्टकाश्राद्धं कुर्यात् ॥ अशक्ते माघमास एव कु
र्यात् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ षष्ठ्या सायं होमानंतरं समसम्यामेव वा प्रातर्होमानंतरं देशकालो संकीर्त्य दशवसिन्नादीन्माता महादींश्च सपत्निकान
नृद्यनित्यविधिरूपमष्टकाश्राद्धं कर्तुं कामः पूर्वद्युःश्राद्धं करिष्य इति संकल्य ब्राह्मणनिमंत्रणादि द्वितीयसंकल्यां तं कृत्वा विप्रान्संनिधा
य्याग्निमिधनादिपरिषेचनां तं कृत्वा स्थालीत्रयं शूर्पादीनि च पिंडपितृयज्ञं तृपात्राण्यासाद्य स्थालीषु त्रीहि पुरणादि तंडुलप्रक्षाल
नां तं कृत्वा तंडुलान्निमृषु स्थालीषु विभज्य शृद्धादनं तिलमिश्रौदनं पायसं च अपयित्वा तिप्रपायनादि ध्रुवायामाज्यनिषेचनां तं कृत्वा च त्रयं क्रमे
णाभिघार्योदगुहास्थातिप्रणीतार्गनेः पश्चिमतो दक्षिणसंस्थं क्रमेणासाद्य तद्दक्षिणतोभ्यं जनां जनकं शिपूषं बर्हणनिधानादि भस्ममर्यादाकरणोत्त
रकर्तव्यपाणिशोधनां तं कृत्वा च त्रयं पात्रानं रेषु पृथगुत्थय्युतां कृत्वा प्राचीनावीत्यर्गोकरिष्य इति सपित्र्य ब्राह्मणाननुज्ञायातिप्रणी
तागनाविधमपुपसमाधाय धौवाज्येन मेक्षणमुपस्तीर्य शृद्धादनमभ्यादंगुष्ठपर्वमात्रं मेक्षणोनावदाय पूर्वार्थं च तथैवावदाय कृत्वा न्नात्पायसाच्च त
थैवावदाय स्थालीत्रये शिष्टं पृथक् पृथक् अभिघार्यावत्तं चैकवास्मभिघार्य ॥ उदीरतामित्यष्ट चर्चस्य शरवः पितरस्त्रिष्टुप् ॥ पूर्वद्युर्होमे वि

नियोगः॥ॐ उदीरतामवरउत्परासउन्मध्यमाःपितरःसोम्यासः॥असुंयईयुरहृकाऋतज्ञास्तेनोर्वंतुपितरोहवेषु॥स्वधानमइतिभेदक्षणे-
 नहुत्वापुनश्चरुत्रयात्पूर्ववदवदायॐ इदंपितृभ्योनमोअस्त्वद्यये पूर्वसोयउपरासईयुः॥येपार्थिवेरजस्यानिषत्तायेवानूनंसुहृजनामुवि-
 क्षुः॥३॥ॐआहंपितृन्स्त्वविदत्रांअवित्सनपातंचविक्रमणंचविष्णोः॥बर्हिषदोयेस्वधयास्तस्यभजतपित्वस्तइहागमिष्ठाः॥३॥ॐ-
 बर्हिषदःपितरउत्त्यर्वागिमावोहव्याचक्ष्माजुषध्वं॥तआगतावसाशंतमेनाथानःशंयोररपोदधाता॥४॥ॐउपहृताःपितरःसोम्या-
 सोबर्हिव्येषुनिधिषुप्रियेषु॥तआगमंतुतइहश्रुचंत्वधिब्रुवंतुतेवंत्वस्मान्॥५॥ॐआच्याजानुदक्षिणतोनिषद्येमंयज्ञमभिगृणी-
 तविश्वे॥माहिंसिष्टपितरःकेनचिन्नोयइआगःपुरुषताकरामा॥६॥ॐआसीनासोअरुणीनामुपस्थेरयिंधत्तदाशक्तुर्भमर्त्याय॥पुत्रे-
 भ्यःपितरस्तस्यवस्वःप्रयच्छततइहोजर्जदधाता॥७॥येनःपूर्वेपितरःसोम्या सोनूहिरेसोमपीथंवसिष्ठाः॥तेभिर्यमःसरराणोहवीष्यु-
 शन्नुशद्भिःप्रतिकाममत्तु॥८॥एतेमंत्रेरपिस्वधानमोर्तेरष्टाहुतीःपूर्ववद्धत्वापितृभ्यइदंजममेत्युद्देशत्यागोप्रत्याहुतिकुर्यात्॥एव-
 मष्टावाहुतीर्हत्वायज्ञोपवीतीमेक्षणमनुप्रहृत्योपस्मृश्यप्रान्तीनावीतीहुतशिष्टचरुत्रयपरिवेषणादिसंपन्नवचनान्तकृत्वा
 चरुत्रयशेषंपिडार्थमुद्धृतधन्मेषुनिक्षिप्यशेषनिवेदनादिविप्रविसर्जनांतपार्वणाश्राद्धवत्कृत्वातदहरेवपितृभानामहवर्गदे-
 यस्यसपत्नीकस्यश्वाद्धागतिरुत्तर्पणंकृत्वापार्वणावन्नियमेनदिनशेषंनयेत्॥आहिताग्निस्तन्निमंत्रणाद्याच्छादनदाना-

नं कृत्वा दक्षिणाग्निं दधनादिह विरासादनांतं कृत्वा पूर्ववद्ब्राह्मणाननुज्ञाव्यदक्षिणाग्नाविधममुपसमाधायोदीरतामित्यादिभिरष्टाहुतीहुत्वा
मेक्षणानुप्रहरणहोमशेषपरिवेषणादिब्राह्मणविसर्जनानामनाहिताग्निवत्कुर्यात् ॥ यन्मतेपिंडपितृयज्ञे ओपासनार्गेनोहोमस्तेषामत्रा
पितं त्रैवहोमः ॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने सप्तमीश्राद्धप्रयोगः ॥ अथाष्टमीश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ समम्यांसाय
मोपासनहोमानंतरमष्टम्यांवाप्रातर्होमानंतरं देशकालोसंकीर्त्यप्राचीनावीतीदर्शयत् ॥ षष्ठ्यंतान्बृहस्पतीकान्पितृननूद्यानित्यविधि
रूपमष्टकाश्राद्धं करिष्यइति संकल्प्य ब्राह्मणानिमंत्रणादिद्वितीयसंकल्पान्तं कृत्वोपासनानि प्रज्वाल्य प्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्त्याष्ट
काश्राद्धांगहोमं करिष्यइति संकल्प्य तत्र देवतापरिग्रहाथमन्वाधानं करिष्यइत्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा विश्वेदेवान्सप्तवारंचक्र
द्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्यइत्यंतमुक्त्वा समिद्धयंत्रयं वाग्नावाधाय परिममूहनादिपूर्णपात्रप्रणयनांतं कृत्वा सप्तवित्रशू
र्पमग्नेः पश्चिमतो निधाय तस्मिंश्चतुरश्वतुरश्वतुरोमुष्टीनाहुतिभं रव्यया विश्वां देवान्भ्यात्वा तूष्णीं निरूय्य तथेव प्रोक्ष्या वहनाद्याज्यभागान्तं कृ-
त्वा ग्नौ होमं करिष्यइति पित्र्यथ ब्राह्मणाननुज्ञाव्यकुरुष्वेति तैरुक्तेश्च रोरभ्युद्धारमंत्रं होमं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥ अग्ने नयेति मंत्र इत्यस्या
गस्त्यो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ॥ अष्टकाहोमे विनियोगः ॥ ॐ अग्ने नय सपथाराये अस्मान्विश्वा ० क्तिं विधेमस्वाहा ॥ १ ॥ ॐ अग्ने त्वंपारयान
व्यो ० शंयोः स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ ग्रीष्मो देम तक्रतवः शिवानो वर्षाः शिवा अभयाः शरं नः ॥ संवत्सरोधिपतिः प्राणदानो होरा चैक्युता दीर्घमायुः स्वाहा

अंशांताष्टाथिवीशिवमंतरिक्षं द्यौर्नैदेव्यभयं नो अस्तु ॥ शिवादिशः प्रदिश उद्दिशो न आपो विद्युतः परिपांतु सर्वतः स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ आपो म
 रीचीः प्रवहंतु नो धियो धाता स मुद्रो वहंतु पापम् ॥ भूतं भविव्यदभयं विश्वमस्तु मे ब्रह्माधिगुप्तस्वाराक्षराणि स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ विश्व आदित्या-
 वसवश्च देवा रुद्रा गोमातरो मरुतः सदंतु ॥ ऊर्जे प्रजा भूतं पि न्वमानः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु स्वाहा ॥ ६ ॥ एते मंत्रैरेकश्रुत्या पठिते
 भूतस्त्र आज्या हुतीर्हुत्वा ॥ प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ अष्टकाहो मे विनियोगः ॥ ७ ॥ एवं सप्ताहु-
 तीर्हुत्वा सर्वत्र विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं नममेत्युद्देशत्यागौ कृत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषं समाव्य स्वागतोक्त्या द्यर्घ्यशेषसमवनयनांतं कृत्वा
 ब्राह्मणसन्निधावाग्नेयां दिशि भुवं प्रोक्ष्य दशश्राद्धं वज्रं यमपात्रं न्युष्य जंकृत्य गंधदानादिपाणिशोधनांतं कृत्वा भोजनार्थादन्नमुद्दृत्य-
 द्युताक्तं कृत्वा पित्रर्थं ब्राह्मणसमीपमुपविश्य तत्र प्राचीनावीतीदक्षिणाग्रान्दर्भानास्तीर्य मेक्षणमुपस्तीर्य मेक्षणैव
 द्विवारं भवद्यपात्रस्थमवत्तंचाभिघार्य सोमाय पितृमते स्वधानम इति पाणो हुत्वा पुनः पूर्ववदादाय अग्नये कव्यवाहनाय स्वधानम इति न
 धेव जुहुयात् ॥ एवं सर्वत्र जुहुयात् ॥ ततो द्विजाहुतमन्नं भोजनेषु निक्षिप्या च म्यपूर्ववदुपविशेयुः ॥ ततः कर्तान्नं परि विष्य श्रद्धाभिरद्भिः
 प्रोक्ष्य पित्रादिभ्यो दर्शवत्यत्कापिंडदानकाले पूर्वपश्चिमतो देलेखे द्विजसमीपे कृत्वा क्रमेण स कृदाच्छिन्नद्वयेनास्तीर्य प्राचीनावीतीशु
 धंतां पितरः सपत्नीका इत्यादि अग्न्युपस्थानवर्जो द्विजविसर्जनान्तं सर्वदर्शश्चाद्धवत्कृत्वा तदहरेव वर्ग इयस्य तिलतर्पणं कुर्यात् ॥

अत्र कामकालो विश्वे देवो ॥ इष्टिश्चाद्धेः क्रतुदक्षावष्टभ्यां कामकालाविति शंखस्मृतैः ॥ अत्र गृह्ये ॥ श्वोभूतेष्टकापशुनास्थालीपाकेन वेति विविक्
ल्याभिधानेऽपि लोकविद्विष्टत्वात्पत्नीसंयाजानां जाधन्येव पशुनानुष्ठानाभावात् पशुपक्षे प्रयोगो नोक्तः ॥ इत्यष्टमीश्चाद्धविधिः ॥ अथा
न्वष्टक्यारव्यनवमीश्चाद्धप्रयोगः ॥ कर्त्ता पूर्वद्युः परेद्युर्वा पूर्वोक्तकाले देशकालो संकीर्त्य प्राचीनावीतीदक्षिणामुखः सव्यं जान्यान्व
पितृवर्गमसपत्नीकमातृवर्गं च माता महवर्गं च स पत्नीकं षष्ठ्यंत निर्दिश्य नित्यविधिरूपमन्वष्टकाश्चाद्धपिंडपितृयज्ञव्यतिरिक्तपार्व
णविधानेनानेन हविषा श्वोद्यवाकरिष्य इति संकल्प्य निमंत्रणादि द्वितीयसंकल्प्यांतं दशश्राद्धवत्कृत्वा ब्राह्मणान् सन्निधाय दक्षिणाप्रवणे
देशोऽं पासनाग्निं विधिवत्प्रतिष्ठाप्य पौरसमूह्य प्राग्दक्षिणाग्रैः समूलैर्देभ्यैः कंपयं स्त्रिवारमप्रदक्षिणां परिस्तीर्य पात्रासादनार्थं दर्भाना
स्तीर्य चरुस्थालीत्रयसंस्थोत्तरवलमुसलं स्त्रुवध्रुवकृष्णाजिनसंकुदाच्छिन्नत्रयेऽग्नेमक्षणाकमंडलूनेकैकश आग्नेयसंस्थानासाद्यस्था
ल्यां च ब्रीहिपूरणादि तंडुलप्रक्षालनांतं कृत्वा स्थालीषु तंडुलान्विभज्य शब्दोदनं तिलमिश्रौदनं पायसं च अपयित्वा किंचिदोदनाग्रद्रव
मंडारव्यं पात्रांतरं रणसादाय संभृत्याग्निमतिप्रणीय तं पूर्ववत्परिस्तीर्य सम्येन पित्रादि वर्गत्रयार्थं पश्चिमापवर्गं लेखात्रयमुल्लिख्य प्रत्येक
मद्विरभ्युक्ष्य संकुदाच्छिन्नैर्नेकैर्नेकैर्कालैरवांस्तृत्वा ध्रुवायाभाज्यं क्षिप्तोपासनार्त्तं दक्षिणांतः कुशेष्वासाद्य स्त्रुवेणाज्यमादाय चरुत्रयं प्र
त्येकमभिधायार्त्तं रुद्रगुहास्यातिप्रणीतार्त्तं पश्चिमतो दर्भेषु क्रमेण दक्षिणसंस्थमासाद्य दधिमिश्रय वापिष्टरूपसंकुन्दधिमंथारव्यान्मधु-

मिश्रयवपिष्टरूपसक्तून्मधुमंथारव्यान्यात्रद्वयेसंभृत्यदधिमंथसक्तून्नोपासनेधिश्चित्याभिघार्योदगुदास्यपायसादक्षिणतआसाद्याऽभ्यं
 जनांजनकशिपूपबर्हणानांप्रत्येकंत्रयमोपासनार्गेर्दक्षिणतआसाद्यपित्रर्थब्राह्मणानांस्वागतवचनादितृतीयनिमंत्रणांतं कृत्वा ध्यात्वा
 दनकाले तेजसादीनि नवसंख्याकानि पात्राण्यासादयेत् ॥ मातृद्वित्वे बहुत्वे वापि तामहीप्रपितामहीद्वित्वे बहुत्वे वा तत्संख्याकानि त-
 द्गर्गपात्राण्यासादयेत् ॥ देवतासंख्याकानि पात्राण्यासादयेत् ॥ त्रयं निधाय जलसंपूर्य शन्नोदेवीति मंत्रेणै-
 कैकवर्गपात्रस्थं जलं सकृदनुमंत्र्य तिलोत्सीति मंत्रेण मातृमातामहादिरूपा नूहित यथा पठित पितृशब्दवता प्रतिपात्रमंत्रावृत्या तिला-
 निक्षिप्य गंधपुष्पाणि च निक्षिप्य पितृपात्रं संपन्नमित्यादियथा लिंगमभिमृश्य दर्शयित्वा दिनामगोत्रपूर्वकमुक्त्वा वा स्यार्चयित्वा प-
 वीतीसर्वेषां नामगोत्राण्युच्चार्य संपादितावः स्वधा अर्घ्या इति तत्तत्पात्रं तत्तत्पुरतः क्रमेण स्रंस्थाप्य दर्शयित्वा तूणामर्घ्यं दत्त्वा मातरि दत्ते-
 अर्घ्यं स्वधानमोनममेत्यादिना मातृवर्गस्य दत्त्वा मातामहवर्गस्य च दर्शयित्वा सर्वत्रोत्तरपात्रस्थं जलं पित्रादिपात्रेक्षित्वा तज्जलेन
 मुरवमंङ्गान्यग्निलपात्रकरणादिपाणिशोधनांतं कृत्वा चरुत्रयादधिमंथाच्च पात्रचतुष्टयक्रमेण हविः पृथगुद्भृत्य दृता तं कृत्वा
 न्नोकरिष्य इति पितृत्रर्थब्राह्मणाननुज्ञाथ्य क्रियतामिति ते रूक्तेति प्रणीतानां विध्यमुपसमाधाय मेक्षणमुपस्तीर्य तेनांगुष्ठपर्वमात्रं
 क्रमेणाहविश्चतुष्टयस्य मध्यात्पूर्वार्धाच्च पृथक् पृथगवदाय पात्रस्थं हविश्चतुष्टयं पृथक् पृथगभिघार्य अवतंसकृदभिघार्य सो-

मायपितृमतेस्वधानमइत्यग्नौदक्षिणादेशेहुत्वोद्देशत्यागौकृत्वापुनः पूर्ववदक्षिणाभागेहविश्वतुष्टयादवदायाग्नयेकव्यवाहः
नायस्वधानमइतिवन्होउत्तरभागेहुत्वोद्देशत्यागौकृत्वायज्ञोपवीतीतूष्णीमेक्षणमनुप्रदृत्योपसृश्योभाभ्यां पाणिभ्यांपरिवि
व्यहृतशेषपात्रचतुष्टयस्थंहविःसर्ववर्गत्रयद्विजभोजनभाजनेषुपरिविव्यान्नत्यागादिसंपन्नचनान्तंकृत्वापिंडार्थमुत्सृज्य
द्वीयसर्वान्नेषुस्थालीचतुष्टयस्थितहविश्वतुष्टयसर्वमधुमंथांश्चप्रक्षिप्यपुनःप्रकिरणार्थंसर्वस्मादन्नादुत्सृत्यशेषंनिवेद्यद्वि
जैरुत्तरापोशनेहस्तप्रक्षालनेचकृते स्वयमाचम्यपूर्वास्तीर्णेषुबर्हिषुशंभंतोपितरःशंभंतोपितामहाःशंभंतोप्रपितामहाः
शंभंतोमातरःशंभंतोपितामत्यःशंभंतोप्रपितामत्यःशंभंतोसपत्नीकमात्मासहाःशंभंतोसपत्नीकमातृपितामहाःशंभं
तांसपत्नीकमातृप्रपितामहाःइतिमंत्रैःसकृत्कमंडलुजलनिनयनंकृत्वाशक्नुंबराइत्यादिदर्शश्चाद्ध्यक्ष्यमाणवस्वादिव
ध्यानंकृत्वाआर्द्रमलकप्रमाणान्मधुसर्पितिलयुतान्नवपिंडान्कृत्वाध्रुवाज्येनाभिघार्यएतत्तइत्यादिनायथाऽलिगंवर्गत्रय
स्यपिंडरूपमन्नमित्युक्तिपूर्वकंपिंडनिर्वपणंकृत्वास्त्रीपिंडेषुपूर्वसंभृतमोदनाग्रद्रवंनिषिच्यकरावयर्षणाद्यग्न्युपस्थानां
तंकृत्वावीरंमेदत्तपितरइतिचिरादृत्यापितृशदानूहेनवर्गत्रयपितृन्ध्यत्येकंप्राथम्यमपिंडत्रयंपत्नीप्राशयित्वापिंडोद्वास
नादिविप्रविसर्जनांतंदर्शश्चाद्ध्यवत्कृत्वातदहरेववर्गत्रयस्यतिलतर्पणंकुर्यात्॥मातृद्वित्वेपिंडदानकालेएतद्दामसम्भ्रातरो

यज्ञदेऽश्रीदेऽमुकगोत्रेवसुरूपेयेचयुवामत्रान्वितिपिंडदानं कृत्वा स्मन्मातृभ्यां यज्ञदाश्रीदाभ्यामयंपिंडः स्वधानमोनममतेभ्य-
 श्वगयायां विष्णुपदेरुद्रपदेवादत्तमस्त्वितियथावासनमुच्चारयेत् ॥ अथयंजनदानेयज्ञदेऽश्रीदेइत्युच्चार्याभ्यंजाथामितितैलं क्षि-
 पेत् ॥ अंजनदानेजाथायामितिप्रत्येकं द्विवारमंजनं क्षिपेत् ॥ वासोदाने ॥ एतद्दुःपितरोवासोइत्यादिनापितृशब्दानूहेनमंत्रावृत्त्या
 सर्वासां वासोदद्यात् ॥ एवं पितामहीप्रपितामहीद्वित्वेपि ॥ मातृबहुत्वपिंडदाने ॥ एतद्द्वोयज्ञदाश्रीदाकुरुद्रदाअमुकगोत्रावस्क-
 रूपायेचयुष्मानत्रान्वितिपिंडं दत्वा स्मन्मातृभ्यो यज्ञदाश्रीदाकुरुद्रदाभ्योऽयंपिंडः स्वधानमोनमम ॥ गयायामितिपूर्ववत् ॥ अथ
 जनदानेपूर्ववन्मान्युत्काभ्यं दुःश्वमितितैलं क्षिपेत् ॥ अंजनदानेअं दुःश्वमित्यंजनमंत्रावृत्त्याप्रत्येकं द्विवारं क्षिपेत् ॥ वासोदा-
 नेएतद्दुःपितरइत्यादिनानूहेनसर्वासां वासोदद्यात् ॥ पितामहीप्रपितामहीबहुत्वेष्वेवं कुर्यात् ॥ सर्वेपिंडदानादिषुमात्रादीनां
 द्वित्वेकनामत्वेचद्विवचनांतत्तन्नामनिर्दिश्यबहुत्वैकनामत्वेचबहुवचनांतं ॥ अत्रयद्यपिसप्तम्यादितिथित्रयेश्चाद्भुक्त-
 व्यतोक्ता ॥ तथापिगृह्यसूत्रे ॥ अष्टमीत्वाष्टकाइत्युपक्रम्यपूर्वेद्युःपितृभ्योदद्यात् ॥ अपरेद्युरन्यष्टक्यमितिसप्तमीनवमीश्चाद्भु-
 योरष्टमीमुपजीव्योक्तत्वात्तस्याएवंसांवत्सारिकवदपराणहोधिक्यादिसंविचार्यतदनुशोधेनसप्तमीनवमीश्चाद्भुत्पूर्वेद्युरपरेद्यु-
 श्चकार्यम् ॥ नतुतयोरपराणहोधिक्यादिकंस्वातंत्र्येणविचार्यमिति ॥ यदिमार्गशीर्षादिचतुर्षुभासेषुमलभासः स्यात्तदाशुद्धमा

स एवाष्टकाः कार्याः ॥ न तु मलमासे ॥ हेमन्तशिथिरयोश्च तुर्णामपरपक्षाणामिति चतुर्ग्रहणात् इत्याद्याकारतो ज्ञेयम् ॥ अष्टकाश्चाद्वाक्य-
 रणे प्रत्यवाय उक्तः ॥ कूर्मपुराणे ॥ यस्य ते प्रतिगच्छेयुरष्टकाभिरपूजिताः ॥ मोघास्तस्य भवत्याशाः परत्रैव च सवशा इति ॥ एतदकरणे प्रा-
 यश्चित्तं न विधाने ॥ एभिर्द्विभिर्जपे न्मंत्रशतवारं तु तद्दिने ॥ अन्वष्टक्यं यदान्धू न सं पूर्णं याति सवदिति ॥ इति श्रीनारायणभट्टकृतं प्र-
 योगरत्ने न्वष्टक्यप्रयोगः ॥ अथाष्टकाविकृतिभूतो माध्यावर्षश्चाह प्रयोगः ॥ तच्च भाद्रपदापरपक्षे महालयारव्ये सप्तम्यादिषु त्रिषु-
 दहः सुअष्टकावत्सर्वकुर्यादिति ह्यनिकृत् ॥ हरदत्तस्तत्रैवापरपक्षे मध्यायुक्तायां त्रयोदश्यां संकल्पविधानेन माध्यावर्षारव्यं श्राद्धमि-
 त्याह ॥ इति माध्यावर्षप्रयोगः ॥ अथ प्रतिमासमपरपक्षश्चाह ॥ प्रति कृष्णपक्षं प्रतिपदाद्युगमातिथिषु सप्तम्यात् श्राद्धवर्जसप-
 तीकपितृमातामहवर्गद्वयस्यान्वष्टक्यवत्स्तराचामवर्जसर्वकार्यम् ॥ इत्यपरपक्षश्चाह प्रयोगः ॥ कृत्तिकादिषु काम्यश्चाहृदृत्तिकारमते
 नाष्टमीश्चाहृदवत्सर्वकार्यम् ॥ यद्वा शौनकोक्तरीत्या हृदिश्चाहृदवत् ॥ इति श्रीरामेश्वरभट्टसूरिस्मृत्युनारायणभट्टविरचिते प्रयोग-
 रत्ने ऽष्टकाविकृतिश्चाह प्रयोगः ॥ ॥ शके १७८१ सिद्धार्थीनामसंवत्सरे कार्तिकशुक्लपौर्णमास्यां समाप्तो यं प्रयोगरत्नः ॥ ॥ श्र-
 ददं पुस्तकं गोडबोले लुपारव्येन वामुदेवस्मृत्युना विष्णुना देवळेकरेलुपारव्यस्य हरशेटपुत्रस्य बापूवर्मणाः शिलायंत्रमुद्रितम् ॥
 ॥ श्रीरक्त ॥

इति नारायणभट्टकृतप्रयोगरत्नः समाप्तः

अथप्रयोगस्त्वस्यानुक्रमणिकाप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथ प्रयोगारत्नस्य अनुक्रमणिकालिरव्यते ॥
 १ मंगलाचरणश्लोकाः
 १ संस्काराः
 २ स्वस्तिवाचनम्
 २ तस्य प्रयोगविधिः
 ४ अथ प्रयोगः
 ७ अथ अंकुरार्पणप्रयोगः
 ८ अभ्युदयिकश्राद्धविधिः प्रयोगश्च
 ११ अथ कौतुकविधिप्रयोगः
 १२ अथ ग्रहयज्ञविधिः
 १३ तत्प्रयोगः

३४ अथ गर्भाधानाद्याः संस्काराः उच्यन्ते.
 ३४ अथ शान्तिरुच्यते.
 ३८ अथ चंद्रसूर्योपरागे प्रथमरजोदर्शनः
 शान्तिविशेष उच्यते
 ३९ अथ गर्भालंभनारव्यंगर्भाधानं
 ४२ अथ पुंसवनानवलोभनयोः प्रयोगः
 ४३ अथ सीमंतोन्नयनं
 ४३ तत्प्रयोगः
 ४४ अथ विष्णुबलिः
 ४५ अथ जातकर्म
 ४६ अथ पष्ठीपूजा.

१७ अथ क्रतुसंरक्षकदेवतावाहनं
 १७ अथ होमः
 २० विवाहोत्तरं कर्तव्यस्थालीपाकः
 २० पर्वनिर्णयः
 २० अथ विष्कतनिर्णयः
 २१ अथ स्थण्डिलकरणा निर्णयः
 २५ अथावदानधर्माः
 २७ अथोष्टिप्रायश्चित्तानि
 २८ अथ प्रसंगादत्रैवर्नेमिन्निकप्रायश्चि०
 ३० अथ सकलकर्मसाधारणप्रयोगः

४६ अथनामकरणप्रयोगः

४७ अथपर्यंकारोहणं

४७ अथदुग्धपानम्

४७ अथकर्णविधिः

४८ अथसूर्यावलोकनं निष्क्रमणं च

४९ अथोपवेशनविधिः

४९ अथान्नप्राशनप्रयोगः

४९ अथवर्धापनविधिः

५१ अथचौलम्

५१ अथचूडाकर्मप्रयोगः

५२ अथोपनयनं

५३ तत्प्रयोगः

५७ अथमेधाजननप्रयोगः

५८ अथमहानाम्नादिब्रतानि

६१ अथमहाव्रतप्रयोगः

६२ अथोपनिषद्ब्रतप्रयोगः

६२ अथगोदानप्रयोगः

६३ अथब्रह्मचारिव्रतलोपप्रायश्चित्तं

६३ अथसमावर्तनप्रयोगः

६७ अथक्रमप्राप्तोविवाहः

६८ अथकन्यादानारः

६९ अथविवाहभेदाः

६९ अथवाग्दानप्रयोगः

७० अथविवाहमंडपप्रकारः

७० अथविवाहपूर्वदिनकृत्यं

७१ अथवरस्यवधूगृहेगमनम्

७२ अथमधुपर्कः

७३ अथविष्टरलक्षणम्

७३ अथकन्यादानम्

७७ अथविवाहहोमः

७९ अथगृहप्रवेशनीयहोमः

७९ तत्प्रयोगः

८० अथदेवकोत्थापनमंडपोद्घासनविधिः

- ८० अथवध्वाःप्रथमगृहप्रवेशः
 ८१ अथविवाहेआशौचादिनिर्णयः
 ८२ अथपुनर्विवाहः
 ८३ अथअर्कविवाहः
 ८५ अथअग्निद्वयसंसर्गविधिः
 ८६ अथहोमकालः
 ८७ अथोपासनप्रयोगः
 ८८ अथाशौचेहोमविधिः
 ८८ अथापत्कर्तव्योहोमस्यसमासप्रयो०
 ८९ अथगुर्वापदिपक्षहोमः
 ८९ अथसप्भार्यस्यप्रवासप्रसक्तेअग्निम

- ९० मारोपविधिः
 ९० अथाग्निसंसर्गदोषेप्रायश्चित्तं
 ९० अथनष्टाग्नेःपुनःसंधानप्रयोगः
 ९० अथविच्छिन्नस्यगृह्णाग्नेःपुनःसं-
 धानप्रयोगः
 ९२ अथविवाहोत्तरंदंपत्योगृहप्रवेशः
 ९३ अथअथातःपरंदिजातीनांसंस्कृति-
 नियतोच्यते
 ९४ अथअवणाकर्म
 ९५ अथसर्पबलिः
 ९६ अथाशुजीकर्म

- ९६ अथाग्रयणप्रयोगः
 ९७ अथप्रत्यवरोहणम्
 ९८ अथपिंडपितृयज्ञप्रयोगः
 १०१ अथात्मवक्तव्यत्वात्वार्षणाश्राद्धात्पूर्-
 वमष्टकाप्रयोगः
 १०२ अथाष्टमीश्राद्धप्रयोगः
 १०३ अथान्वष्टकारव्यनवमीश्राद्धप्रयोगः
 १०५ अथाष्टकाविकृतिभूतामाष्टावर्षश्रा-
 द्धप्रयोगः
 १०५ अथप्रतिमासमपरपक्षश्राद्धं-
 समासेयमनुक्रमणिका.

Nārāyana, Bhatta

Prayogaratna [Ein Prayogah der Gīhysūtras]

(Bombay) 1781 [i.e. 1859]

A.or. 4703 u

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10251117-6